

НАТПИСИ И ЗАПИСИ
INSCRIPTIONS & SCRIPTURES
Vol. II (2016)

Центар за историјску географију и историјску демографију
Филозофског факултета Универзитета у Београду
Народни музеј Ваљево
Музеј Срема, Сремска Митровица
Народни музеј Пожаревац

НАТПИСИ И ЗАПИСИ INSCRIPTIONS & SCRIPTURES

Издавачи:

*Центар за историјску географију и историјску демографију
Филозофски факултета Универзитета у Београду*

Народни музеј Ваљево

Музеј Срема, Сремска Митровица

Народни музеј Пожаревац

Адреса редакције:

Чика Љубина 18 – 20, Београд

Електронска пошта:

natpisizapisi@gmail.com

rujiste1961@gmail.com

Издавачки савет

Председник савета

Др Сениша Мишић, редовни професор, Филозофски факултет – Универзитет у Београду

Чланови савета:

Виолета Михајловић, Крушевац; др Владимир Кривошејев (потпредседник), Ваљево; Милица Живанчевић, Сремска Митровица; др Војислав Јелић, редовни професор, Филозофски факултет, Београд; др Никола Самарцић, редовни професор, Филозофски факултет, Београд; др Радивој Радић, редовни професор, Филозофски факултет, Београд; др Драгиша Бојовић, редовни професор, Филозофски факултет, Ниш; др Данијела Стефановић, редовни професор, Филозофски факултет, Београд; др Сузана Рајић, редовни професор, Филозофски факултет, Београд; др Снежана Божанић, ванредни професор, Филозофски факултет, Нови Сад; др Дејан Јечменица, доцент, Филозофски факултет, Београд; др Марија Копривица, научни сарадник, Филозофски факултет, Београд.

Главни и одговорни уредник:

Др Владета Петровић, научни сарадник, Историјски институт, Београд

РЕДАКЦИЈА

Др Владимир Алексић (заменик уредника), доцент, Филозофски факултет, Ниш; др Сениша Мишић; Виолета Михајловић; др Радивој Радић; др Драгиша Бојовић; мр Небојша Ђокић; др Дејан Радичевић, доцент, Филозофски факултет, Београд; др Александар Николов, ванредни професор, Историјски факултет, Софија; Александра Фостиков (секретар)

Технички уредник:

Миљко Вељковић, Крушевац

Редакција се не сматра одговорном за ставове и мишљење аутора текстова (Editorial board holds no responsibility over attitudes and opinions expressed by the authors).

Часопис НАТПИСИ И ЗАПИСИ се штампа један број годишње.

ЦЕНТАР ЗА ИСТОРИЈСКУ ГЕОГРАФИЈУ И ИСТОРИЈСКУ ДЕМОГРАФИЈУ
УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ – ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
НАРОДНИ МУЗЕЈ ВАЉЕВО
МУЗЕЈ СРЕМА, СРЕМСКА МИТРОВИЦА
НАРОДНИ МУЗЕЈ ПОЖАРЕВАЦ

НАТПИСИ И ЗАПИСИ
INSCRIPTIONS & SCRIPTURES

2(2016)

Ваљево - Београд

2016

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

Прихваћено за штампу на седници Редакције 15. фебруара 2016. године

Штампање овог броја НАТПИСА И ЗАПИСА омогућила је и

Садржај/Content

Чланци/Papers

Натписи/Inscriptions

Дејан Радичевић – Дејан Јечменица, <i>Натпис на рудничком тупару кнеза Лазара</i>	9
Dejan Radičević – Dejan Ječmenica, <i>Inscription on the Rudnik's tipar of Prince Lazar</i>	19
Небојша Мићић, <i>Средњовековни натпис из Зворника са поменом имена града</i>	21
Nebojša Mičić, <i>Medieval inscription from Zvornik with dedication of town</i>	32
Дејан Радичевић – Владан Миливојевић, <i>Надгробни споменик Јована спахије са локалитета Ђурине ћелије на Руднику</i>	35
Dejan Radičević – Vladan Milivojević, <i>Gravestone of Jovan spahija from locality of Djura's cell in Rudnik</i>	41
Небојша Ђокић, <i>Мирске цркве у околони Сурчина</i>	43
Nebojša Djokić, <i>Mirska's churches near Surchin</i>	85
Небојша Ђокић, <i>Манастир Раковица</i>	87
Nebojša Djokić, <i>Rakovica monastery</i>	105
Димитър В. Атанасов, <i>Три възрожденски надписа от църквата „Успение на Света Богородица“ в суковския манастир</i>	107
Dmitar Atanasov, <i>Three inscriptions from Sukovo monastery (xix c.)</i>	111
Игор Стаменовић, <i>Натписи из манастира Суково</i>	113
Igor Stamenović, <i>Inscriptions from Sukovo monastery</i>	116
Небојша Мићић, <i>Натписи са гробља на Гају у селу Брасини</i>	117
Nebojša Mičić, <i>Inscriptions from graveyards on Gaj in Brasina village</i>	128
Небојша Ђокић, <i>Ктиторски натпис у манастиру Велуће о обнови 1833. године</i>	129
Nebojša Djokić, <i>Ktitor's inscription in Veluce monastery about reconstruction in 1833.</i>	134
Игор Стаменовић, <i>Два посветна крста из пиротског насеља Нова Мала</i>	135
Igor Stamenović, <i>Two dedicated crosses from Pirot's district Nova Mala</i>	136

Записи/Scriptures

Владимир Алексић, <i>Запис попа Младена у тетрајеванђељу из 1389 године</i>	139
Vladimir Aleksić, <i>Scripture of pop Mladen in tetrajevangelje from 1389.</i>	142

НАПИСИ/INSCRIPTIONS

Чланци/Papers

UDC:

ID:

Примљено: 10.10.2015.

Прихваћено: 20.12.2015.

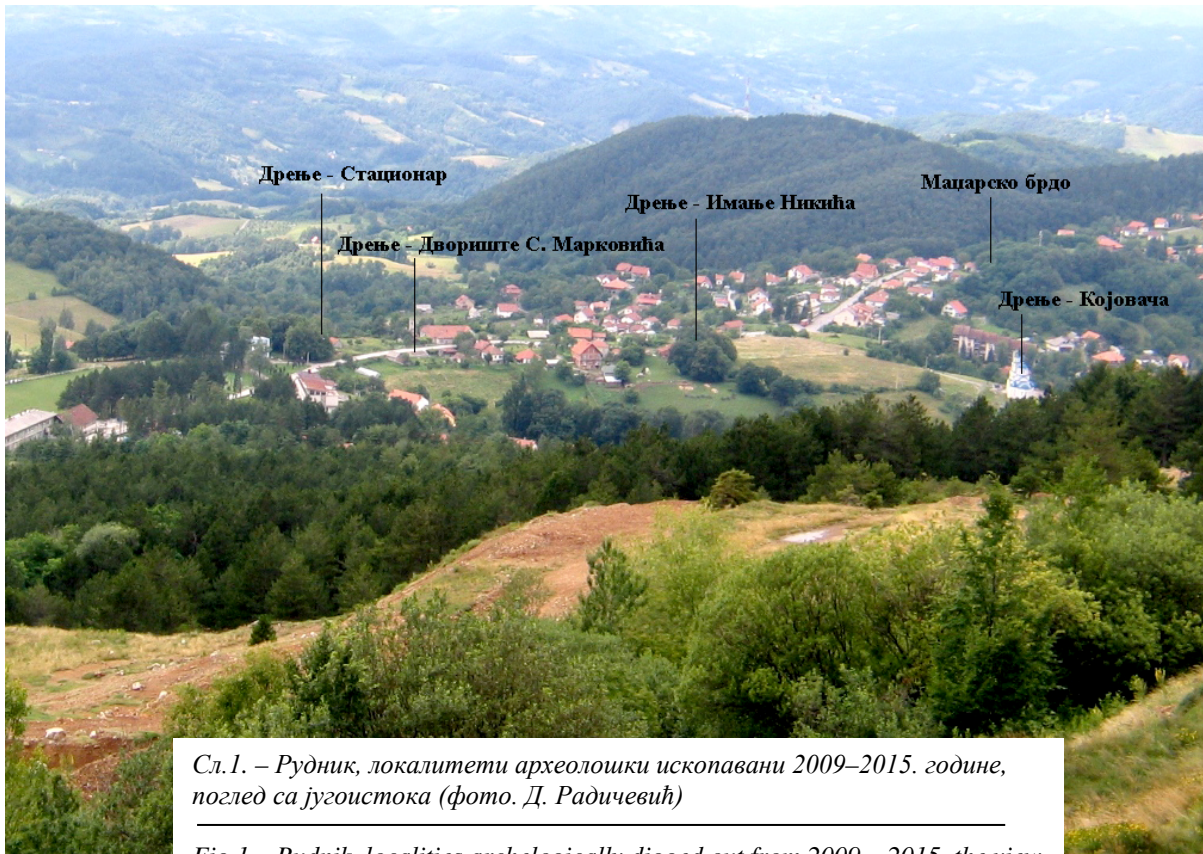
Дејан Радичевић
Одељење за археологију,
Филозофски факултет Универзитета у Београду
e-mail: dradicev@gmail.com

Дејан Јечменица
Одељење за историју,
Филозофски факултет Универзитета у Београду
e-mail: dejan.jecmenica@f.bg.ac.rs

НАТПИС НА РУДНИЧКОМ ТИПАРУ КНЕЗА ЛАЗАРА

Сажетак: Последња археолошка ископавања на Руднику изнедрила су изузетан налаз печатњака из времена владавине кнеза Лазара над овим важним рударским и трговачким центром. Представа на централном пољу и натпис око ње јасно сведоче да је припадао кнезу Лазару. Највероватније је био намењен за отискивање печата којима су оверавани докумената административне и пословне природе од стране одређеног кнежевог службеника, односно органа државне управе. Обликом одудара од свих до сада познатих средњовековних типара. Садржај натписа је необичан и јединствен у делу који се односи на употребу речи *милост*, будући да њено коришћење у натписима на печатима раније није посведочено.

Кључне речи: Рудник, типар, печат, натпис, кнез Лазар, милост

Сл.1. – Рудник, локалитети археолошки ископавани 2009–2015. године, поглед са југоистока (фото. Д. Радичевић)

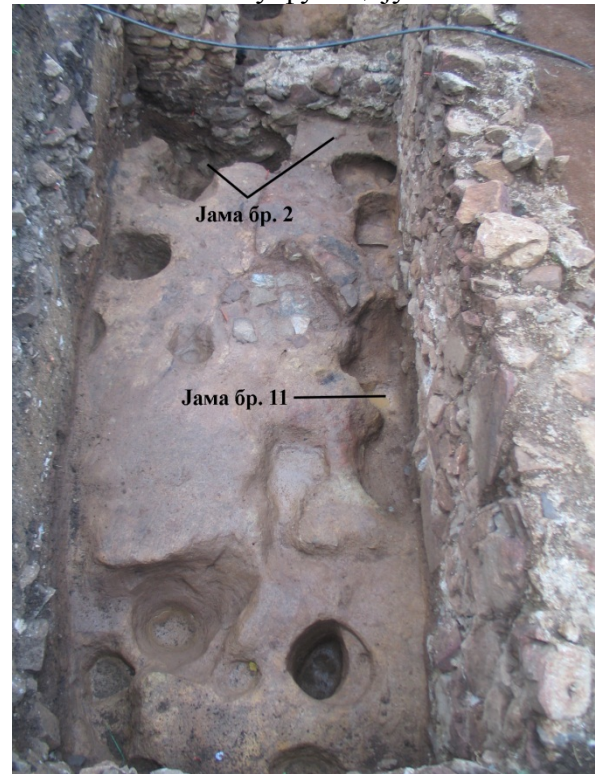
Fig.1 – Rudnik, localities archeologically digged out from 2009 – 2015, the view from southeast (photo by D. Radicevic)

Након паузе од готово четврт века, на Руднику су 2009. године обновљена археолошка истраживања. Радови су настављени и у наредним годинама, тако да су до данас сондажно ископавана четири локалитета недалеко од центра истоимене варошице. Ради се о простору на коме раније нису вршена археолошка ископавања, мада га помиње више истраживача Рудника, претпостављајући на њему остатке већег средњовековног насеља (сл. 1). Још је Јанко Шафарик, у време када је обавио прва археолошка ископавања на Руднику, указивао да се управо на том простору старог Рудничког, налазе развалине средњовековне вароши. Приликом његовог обиласка 1865. године, овде су се уочавали зидови „многи повећи зданија и кућа, а особито једне цркве“ која се издвајала својим димензијама.¹

Претпоставке старијих истраживача у потпуности потврђују нова истраживања. Мада су она још увек на почетку, до сада су изнедрила три средњовековне цркве (две православне и католичка црква), као и више профаних објеката из времена процвата средњовековног Рудника. Најзначајнија открића груписана су на потесу Дрење, у близини зграде бившег Стационара, а сада рудничког Дома здравља.² Веома разноврсни и богати покретни налази, нарочито бројни примерци новца XIII–XV века, сведоче о континуитету живота од времена најранијег помена Рудника, до коначног пада под турску власт.

На једном од истраживаних локалитета, у дворишту домаћинства С. Марковића последње три године истражују се остаци веће грађевине која се, према

досадашњим сазнањима, састојала од најмање две просторије. Датована је новчићем угарског краља Жигмунда Луксембуршког (1387–1437), који је нађен на нивоу пода.³ Намена објекта била је профана, али на овом степену истражености није сасвим разјашњена. По свој прилици је део коришћен за становање, док је други имао економску функцију.

Сл.2. – Дрење – Двориште С. Марковића, унутрашњост објекта на нивоу здравнице, са старијим јамама (фото Д. Радичевић).

Fig.2 – Drenje, S. Markovic's home yard, the interior of the object based on zdravica with older pothole (photo by D. Radicevic)

Испод ове грађевине констатовани су трагови раније фазе живота. Током последње кампање у 2015. години, испод нивоа пода у северозападном делу грађевине, откривене су старије јаме (сл. 2). Од посебне важности за њихово датовање су налази новца. У земљи којом је била испуњена једна од тих јама нађен је новац угарског краља Карла Роберта (1308–

¹ Извештај Д-р Јанка Шафарика из год. 1865 о његовом археолошком путовању, објавио Н. Вулић, *Споменик ХСVIII, Одељење друштвених наука* 77, Београд 1941–48, 261–262.

² Д. Радичевић, А. Цицковић, *Нова истраживања средњовековних налазишта на Руднику*, у *Резултати нових археолошких истраживања у северозападној Србији и суседним територијама*, ур. В. Филиповић, Р. Арсић и Д. Антоновић, Београд–Ваљево 2013, 237–248.

³ Примерке новца поменуте у раду определио је др В. Иванишевић, научни саветник Археолошког института у Београду, којем се овом приликом захваљујемо.

1342), кован 1332. године, док је на горњој коти друге јаме пронађен новац приписан кнезу Лазару (око 1370–1389).⁴

Из исте јаме потиче још један предмет који се може повезати са кнезом Лазаром (сл. 3). Ради се о изузетном археолошком налазу, до сада јединственом на нашим просторима. Протумачен је као типар (=печатњак, печатник, матрица), намењен за отискивање кнежевог печата (сл. 4 и 5).⁵ Израђен је у виду квадратне плоче, дебљине око 1 цм. Димензије горње површине износе 7,8 x 7,8 цм, а доње 7,8 x 8 цм. Горња површина је благо конкавна, док је доња равна. У доњим угловима горње површине налази се по једна правилна, кружна јамице, пречника 3 мм и дубине око 2 мм.

Сл.3. – Северна половина јаме бр. 2, (а) налаз *in situ*, (б) изглед типара након проналаска (фото Д. Радичевић).

Fig.3 – North half of the pothole No. 2, (a) finding *in situ*, (b) appearance of the tipar after it's finding (photo by D. Radicevic).

Плоча је изливена у дводелном калупу, прилично немарно. Изгледа као

да је горњи део исклизнуо на горе и удесно за 1 мм (сл. 5в). То се не уочава на супротној страни, јер је она након ливења заравњена. Трагови накнадне обраде уочавају се и на доњој и левој ивици горње површине, које су благо заобљене. Од ивица доње површине заобљена је само доња, док су остале оштре.

Анализом је установљено да легура од које је предмет направљен у основи представља олово-калајну бронзу која се састоји се од 80% бакра, 8% олова, 6% калаја, 2% цинка и 1% силицијума. Од елемената у траговима детектовани су гвожђе, никал, антимон, сребро, ванадијум и титанијум.⁶

Предња страна је обрађена урезивањем, док једини траг урезивања на зад-

б
0 5цм

њој страни представља слово „А“, величине 5 мм, у горњем десном углу (сл. 4б и 5б). Питање је шта ова ознака значи. Претпостављено је да је мајстор на тај начин могао обележити производ или је то ознака серије, а можда и једног дела типара који се уклапао са другим. У том случају „а“ означава број један, као први део калупа.

⁴ Опређен је као врста Иванишевић 50.2, за коју се сматра да припада рудничком ковању, уп. В. Иванишевић, *Новчарство средњовековне Србије*, Београд 2001, 195.

⁵ Д. Радичевић, А. Цицковић, *Типар кнеза Лазара са Рудника*, *Старинар* LXVI/2016, у припреми за штампу.

⁶ Анализа је обављена у Републичком заводу за заштиту споменика културе у Београду. Извештај са резултатима сачинила је М. Марић Стојановић, конзерватор-хемикар Народног музеју у Београду, којој се захваљујемо.

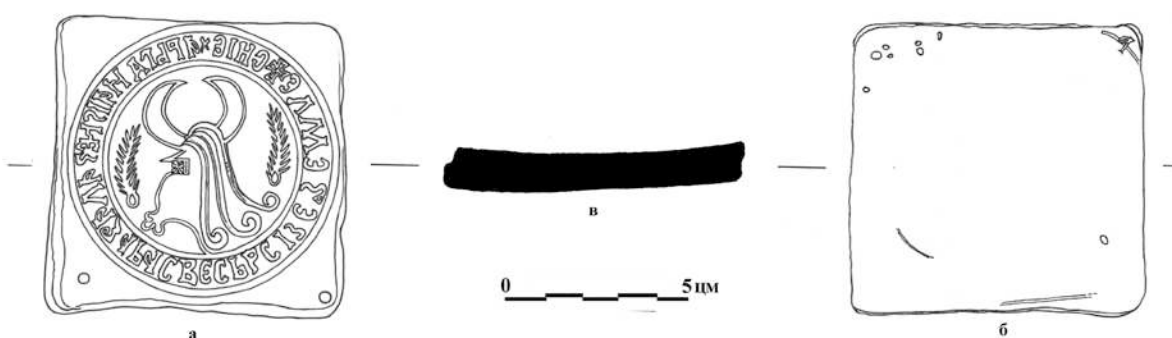

Сл.4. – Типар кнеза Лазара, након конзерваторског третмана (фото Д. Радичевић).

Fig.4 – Prince Lazar's tipar after conservation (photo by D. Radicevic).

У средишту предње стране налази се кружно поље пречника 5,1 цм, у које је урезана представа великог витешког шлема окренутог удесно, односно на оти-

смештена је по једна украсна гранчица, извијена да прати контуру поља. Централно поља је уоквирено са два концентрична круга између којих се налази кружни натпис. Ширина натписног поља износи 8 мм. Натпис је урезан у негативу и започет симболичном инвокацијом у виду крста са проширеним крацима. Елегантна мајускулна слова су

снутом печату улево (сл. 7). На предњој страни је подигнути визир, док је позади застор који пада испод шлема у виду три раздвојене траке које се завршавају увијеним крајевима. На горњем делу шлема постављена су два лучно извијена рога. Са леве и десне стране шлема, у преосталом празном простору централног поља,

Сл.5. – Типар кнеза Лазара (цртеж М. Јоксимовић).

Fig.5 – Prince Lazar's tipar (drawing by M. Joksimovic).

брижљиво урезана. Уједначене су висине од 7–8 мм, а изузетак представља само

слово „X“ које је упола мање од осталих (сл. 6).

Натпис почиње седам словних места пре вертикалне осе. У првих пет речи између слова је мањи размак, а потом је, очигледно након што је мајстор схватио да ће ако тако настави део натписног поља остати празан, размак између слова постепено повећаван.

Сл. 6. – Натпис на рудничком типару (цртеж М. Јоксимовић).

Fig. 6 – Inscription on the Rudnik's tipar (drawing by M. Joksimovic)

Текст натписа:

+ СИ Ю ХАРЬ ГДНА КНЕЗА ЛАЗАРА
СВЕ СРЪСКЕ ЗЕМЛЕ

Текст натписа са разрешеним скраћеницама:

+ СИ Ю[СТЪ] ХАРЬ Г[ОСПО]ДИ[Н]А
КНЕЗА ЛАЗАРА СВЕ СРЪСКЕ ЗЕМЛЕ

Превод текста натписа:

+ Ово је милост господина кнеза Лазара све српске земље.

Представа на централном пољу и садржај натписа сведоче да је типар припадао кнезу Лазару. Шлем са челенком у виду „бивољих“, „говеђих“ или „волујских“ рогова, у зависности од тога како су их различити аутори препознавали, без резерве се узима као хералдичко обележје кнеза Лазара, које преузимају и његови наследници.⁷ Ова представа се по први пут јавља на печатима и новцу кнеза Лазара,⁸ а ставља се и на друге предмете од којих су најпознатији плоча на зиду

спољне припрате Манастира Хиландара и дугме са хаљине кнеза Лазара.⁹

У натпису се уочавају две грешке. Једна се налази у четвртој речи, где је очито омашком у речи *господина*, која је исписана у скраћеници, мајстор урезао слово **Н**, али не у негативу, те се тако приликом отиска добија слово **И**, а одатле и неубичајена скраћеница за ову реч.

Друга омашка је у претпоследњој речи, где недостаје једно слово. Ова се грешка могла лако ублажити, или чак и превазићи и накнадно када је сав текст био урезан. Полугласник се могао без потешкоћа претворити у слово **Б** додавањем једне пречке, па би се тако добила сасвим смислена и исправна реч **СРЪСКЕ**, у облику који је у то време био у широкој употреби, додуше са недостајућим једним полугласником.¹⁰ Необична је и употреба речи **СВЕ**, која претходи претпоследњој, уместо у облику **ВЪСВЕ**, који је у раширеној употреби, јавља се онај далеко ређи, који настаје у случајевима када се у падежима изостави полугласник, те гласови *в* и *с* који се нађу један уз други, замене своја места.¹¹

Легенда је по свему необична и јединствена у делу који се односи на употребу речи *харь*, у значењу *милост*, од грч. *χάρις* (лат. *gratia*). Примера за употребу ове речи у српском језику тог времена има више, издвојио их је још Ђура Даничић.¹² Међутим, њено коришћење у

⁹ Д. Ацовић, *Хералдика и Срби*, 53, 200 и слике тамо.

¹⁰ Уп. Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских* III, Београд 1864, 151–153.

¹¹ Уп. Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских* I, Београд 1863, 190–191; III, 81–83.

¹² Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских* III, 408. Писмо Дубровчана војводи Радичу Санковићу, 21. 12. 1401, Русков концепт: **ако би се комџ и ради кога харь ђчинила**. М. Пуцић, *Споменици српски* I, 36, док. № 66; Јб. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 136, док. № 139. Писмо Дубровчана војводи Сандаљу Хранићу, 4. 8. 1404, Русков концепт: **да харь теџџ видимо**. М. Пуцић,

⁷ В. Иванишевић, *Развој хералдике у средњовековној Србији*, ЗРВИ XLI (2004) 225; Д. Ацовић, *Хералдика и Срби*, Београд 2008, 200–202.

⁸ В. Иванишевић, *Новчарство средњовековне Србије*, 274, врсте 24.17–24.19 и 24.24.

натписима на сачуваним печатима није посведочено. У српским повељама и хрисовуљама *милост* има специфично значење, као најкраћи назив за правну радњу посебне садржине. Милост се понекад у документима употребљавала као назив за јавноправне исправе.¹³ Имајући наведено у виду, печат, као средство овере документа, отиснут овом матрицом је наглашавао да је исправа представљала владареву милост, било у смислу пуноважног јавноправног документа или правне радње у њему саопштене.

Ниједан сачувани српски средњовековни печат којим су овераване повеље и писма у свом натпису не садржи реч *милост*, било у овом или неком другом облику. Печатне легенде су обично садржале владареву титулатуру, уз коју је у једном мањем броју посведочених случајева наглашавано да се ради о печату, употребом одговарајућих појмова – печат, белег, прстен.¹⁴ Сама чињеница да је руд-

ничка печатна матрица садржала реч *хар* у значењу милост снажно упућује на помисао да се овде радило о печатнику посебне врсте, којим су отискивани печати који су оверавали посебну врсту докумената.

До сада познати документи издани у канцеларији кнеза Лазара оверавани су воштаним и металним печатима. Ови други су обично израђивани од племенитих метала, злата, или сребра које је позлаћивано, тако да одаје утисак да је читав предмет рађен од тог метала. На основу сачуваних примера, може се поуздано казати да никада метални печат кнеза Лазара није садржао хералдичку представу шлема са бивољим роговима, која је, како ствари стоје, била резервисана искључиво за воштане печате. Такав је случај и код кнежевог сина и наследника, кнеза, потом и деспота, Стефана. Док су метални печати били обострани, тј. имали су представе и натписе са обе стране, са једне представу владара, а с друге светитеља-заштитника, обично Светог Стефана,¹⁵ воштани печати коришћени у канцеларији кнеза Лазара били су једностранни. У воштану грудву висећих печата, обично и приближно кружно-полусферног облика, матрица је утискивана само са једне стране. Оваква пракса је била и код готово свих пређашњих српских владара.¹⁶ Тек у средњовековној Босни у време краља Стефана Твртка I уводи се у употребу

Споменици српски I, 56, док. № 102; Љ. Стојановић, *Повеље и писма I–I*, 260–261, док. № 278. Писмо Дубровчана деспоту Стефану Лазаревићу, 18. 2. 1422, Русков коцепт: **кръ кк наамъ њ великѡ главнѡ харъ бити**. М. Пуцић, *Споменици српски I*, 160–161, док. № 279; Љ. Стојановић, *Повеље и писма I–I*, 226–227, док. № 235; А. Младеновић, *Повеље и писма деспота Стефана Лазаревића*, Београд 2008, 76–77, док. № I/51, факсимил на стр. 143

¹³ О милости исцрпно: М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 1997, 59–97; *Лексикон српског средњег века*, Београд 1999, 407 (М. Благојевић).

¹⁴ Постоји више примера да се у тексту легенде наглашава да се ради о печату, употребом наведених термина. На исправама Балшића из 1368: + **С[и] вѣлѣ[г] Горга...**, и 1379: + **С[и] пе[ч]ат г[осподи]на Гюрга [и] Балше**, краља Вукашина из 1370: + **Благовѣрна краљ Вълкашина прѣстенъ**, Вука Бранковића из 1387: + **Сиа печать Вълка Бранк[о]вик[а]**, кнеза Радича Санковића из 1391: + **Печать кнеза Радича**, жупана Бељака Санковића из 1391: + **Печать Бѣликов[ъ]**, већ поменутој повељи кнегиње Милице, кнеза Стефана и господина Вука из 1395: + **Благовѣрнаго и Христоуѣвваго (...)** вѣлѣгъ, краља Твртка II из 1405: + **Печать господина краља восаньскога Тврътка Тврътковиѣ**. Постоји више примера у легендама на латинском језику, као један пример наводимо

печат на исправи бана Твртка из 1356. године: + S[IGILUM] MIN[US] STEPH[AN]I DEI GRA[TIA] TOTI[US] BOSNE BANI. П. Ивић, *Стари српски печати и грбови*, Нови Сад 1910, 27, 28, 29, 30; Р. Anđelić, *Srednjovjekovni pečati iz Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1970, 13–15, 41–42; G. Čremošnik, *Studije za srednjovjekovnu diplomatiku i sigilografiju Južnih Slovena*, Sarajevo 1976, 133, 135, 137–138.

¹⁵ Д. Синдик, *Српски средњовековни печати у Манастиру Хиландару*, Међународни научни скуп Осам векова Хиландара. Историја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура, октобар 1998, уредник В. Кораћ, Београд 2000, 235.

¹⁶ Изузетак је једино печат краља Владислава на повељи Дубровчанима. G. Čremošnik, *Studije za srednjovjekovnu diplomatiku i sigilografiju Južnih Slovena*, 121.

обострани воштани печат, велики, престоног типа.¹⁷

Воштани печати кнеза Лазара, према начину причвршћивања за документ могу се поделити на висеће и налепљене. Висећи печати (*sigillum pendens*) за документ су причвршћивани обично свиленом врпцом, док су налепљени (*sigillum impressum*) причвршћивани различитим техникама, било простим наливањем воска на папир у који би затим утискиван печатник, било прављењем прореза кроз које је онда наливан восак или провлачене папирне траке на чије крајеве је наливан восак да би потом био утиснут типар.¹⁸

Сл.7. – Отисак типара са Рудника (фото С. Савовић).

Fig.7 – Imprint of tipar from Rudnik (photo by S. Savovic)

Сачувана су три воштана печата кнеза Лазара, настала, по свој прилици отиском исте матрице. Судећи према фотографији, истина веома лошег квалитета, кнежева повеља светогорском Манастиру Светог Пантелејмона о дару челника Мусе издата 1381. године, оверена је

истим печатом као и кнежево писмо Дубровнику из 1388. године. Истом Манастиру Светог Пантелејмона кнез Лазар је исте 1381. године издао још једну повељу, која је изгледа била оверена воштаним печатом. Тај печат је премештен на интерполиран препис ове повеље, а његовим снимком не располажемо. У оквиру темељне анализе овог документа, Сима Ћирковић је истакао да је воштани печат пречника 45–55 мм поломљен и да је идентичан ономе на претходно поменутој повељи кнеза Лазара.¹⁹ Иако би ваљало задржати извесну меру опреза, до увида у снимак овог печата, сасвим би се основано могло очекивати да се заиста ради о два идентична печата, тим пре ако се има у виду да су оверавали повеље издате исте године и истом дестинатару.

Печат о коме је реч у централном пољу садржи хералдичку представу шлема са два бивоља рога, високо полукружно извијена. Кратак плашт у висини врата се рачва у неколико крајева. Шлем је окренут на леву страну тако да се види његов десни профил. У прстену оивиченом двема кружницама тече кружни натпис: **+ По милости Б(о)жиѠ Ст(е)ф(а)њъ въ Х(ри)с(т)а Б(о)га благовѣрни кнез Лазарь.**

Мишљење Грегора Чремошника, доброг познаваоца наше сфрагистике, да је истом матрицом начињен и печат на повељи кнегиње Милице и њених синова кнеза Стефана и господина Вука светогорској Лаври Светог Атанасија из 1395. године,²⁰ не може се прихватити из више разлога, који се не исцрпљују само на чињеници да и просто поређење снимака два печата јасно указује на њихове разлике. Хералдичке представе јесу сличне, али се јасно уочавају разлике. Окренут на исту страну, шлем је ипак нешто масивнији, а као да се назире и визир. Бивољи рогови су елипсоидно постављени, а плашт у висини врата се рачва у пет рас-

¹⁷ P. Anđelić, *Srednjovjekovni pečati iz Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1970, 23–25.

¹⁸ G. C. Bascapé, *Sigillografia. Il sigillo nella diplomazia, nel diritto, nella storia, nell'arte*, Vol. I, Milano 1969, 83–85; J. Grisar, F. de Lasala, *Aspetti della sigillografia*, Roma 1997, 56–61; P. Anđelić, *Srednjovjekovni pečati iz Bosne i Hercegovine*, 88–90; G. Čremošnik, *Studije za srednjovjekovnu diplomatiku i sigilografiju Južnih Slovena*, 82–106.

¹⁹ *Actes de Saint-Pantéléemôn, édition diplomatique*, ed. P. Lemerle, G. Dagron, S. Ćirković, Paris 1982, 175

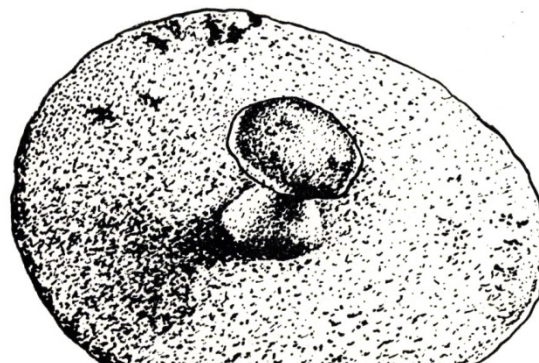
²⁰ G. Čremošnik, *Studije za srednjovjekovnu diplomatiku i sigilografiju Južnih Slovena*, 134.

пршених крајева. Ширина прстена оивиченог двема кружницама у којем тече кружни натпис је значајно мања код овог печата у односу на пређашње описани. Одавде се јасно уочава да су слова на овом печату нижа, и да је натпис, који на основу расположивог снимка није могуће у целости прочитати, по свој прилици опширнији: + **Благовѣрнаго и христороу-виваго (...)** **вѣлець**. Најзад, иако непрочитан у целости, а нарочито на оном месту где се наводи име владара, сасвим је очигледно да се ради и о различитим натписима. Из свих горе наведених разлога сасвим је јасно да је реч о посебном воштаном печату. У овом тренутку, с обзиром на немогућност да се са расположивих снимака прочита онај део легенде који несумњиво садржи име владара, не може се извршити његова поуздана атрибуција, тим пре ако се има у виду не тако ретка пракса да су наследници, нарочито у почетку своје владе, користили печатне матрице својих претходника. С друге стране, треба рећи да се ради о печату који се налази на исправи коју је потписао кнез Стефан Лазаревић, и да није познат ниједан други воштани печат из кнежевског периода његове владе са којим би се могло извршити поређење.²¹ Док је Србијом владао као деспот, судећи према сачуваним примерима, Стефан Лазаревић је употребљавао две, а можда и три матрице за своје воштане печате. По угледу на оца, све су садржале у централном пољу представу шлема са бивољим роговима, а јед-

²¹ Најстарији сачувани деспотов воштани печат, на повељи Дубровчанима из 1405. године рађен је једном матрицом. Три печата, на повељама светогорској Лаври из 1407. и 1427. и Милешеви из 1413. године отиснути су другом матрицом. Судећи према снимку, прилично слабог квалитета, повеља светогорској Лаври из 1414/15. године оверена је воштаним печатом начињеном трећом матрицом, која се уз наведено ограничење ипак може разликовати од пређашње две, како у погледу хералдичке представе шлема са бивољим роговима, тако и у величини прстена у коме је текао натпис, који до сада није прочитан. G. Čremošnik, *Studije za srednjovjekovnu diplomatiku i sigilografiju Južnih Slovena*, 138–140.

на од њих и додатне хералдичке елементе, око тог поља у једном или два прстена текао је натпис.

Рудничка печатна матрица кнеза Лазара разликује се од оне којом су начињени до данас познати његови воштани печати. Није сачуван ниједан њоме отиснут печат на неком документу. Облик ове матрице особен је сам по себи и одудара од познатих средњовековних типара.²² Примера ради, као географски и хронолошки најближи примерак матрице средње величине (промера 2,5–5 цм),²³ наводимо печатник бана Павла I Брибирског (с. 1245–1312), пронађен у Задру 1961. године. Изглед овог печатника је сасвим другачији. Основа на коју су урезивани представа и натпис била је у облику диска, а на задњој страни је била једноставна дршка за лакше руковање, за коју се ради бољег чувања могла привезати каква врпца или ланац (сл. 8).²⁴

Сл.8. – Печатник бана Павла I Брибирског

Fig.8 – Seal of ban Pavle I Bribirski

Разлике у облицима ових типара очигледно су условљене различитим

²² G. C. Bascapé, *Sigillografia*, Vol. I, Milano 1969, 53–54, 63–82; J. Grisar, F. de Lasala, *Aspetti della sigillografia*, 54–56; G. Čremošnik, *Studije za srednjovjekovnu diplomatiku i sigilografiju Južnih Slovena*, 167–168.

²³ О подели печата према величини видети: P. Anđelić, *Srednjovjekovni pečati iz Bosne i Hercegovine*, 7.

²⁴ J. Belošević, *Pečatnik hrvatskoga bana Pavla I Bribirskog iz Zadra*, Diadora – glasilo Arheološkog muzeja u Zadru, sv. 3 (1965) 159–167, са 5 табли, одакле је преузет цртеж печатника (tab. 1) који се овде доноси као илустрација.

начином њиховог коришћења, односно различитим начином откискивања печата. Руднички се на основу облика и величине, може прибројати групи типара за које је карактеристично да се отисак добијао не откискивањем типара у восак, већ притиском воска на типар, без обзира да ли се радило о налепљеном или висећем печату.²⁵ Поступак израде печата изгледао би на следећи начин: на положени типар би се наливао восак и под притиском се угњечио тако да лик печата буде јасан и рељефан. Тако добијени печатни лик причвршћиван је за документ на два начина. Ако се радило о налепљеном печату, кроз прорезе на полеђини документа уливан је восак, који се опет гњечењем прилепљивао за ону воштану плочицу на типару. Ако се радило о висећем печату, на воштану плочицу су најпре полагане врпце, а преко њих је наливан восак и обликована грудва. Оваквим поступком око оквира печатног лика од вишка воска се стварала, обично неправилно кружна форма.

Примера ради, управо на тај начин отиснут је поменути печат кнеза Лазара на писму Дубровнику из 1388. године. Восак је наливен на изврнуту матрицу и притиснут на њу. Потом је ножем уклоњен сувишни восак унаоколо са обода и готов печат постављен на одређено место.²⁶ У прилог тумачењу да је на такав начин коришћен и руднички типар иде постојање јамица у доњим угловима рудничког типара. Оне су, по свој прилици, служиле за спајање са горњим делом печатника, што је омогућавало боље откискивање печата или одстрањивање вишка воска.

С обзиром на чињеницу о месту проналаска ове печатне матрице, за које се не може рећи да је било једна од кнежевих резиденција, већ јак привредни центар у његовој држави, мало је изгледно да се ради о печатнику који је припадао његовој канцеларији, већ би се пре

могло претпоставити да су њоме оверавани документи административне и пословне природе од стране одређеног кнежевог службеника, односно органа државне управе у Руднику. Печати настали отиском ове матрице на документима су наглашавали да се ради о владаревој милости, и самим тим су мењали владарев потпис, који он није могао да ставља на мноштво пословно-административних докумената у привредно-рударском центру где није стално боравио.

Руднички типар свакако припада времену власти кнеза Лазара над Рудником, али се намеће и питање прецизнијег датовања његовог настанка. Под влашћу кнеза Лазара Рудник се први пут помиње крајем 1370. године, када га је на кратко преотео од жупана Николе Алтомановића. Убрзо га је морао вратити старом господару, крајем 1371. или почетком 1372, и тек након коначног Алтомановићевог пораза у јесен 1373. године, Рудник је Лазару трајно припао.²⁷ Све до кнежеве погибије 1389. године ова област је била стабилна и пружала снажан економски ослонац његовој владавини.

При покушају прецизнијег датовања типара, одређене могућности пружа натпис са кнежевом титулатуром састављеном од елемената који се срећу и на другим документима. Садржина печатне легенде указује на време након што је кнез Лазар прикључио делове некадашњих земаља жупана Николе Алтомановића, па потом и област Рагиславића 1379. године. Анализом титулатура у повељама кнеза Лазара дошло се до закључка да је он за своју канцеларију, па и за српску цркву, имао ранг општесрпског владара тек после 1378/9. године.²⁸ За раз-

²⁵ G. Čremošnik, *Studije za srednjovjekovnu diplomatiku i sigilografiju Južnih Slovena*, 111–117.

²⁶ *Исто*, 134, Т. IV, sl. 12.

²⁷ К. Јиречек, *Историја Срба I*, 250, нап. 77, 319–320, нап. 41; М. Динић, *О Николи Алтомановићу*, Београд 1932, 17, 23–28.

²⁸ С. Мишић, *Од земаљског кнеза до кнеза Срба – уздицање до владарске моћи*, у Власт и моћ. Властела Моравске Србије од 1365. до 1402. године, тематски зборник радова са међународног научног скупа одржаног од 20. до 22. септембра 2013. године у Крушевцу, Великом Шиљеговцу и Варварину, ур. С. Мишић, Крушевац 2014, 13–17.

лику од титулатуре која се налази на кнежевом печату сачуваном на повељи Светом Пантелејмону из 1381. године и писму Дубровнику из 1388. године, из легенде рудничког печата изостављена је девоџија (*dei gratia* формула), као и владарско име Стефан. Оба ова елемента срећу се у кнежевим интитулацијама веома рано. У повељи за Манастир Горњак на Млави из 1379/80. године јавља се само девоџија без имена Стефан,²⁹ а у повељи Хиландару из истог времена оба.³⁰ У овој другој исправи среће се и владарски епитет и титула *господин*, које нема у легенди печата на исправама Светом Пантелејмону и Дубровнику, а која се налази у легенди кнежевог рудничког печата. Иза кнежевог имена *Лазар* следи конструкција *све српске земље*, чиме се одређује подручје на коме се простиру компетенције власника печата. Наведена територијална одредница јавља се међу сачуваним исправама само у оним старијим, у поменутој кнежевој повељи за Манастир Горњак, и ту јој претходи стари владарски епитет *самодржац*, и још само у потврдној повељи патријарха Спиридона за овај манастир из истог времена. Већ од поменуте повеље Хиландару, територијална одредница *све српске земље* из кнежеве титулатуре замењена је етничком *Србљем* или *всем Србљем*, уз коју се додаје нова територијална одредница *Подунавље*, као одраз промене која се у међувремену догодила у држави. У кнежевој повељи војводи Обраду Драгославићу из јануара 1388. године, *Подунавље* је замењено *Поморјем*.³¹

На крају, занимљивима се чини и тумачење археолошког контекста у којем је типар пронађен. Јама из које потиче није се по осталом садржају разликовала

од других отпадних јама (фрагменти грнчарије, животињске кости, грумење гарежи, ретки метални предмети). Типар је очигледно био одбачен, свесно или несвесно од некога коме није представљао вредност или га није препознао као некакву вредност. Поставља се питање када се то могло догодити, а као највероватнији одговор намећу се ратна дешавања која су погодила рудничку област након Косовског боја. Наиме, након кнежеве погибије ситуација у северним деловима његове државе постала је веома сложена. Већ у рану јесен 1389. године границу је прешао угарски краљ Жигмунд Луксембуршки. Уследио је продор дубоко у српску територију и освајање Борача и Честина, важних тврђава у долини Груже. Поход је убрзо завршен, али је са њим само започет дугогодишњи период српско-угарског непријатељства.³² Већ следеће године краљ Жигмунд поново напада Србију. Најважније ратиште била је Мачва, али и област око Рудника. На дан 3. новембра 1390. године краљ издаје повељу „*prore castrum Ostrowech*“, што се односи на Острвицу, најважнију тврђаву у рудничкој области.³³ Мада нема детаљнијих података о кретањима угарске војске по Руднику, чини се највероватнијим да је у овим дешавањима страдало и неутврђено насеље чији се остаци истражију око изворишта Златарице. Убрзо по окончању угарског похода, живот у овом насељу је обновљен. На то јано указује објекат подигнут над јамом у којој је пронађен типар кнеза Лазара.

²⁹ А. Младеновић, *Повеље и писма кнеза Лазара*, 23–40; Ф. Баришић, *О повељама кнеза Лазара и патријарха Спиридона*, Зборник ФФ у Београду XII–I (1974) 358–362.

³⁰ А. Младеновић, *Повеље и писма кнеза Лазара*, 129–138; Ф. Баришић, *О повељама кнеза Лазара и патријарха Спиридона*, 362.

³¹ Ф. Баришић, *О повељама кнеза Лазара и патријарха Спиридона*, 362–374.

³² Ђ. Харди, *Прилог расправи о угарском нападу на Србију после Косовске битке*, у Кнегиња Милица – монахиња Јефимија и њено доба, тематски зборника радова са научног симпозијума одржаног 12. септембра 2014. године у Манастиру Љубостињи, ур. С. Мишић и Д. Јечменица, Трстеник 2014, 83–90.

³³ В. Јовановић, *Острвица под Рудником. Прилог проучавању средњовековних градова у Србији*, у Уздарје Драгославу Срејовићу поводом шездесетпет година живота од пријатеља, сарадника и ученика, ур. М. Лазих, Београд 1997, 516.

Summary

On Mount Rudnik, in 2015, during the archaeological excavations, one remarkable archaeological piece was found, so far unique in our region. Interpreted as tipar (= signet), intended for stamping seal (Fig. 4 and 5). It is made in the form of the square plate, the thickness of about 1 cm. The dimensions of the upper surface of around 7.8 to 7.8 cm, and the lower 7.8 x 8 cm. In the bottom corners of the upper surface is the correct circular pits with a diameter of 3 mm and a depth of about 2 mm.

In the center of the front side there is a circular field with a diameter of 5.1 cm, with carved into the great performances of knights helmet facing right (Fig. 7). At the top of the helmet there are two arched curved horns. The central field is framed by two concentric circles where in between is a circular label. The width of the inscription field is 8 mm. The inscription is carved in negative and started with symbolic invocation in the form of a cross with extended arms (Fig. 6).

The inscription is:

**+ СИ Ю ХАРЬ ГДНА КНЕЗА
ЛАЗАРА СВЕ СРЬСКЕ ЗЕМЛЕ**

Translation of the epitaph is:

**+ This is the grace of Prince Lazar
of all Serbian lands.**

The show at the central box and the content of inscriptions testify that tipar belonged to Prince Lazar. Its form differs from the well-known medieval tipar. It can be belonged to the tipar's group for which is characteristic that the print was receiving by pressure wax tipar, regardless of whether it was a stuck or hanging seal. Content of the inscription is also an unusual and unique in the part relating to the use of the word *grace*, since its use in the inscriptions on the seals since that, is not witnessed.

So far is not known stamp printed by mine's tipar. The preserving seals of Prince Lazar are made by other signet. In Rudnik, it was used, probably for notarizing documents likely administrative and business nature by a certain officials, or public administration bodies. The seals formed imprint on this matrix document emphasized that it is the matter of ruler's grace, and therefore they changed the ruler's signature, which he could not put on a lot of business and administrative documents in economically-mining center where he was not permanently resided.

Rudnik's tipar was built during the dominion of Prince Lazar authorities of the Rudnik, between 1373 and 1389. The content of the sealing legend indicates the time after 1378/9. after he has, to his office, and also for the Serbian church, had a rang of allserbian ruler.

It was reached in the country at the time of the Hungarian invasion of Serbia in 1389 and 1390, which hit the mining field.

UDC:

ID:

Примљено:20.9.2015.

Прихваћено:30.11.2015.

Небојша Мићић
Мали Зворник
michko@tesla.rcub.bg.ac.rs

СРЕДЊОВЕКОВНИ НАТПИС ИЗ ЗВОРНИКА СА ПОМЕНОМ ИМЕНА ГРАДА

Сажетак: У овом раду је приказан један средњовековни надгробни споменик (стећака) из Зворника, до сад непознат у стручној литератури. По облику и рељефним украсима спада у сам врх уметности стећака. Посебну вредност даје му натпис који садржи један од првих помена имена града – старог Зворника. На почетку текста дат је кратак приказ четири средњовековна натписа из околине Зворника који су од раније познати у литератури.

Кључне речи: Зворник, Зворник, споменик, стећака, ћирилични натпис, средњи век, Прељуб Мачак, Обрад

Стари град Зворник/Ancient town Zvonik

Зворник је стари град на левој (босанској) обали Дрине, у средњем делу њеног тока. У историографији је познат по богатој прошлости током позног средњег века, када је имао улогу трговинског средишта у подринском рударском басену. Град је две деценије био у рукама деспота Ђурђа Бранковића. У време османске власти Зворник је важио за веома значајно утврђење, „кључ Босне“, седиште санџака и капетаније¹. Данас је препознатљив по добро очуваној тврђави на истакнутој литици у клисури Дрине.

Иако се у писаним изворима овај град помиње тек од 1410. године², бројни археолошки обрађени материјални остаци сведоче о градском животу на подручју Зворника и у ранијим вековима. Међу најзначајније спадају остаци католичког самостана, о коме постоје вести у дубровачким документима³, на удаљености око 1 км изван

градских зидина. У литератури се најчешће заступа мишљење да је и првобитни облик имена града - Звоник - настао по упадљивом звонику неке велике цркве. У дубровачким документима појављује се искључиво назив Звоник (*Suonich*, или у латинском преводу *Campane*), да би након доласка Османлија преовладао садашњи облик имена града. Археолошким истраживањима у Зворнику и околини деценијама се бавио Рајко Аврамовић, чијим залагањем је формирана и градска музејска збирка.

Док су о градском и приградском животу средњовековног Зворника нађена сведочанства у виду материјалних остатака и писаних података, о сеоском становништву тога времена, у местима удаљеним од градских зидина, постоји само једна врста поузданих сведока. То су монументални средњовековни надгробни споменици карактеристични за територију Босне и Херцеговине и рубна подручја суседних држава - познати под називом стећци⁴. Управо култура стећака, коју стручна литература обично датира у период од XII до XVI века, говори нам да су овде постојала значајна насеља и у широј околини града. О некрополама стећака у околини Зворника објавио је исцрпан извештај Д. Видовић⁵. Када је, пар деценија касније, Шефик Бешлагић приређивао своја енциклопедијска издања о стећцима, за подручје Зворника је користио податке из Видовићевог извештаја, без битнијих нових истраживања на терену.

¹ Истраживање предосманских писаних извора о Зворнику започео је академик Михаило Динић у Дубровачком архиву (*За историју рударства у средњовековној Србији и Босни, I део*, Београд 1955, 31-38), , док је османске изворе начео Хамдија Крешевљаковић ("Стари босански градови", *Наше старине I*, Сарајево 1953, 7-45). На основу њихових радова и додатних истраживања, Ђоко Мазалић објављује хронолошки преглед историје Зворника од првог (тада познатог) помена 1412. године до краја османске власти 1879. године ("Звоник (Зворник) стари град на Дрини", *Гласник Земаљског музеја у Сарајеву*, нова серија - свеска X, Сарајево 1955, 73-116). Потом је средњовековну прошлост, на основу дубровачких извора, шире истражила Десанка Ковачевић – Којић ("Зворник (Звоник) у средњем вијеку", *Годишњак Друштва историчара Босне и Херцеговине*, година XVI, Сарајево 1965, 19-35), док је прво време османске власти детаљно обрадио Адем Ханџић у темељној студији "Зворник у другој половини XV и у XVI вијеку" (*Годишњак Друштва историчара Босне и Херцеговине*, година XVIII, Сарајево 1970). Најзад, Десанка Ковачевић - Којић је 1978. године, на основу новооткривеног документа, незнатно померила датовање првог помена Зворника (Звоника) у 1410. годину.

² Д. Ковачевић - Којић, *Градска насеља средњовековне босанске државе*, Сарајево 1978, 58.

³ *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни, I део*, 36.

⁴ Поједини српски историчари избегавају да користе термин стећака, јер је он преузет из говора хрватског становништва у Херцеговини. Међутим, у српском језику једноставно не постоји адекватан назив, већ би ови споменици морали да се именују описно. Због тога се "стећака" усталило и у нашој литератури. Детаљна расправа о употреби термина "стећака" може се наћи у књизи *Мраморје – стећци Западне Србије*, аутора Емине Зечевић (Београд, 2002)

⁵ Д. Видовић, "Средњовековни надгробни споменици у околини Зворника", *Наше старине III*, Сарајево 1956, 221-238.

Непознате некрополе истраживао је тек поменути професор Аврамовић, и том приликом пронашао споменик који је предмет овог текста.

Мање од 10% свих стећака украшени су неком врстом рељефа, а испод 1% садржи натписе⁶. Колико су натписи на овим споменицима ретки, показује податак из Бешлагичевог пребрајања: од приближно 70 хиљада стећака евидентираних у бившој Југославији, тада су постојали подаци о свега 363 натписа⁷. У међувремену је откривено тек неколико десетина нових. За подручје Зворничке општине Бешлагич наводи 56 некропола са укупно 804 споменика. Од тог броја, 44 су имали рељефне украсе, а 3 натписе⁸. Тешко је говорити о садашњем бројном стању, јер су у међувремену откривене неке нове некрополе, али су неке од раније познатих делимично или потпуно уништене. Такође, и територија Зворничке општине је претрпела промене (значајно је смањена). Када је реч о споменицима са натписима, који су првенствено битни за тематику овог рада, њихов број у литератури се кретао овако: Видовић и Бешлагич су знали за три, Марко Вего је у *Зборник средњовековних натписа Босне и Херцеговине* уврстио још један ново-

откривен, док са спомеником који ће овде бити представљен укупан број средњовековних натписа из околине Зворника износи пет. У међувремену је један од она три првобитна остао изван територије зворничке општине.

Први натпис из околине Зворника са којим су се историчари упознали објављен је још 1890. године у *Гласнику земаљског музеја*⁹. Пронађен је у селу имена *Заселак*, на путу Зворник - Сапна, које је разграничењем након последњег рата припало општини Сапна. На локалитету званом Постељине, поред главног сеоског пута, стоје два стуба¹⁰. На једном од њих је натпис. Споменик је дуго времена стајао оборен и служио као прелаз преко пропуста на путу, тако да су колски точкови газили по њему. Због тога је знатно оштећен, али сада је усправљен. Натпис су објавили Љ. Стојановић¹¹, и М. Вего¹² (*сл. 1*).

⁶ Учестаност украса и натписа на стећцима нешто је већа у Херцеговини у односу на остале крајеве. Међутим, у близини Зворника налази се подручје које знатно одскаче од поменуте статистике. У општини Лопаре, која се до рата непосредно граничила са Зворником, забележено је 24 натписа на укупном броју од 356 стећака, што износи преко 5%! У суседној Бијељини, на подручју где има врло мало очуваних некропола стећака, пронађено је 2002. године чак 23 средњовековних натписа. Споменици са натписима су били уграђени у темеље бијељинске Атик џамије и откривени су приликом реконструкције тог верског објекта. У збиру са 5 раније познатих, то даје чак 28 натписа на подручју Бијељине. Очигледно је да подручје на потезу од Лопара, преко Мајевице, па до Бијељине чини зону у којој је била активна нека клесарска школа изузетно писмених мајстора.

⁷ Бешлагич, *Каталошко - топографски преглед*, 54.

⁸ Исто, 451.

⁹ Т. Драгичевић и В. Вулетић - Вукасовић, "Натпис у селу Засеоку", *Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини*, 2 - 3, Сарајево 1890, 297.

¹⁰ Аутори чланка из 1890. године наводе 4 споменика, а до Видовићевог истраживања су остала 2.

¹¹ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књига III, Београд 1905, 2, (бр. 4732).

¹² М. Вего, *Зборник средњовековних натписа Босне и Херцеговине*, књига IV, Сарајево 1970, 134-135, (бр. 311).

Сл.1. – Натпис Браје Тврдојевића из Засеока

Fig.1 – Inscription of Brajo Trbojevic from Zaseok

А СЕ ЛЕЖИ БРАЋ |2| . . РЪДОЕВИЧЬ
|3| НЪ ЗЕМЛИ ТУЖДИ |4| А ПОСТАВИ
НА НЕМЪ |5| КАМЕНЬ ПРЪХ|6|ТЪНЬ
РАДОСАЛ|7|ИЧЬ ПАСТОРАКЪ МУ И
|8| СЪЗРЬКО СИНЬ Н|9|ЕГОВЪ ДОБРИ
ЖИВ И УМРЪ |10| СЕ ПИСА ДРАГОЕ
ДИТЬ|11|КЪ

Најбоље очуван натпис из Зворника, а и један од најбоље очуваних уопште, налази се у селу Глумини, засеоку Паргани, на путу Зворник - Тузла. Објављен је код Стојановића под редним бројем 5962, а код Вега под бројем 310 (сл. 2).

Сл.2. – Натпис Милца Црнића из Паргана

Fig. 2 – Inscription of Milac Crnic from Pargan

+ СЕ ЛЕЖИ МИЛЬЦЪ |2| ЦРЪНИЧЬ
ДОБРЪ Ж|3|ИВЪ ДОБРЪ УМРЪ |4|
СИНА У НЕГА НЕ БИ|5|ШЕ
СИНОВЬЦЪ КАМИ |6| СПОСТАВА И
ТО МУ П|7|ИСА КУЛЬ ДУКЪ +

Трећи стећак са натписом налази се у селу Малешићи, скрајнутом са магистралног пута Зворник – Бијељина, на локалитету имена Убјенац. И овај натпис је објавио Стојановић, под редним бројем 5963, а Вега под бројем 309 (сл. 3).

Сл. 3. – Болков натпис из Малешића

Fig. 3 – Boljko's inscription from Malesic

**СЕ ЛЕЖИ |2| БОЉКО НА |3| СВОЕИ
ЗЕМЛИ НА |4| ПЛЕМЕНИТО |5| И НА
ЛЕНДСНИ**

Вего је у свој *Зборник* уврстио и један нов, до тад непознат натпис из околине Зворника¹³. Пронађен је у селу Шетићи, које лежи са десне стране пута Зворник - Тузла, и то код куће Михајла Пантића у засеоку Градина. Аутор наводи да је споменик пренет са *Клисе*, али не каже ко је и када то извео. Ради се о малом стубу који има натпис са две стране. Знатни делови споменика са натписном површином су одломљени (сл. 4).

**.....|2|.|3|. . ОИ|4|. . ЛИ|5|. . . ОИ
БРАТ |6| У ЖИ|7|ВЪ БИ |8| ВИЧЕ|9|МЪ
Ћ |10| И ПОС**

**СИ БЪЛЪ|2|ГЪ ПОСТА|3|ВИВЪ И ПИ|4|
СА БОГИША**

Сл. 4. – Натпис из Шетића

Fig. 4 – Inscription from Setic

Споменик који представља централну тему овог рада пронашао је професор Рајко Аврамовић у засеоку Марчетићи забаченог села Липље, десетак километара узводно од Зворника. Откриће се десило непосредно пред последњи босански рат, па иако је споменик убрзо пренет у двориште Музејске збирке у Зворнику, где се и данас налази, остао је незапажен од стране стручне јавности. Истина, професор Аврамовић је вест о проналаску објавио у дневном листу *Глас Српске*, а фотографија овог споменика краси интернет-портал Туристичке организације Општине Зворник. Међутим, у литератури до сада није описан нити на одговарајући начин анализиран. Заслужује пуну пажњу историчара и заљубљеника у историју по необичном и геометријски правилном облику, богатству и разноврсности рељефа на читавој његовој површини, вештини и умећу са којима је клесар резао слова, као и изузетном садржају натписа.

Споменик је израђен од сивог кречњака, у коме су уочљиве шупљине типичне за ерозију овог материјала. Обликом је стуб петоугаоне основе, који се благо шири према врху, а завршава се лучно улегнутим кровом на две воде. Слеме је такође преломљено на две воде. Петоугаоник у основи споменика конструисан је тако да му је једна страница дужа од осталих (50 цм), док су преостале 4 једнаке (по 30 цм) и граде међусобно једнаке углове. Дакле није правилан, али је приближан правилном петоуглу. Висина споменика до највише тачке слемена износи 140, а до најниже 134 центиметра. Висина до доње ивице "крова" износи 110 центиметара. Све ово је мерено од нивоа бетона у коме је сада учвршћен.

¹³ Исто, 130-131, натпис је под редним бројем 308.

Сл. 5. – Поглед на споменик с предње стране
искоса

Fig. 5 – View of the monument from the front
asquint

Сл. 6. – Композиција на предњој страни
споменика, са првим делом натписа

Fig. 6 – The composition on the front of the mon-
ument, with the first part of inscription

Предња страна споменика је над дужом страницом петоугла, а завршава се троугаоно под кровним површинама. На њеној доњој половини налази се рељефна композиција дрвета живота, која није ретка на стећцима. На крајевима грана дрвета стилизовани су цветови од две укрштене цртице, које би могле да представљају и крст Св. Андрије. Овај симбол се јавља на више места на споменику. Веома сличне биљне мотиве пронашао је Шефик Бешлагић на стећцима у селу Јелах¹⁴, које није далеко од Зворника путем према Власеници. Изнад дрвета живота представљена је композиција два војника који држе мачеве, један уз тело, а други пребачен преко рамена. Веома је занимљиво да су они приказани у кратким панталонама. Војници се на стећцима најчешће приказују у дугим панталонама, преко којих носе хаљетак утегнут у појасу. Ратници у кратким панталонама сматрају се делом келтске иконографије, а прича о томе одвела

би нас у расправе о генези културе стећака, што није предмет овог рада. Између војника уклесан је почетни део натписа, тако да изгледа као да они држе стражу над њим. Изнад глава војника се налази још један биљни мотив са поменутиим укрштеним цртицама. На следећој страни споменика, десно од предње, природно се налази наставак натписа. Натпис заузима скоро целу ову стра-

ну, осим крајњег доњег дела у којем је поново један биљни мотив са два

¹⁴ Ш. Бешлагић, "Стећци око Кушлата и Нове Касабе", *Чланци и грађа за културну историју источне Босне IX*, Тузла 1972, 65-75.

пута укрштеним цртицама. На преостале три бочне стране су композиције геометријских и биљних мотива, од чега на две лозице са гроздовима, а на једној само лозице. Мотив грозда је веома чест у Подрињу, с обе стране Дрине. Може се чак рећи да представља главно обележје рељефа на стећцима овог поднебља. Професор Аврамовић сматра да је клесарски стил који је форсирао овај мотив настао у долини речице Хоче, недалеко од Зворника. То би могао бити наставак клесарске школе из познатог римског каменолома Дардагани, који се налази 4-5 км од Зворника, јер је винова лоза била омиљени мотив античких мајстора.

Сл. 7. – Поглед на споменик са задње стране

Fig. 7 – View to the monument from the back side

Занимљиво је да су на овом споменику украшене и горње две, кровне површи. То није баш уобичајено на стећцима у облику засвођеног стуба, јер је свод најизложенији дејству воде и мраза. Међутим, и тај део рељефа је добро очуван. На обе површи су приказани меда-

Сл. 8. – Поглед на споменик са десне стране, други део натписа

Fig. 8 – View to the monument from the right side, second part of the inscription

љони унутар којих су слични мотиви. Поново се ради о лозицама са две укрштене цртице на врху, али им је у медаљонима дат антропоморфни облик. Могуће је да су у питању породични симболи.

Сл. 9. – Лева горња површи споменика

Fig. 9 – Left upper surface of the monument

Сл. 10. – Десна горња површ споменика

Fig. 10 – Right upper surface of the monument

Свих седам површи на споменику (пет бочних и две кровне) оивичене су врло израженом, рељефном цик-цак бордуrom. Оваква варијанта цик-цак бордуре у романичком стилу носи назив „зупци тестере“, и Бешлагич наводи да су је користили мајстори стећака у Хецеговини, док је у Подрињу изузетно ретка. Међутим, и сам овај аутор је пример тестерасте бордуре илустровао фотографијом једног стећка из Шековића¹⁵, што је опет у непосредној близини Зворника.

Почетни део натписа чине 4 реда на предњој страни споменика. Редови су кратки, а слова ситнија (висине 4-5 цм), да би се сместили у простор између фигура војника. Натпис се наставља у 13 редова на следећој страни удесно од предње. Ту су редови нешто дужи и слова већа (4-7 цм висине). Први ред на овој страни лучно прати свод споменика, док су остали укошени, јер је клесар очигледно тражио највећи простор између зубаца бордуре. Речи које се настављају у истом реду раздвајане су двотачкама. Између 11. и 12. реда уметнута су, чини се непланирано, три међуредна слова. Због њих су три последња слова у 12. реду значајно мање висине у односу на претходна. Ова уме-

¹⁵ Ш. Бешлагич, *Стећци - култура и умјетност*, Сарајево 1982, 144-145.

тнута слова су направила забуну код читања тог дела натписа, па је из тог разлога, а и детаљнијег тумачења и анализе текста, затражена стручна помоћ археолога др Гордане Томовић. Она је понудила заиста сјајно решење за тај део, које успут подиже и значај овог натписа као историјског извора.

Сл. 11. – Препис (калк) са нумерацијом редова и транслитерација натписа

Fig. 11 – Transcript (kalk) with numeration of rows and transliteration of inscription

† ПИСА СѦ12БРАДЪ 131 † СЕ ЛЕ14ИЖИ
 ПР15ЉЪУБЪ 161 МЪЧЪКЪ 171 НА
 СВОЕ 181 И ЗЕМЛ 191 НА
 ПЛЕМ10ЕНИТОИ А 1111 УБИШЕ 1121
 ГА НА ЗВОНИЦ131Ћ А НЕ Б114ЋШЕ
 КРЪВ 1151 НО ДЉЖ1161ЪН НИ 1171
 КОМУ

Клесар је одабрао да своје име овековечи на почетку, уместо на крају натписа, као што је случај код већине других споменика на којима постоји потпис мајстора. Последично, имамо и две инвокације у виду крста: + (У име

Оца и Сина и Светога Духа) ПИСА ОБРАД. Затим поново: + (У име Оца и Сина и Светога Духа), СЕ ЛЕЖИ ПРЕЉУБ МАЧАК¹⁶ НА СВОЕИ ЗЕМЉЕ НА ПЛЕМЕНИТОИ. Крај 10. и почетак 11. реда је јасан: А УБИШЕ, након чега следе уметнута слова Н и ГА, па у следећем реду ЗВОНИЦ. Проналазач споменика, професор Аврамовић, тумачио је ово као УБИШЕ Н. (њега, скраћено) РАЗБОЈНИЦИ, како се и аутору испрва учинило, јер оно међуредно Г због оштећења површине личи на Р. С друге стране, очигледно је да иза слова З стоји В, а не Б. За решење које предлаже др Томовић потребно је најпре уочити да се на почетку 12. реда, испред слова З, налази слово А. Оно је скривено у зупцима бордуре, а при том још и прилично оштећено. Постојање овога слова потврђује и

добро уочљива двотачка испред слова З. Да је ЗВОНИЦ наставак речи из претходног реда, не би двотачка ту стајала, јер она може бити само на почетку нове речи. Поменуто слово А у бордури не може бити наставак од ГА, већ мора следити иза слова Н. Дакле, Н и ГА се морају читати инверзно од редоследа којим стоје (или узети у обзир да ГА има вишу позицију од Н). Према читању др Томовић, које је несумњиво исправно, почетак ове реченице гласи: А УБИШЕ ГА НА ЗВОНИЦЕ. Реч ЗВОНИЦЕ добијена је неправилном (са становишта савремене језичке норме) палатализацијом локатива „на Звонике“, у значењу „на Звонику“¹⁷. Према томе, овај натпис

¹⁶ Гордана Томовић је, на основу увида у фотодокументацију, предложила читање презимена покојника као Манак или Мањак, сматрајући такво презиме примеренијим средњовековном периоду. Иначе је овај ред најтежи за читање, јер је натписна површина с врха доста еродирана. Аутор је остао при становишту да је по среди слово Ч, односно да презиме гласи Мачак, што је могао бити и упечатљив надимак.

¹⁷ Овакав начин говора данас је особина косовско-ресавског дијалекта, који припада подручју

садржи један од првих помена града Зворника! Наставак реченице, у чему се слаже првобитно читање професора Аврамовића и др Томовић, гласи: А НЕ БЈЕШЕ КРИВ НИ ДУЖАН НИКОМУ. Аутор ће овде предложити још једно решење. С обзиром да је реч КРЉВ записана са знаком за полуглас, а не словом И, логичније би било читати је као КРВ, а не као КРИВ. Прво слово у 15. реду заиста личи на Н, али друго никако не може бити И, већ се јасно види као О. У том случају читало би се КРВНО. Друга могућност је да прво слово у 15. реду нема две вертикалне црте (те самим тим не може бити Н), већ да се ту стоји само једна црта, која везана са О даје слово Ю. Заиста, с предње стране слова О уочава се с њим повезана хоризонтална цртица. У том случају, читало би се КРВЈУ. Обе ове варијанте, ДУЖАН КРВНО или ДУЖАН КРВЈУ, наводе на постојање обичаја крвне освете у Подрињу. Односно, у овом случају, писац одриче да су убице имале основа за крвну освету над покојником.

Премда су слова, због лошег планирања простора, неуједначене величине, по свим осталим параметрима текст представља дело вештог клесара. Линије слова су дубоке, клесане косим резом, уједначене дебљине, а слободни крајеви линија се завршавају стопицама. Тип слова је уставни, угласти, а мајстор се углавном доследно придржавао изабраних облика. Нарочито је занимљива затворена форма слова Ж, затим У са крацима преломљеним на доле, Р лучно повијено удесно, и петопотезно¹⁸ Д са троугластим ножицама у 15. реду (у 2. реду је класично трапезасто Д). Сва

прилично удаљеном од Подриња. Дакле, овај натпис може бити врло значајан и истраживачима историје језика.

¹⁸ Овакав облик слова Д понекад се назива и једнопотезни, према начину његовог писања на папиру, као када цртамо пентаграм без подизања оловке.

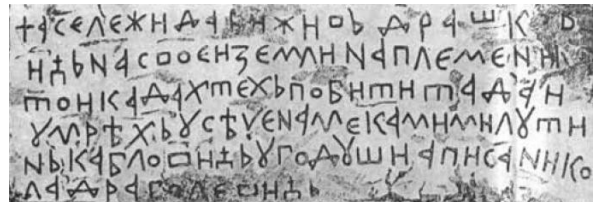
слова А су са једном ножицом (нису рачваста), али је њихов облик угласт, тако да се и тип овог слова може одредити као уставни, насупрот брзописном омчастом А. Слова Б и В су доследно писана уставно, са угластим петљицама. Код В је горња петљица мања од доње. Слово Е је искључиво српастог облика, а И у класичном уставном облику, идентично као савремено Н. Слово З је уставно, са угластим горњим делом и готово калиграфски извијеном доњом кукицом. Слово К је дводелно, са усправном првом цртицом. Друга цртица је у 6. реду простог српастог облика, док је у 14. реду калиграфски извијена. Занимљив је случај трећег слова К, на почетку последњег, 17. реда. Ту због бордуре није било места за цело слово, па је урезан само други, извијени део. Слово Л у 3. реду има преломљен врх, док су сва остала Л простог рачвастог облика. Н је потпуно идентично савременом латиничном облику, са косом цртом која се спушта слева надесно, од врха леве вертикалне, до дна десне вертикалне црте. Слово О је зашиљено са горње и доње стране.

Врло је занимљив облик слова **Ѓ** у имену клесара. Није уобичајено да ово слово има виши средишњи део у односу на крајеве, а овде је то веома изражено. Изгледа као да је клесар употребио лигатуру **Ѓ** (ОТ)¹⁹ да би написао слово **Ѓ**, грешком, или је пак хтео на тај начин своје име да учини китњастијим. На натпису се уочава само једна права лигатура, и то на самом почетку (**III**).

По угластом уставном облику слова, натпис Прелуба Мачка показује извесне сличности са натписима Браје Тврдојевића и Милца Црнића. Милчев

натпис поседује чак и оштрије угласте облике (код њега су угласте и форме слова У и Ч). Међутим, по облицима Д и Ж Прелубов натпис издваја се од свих осталих на подручју Зворника, на којима ова два слова имају класичан изглед. Такво Д и Ж нису уочени ни на шест натписа са подручја Борине²⁰, док се петопотезно Д јавља на неким од споменика пронађених недавно у Бијељини²¹. Петопотезно Д је доследно коришћено у средњовековним натписима из Дубнице код Калесије, што је такође у непосредној близини Зворника (јавља се шест пута на натпису Дабижива Драшковића). Међутим, натписи из Дубнице показују знатно млађе морфолошке особине којих нема на зворничким (В чисто квадратног облика, треного Т, А са омчицом на средини вертикалне цртице, употреба слова Ћ). Ипак, сви поменути натписи немају облик Ж ни приближно налик овом на Прелубовом споменику.

Међу поуздано датованим натписима петопотезно Д са троугластим ножицама први пут се јавља у натпису

Сл. 12. – Натпис Дабижива Драшковића из Дубнице код Калесије

Fig. 12 – Inscription of Dabiziv Draskovic from Dubnica near Kalesija

војводе из Речана 1370. године. Почетком XV века употребљавано је на босан-

¹⁹ Лигатура **Ѓ** (ОТ) је настала спајањем слова **Ѓ** и **Т**, тако што је малено **Т** постављено да стоји на врху **Ѓ**. У црквенословенским списима коришћена је за означавање порекла, у значењу “од”, слично као немачко *von* или француско *de*. Овде јој свакако није место.

²⁰ Села Борина, Брасина и Радаљ налазе се на десној обали Дрине, у Србији, али непосредно преко пута Зворника. Ту је пронађено шест средњовековних надгробних натписа, које је детаљно обрадила Гордана Томовић у раду „Надгробни натписи из Подриња“ (*Историјски часопис*, XXIX-XXX, Београд, 1983, 47-62)

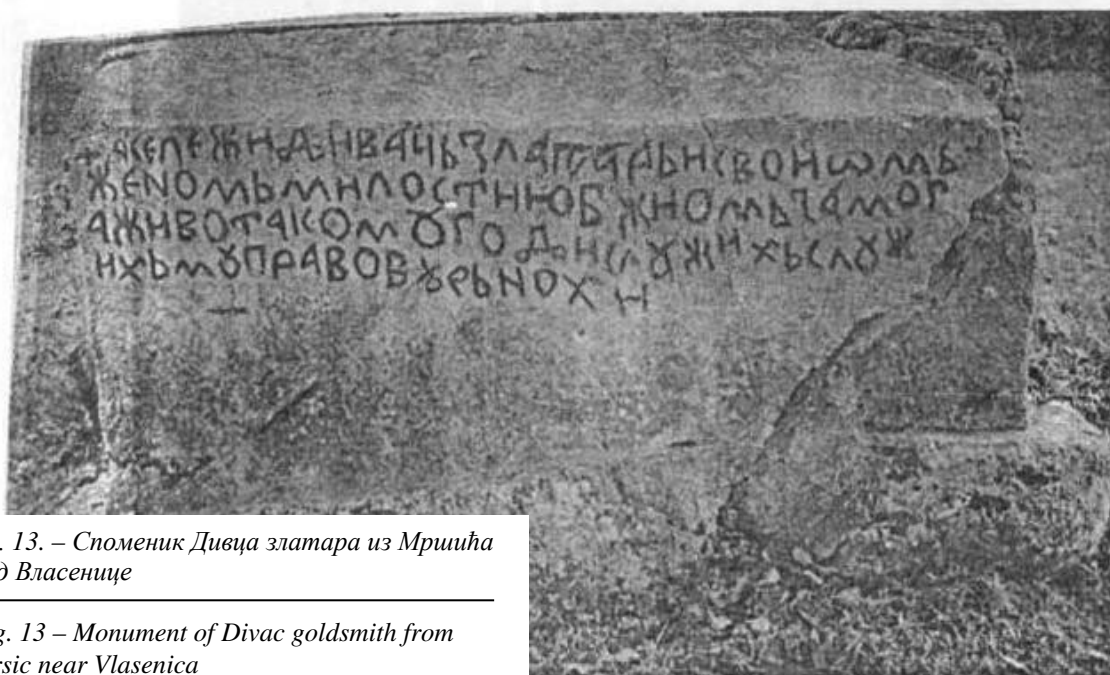
²¹ М. Бабић, Г. Томовић, “Старосрпски натписи из Бијељине”, *Мешовита грађа XXII*, Београд 2004, 81-104.

ским надгробницима²², а после 1434. године не појављује се више до краја XV века²³. Слово У са преломљеним крацима може се наћи у натпису Вигња Милошевића из 1404. године.

Аналогија за облик слова Ж пронађена је у натпису Дивца златара из села Мршића код Власенице²⁴, тридесетак километара јужно од Зворника. Међутим, на Дивчевом споменику сва остала слова имају знатно облику форму,

овлађују праволинијски облици Ж, једноставнији за клесање, начињени од три просте укрштене цртице, или са водоравном цртицом уместо горњих кракова.

Све поменуте морфолошке особине текста, уз употребу слова В са потпуним петљицама, одређују горњу границу настанка натписа Прељуба Мачка у прве деценије XV века. Доњу границу није могуће поуздано поста-

Сл. 13. – Споменик Дивца златара из Мршића код Власенице

Fig. 13 – Monument of Divac goldsmith from Mrsic near Vlasenica

доњи део слова У је изразито велики и округло, а упадљиво је и брзописно З у облику бројке 7 (при крају другог реда). Тако се може закључити да је на Дивчевом натпису заобљено Ж више особина клесаревог "рукописа" него времена настанка. Овај натпис Вега, без образложења, датије у XV век.

Слово Ж са лучно савијеним крацима (уопштено гледано, не само затворене форме) чешће је коришћено током XIV века. У XV веку, нарочито на подручјима блиским Зворнику, пре-

вити. Можда је превише смело тврдити да овај натпис садржи први писани помен града Звоника, старији од оног у дубровачком документу из 1410. године. Ипак, он нас наводи на значајан закључак да су не само Дубровчани, већ и локално становништво, користили назив Звоник. Глас Р у имену града дефинитивно се појавио тек са учвршћивањем османске власти.

Описани натпис показује се као значајан историографски извор кроз три податка: помен имена града, имена клесара Обрада, и самог Прељуба Мачка - припадника локалног нижег племства. О Прељубовом пореклу сведочи уобичајена фраза да је он сахрањен "на својој племенитој зем-

²² Натписи Богдана Хатељевића (1398-1404) и Влашка Влађевића (1399-1407)

²³ Г. Томовић, *Морфологија ћириличних натписа на Балкану*, Београд 1974, 18.

²⁴ М. Вега, *Зборник средњовековних натписа Босне и Херцеговине IV*, Сарајево 1970, 52-53.

љи", односно на баштини наслеђеној од предака. У турском дефтеру из 1476. године, међу посадницима зворничке тврђаве помиње се Тврдољ син Мачка²⁵. Уколико је читање његовог презимена са османског писма тачно, Тврдољ би могао бити директан Прељубов потомак. У доба када су патронимична презимена ретко трајала дуже од једне генерације, само овако особено презиме могло се пренети кроз неколико колена. За посаднике зворничке тврђаве 1476. године дефтер наводи да су у питању "мартолови који су дошли са стране", односно војници хришћанске вероисповести из околних села, у које свакако спада и Липље.

Основни недостатак дубровачких докумената, као извора за проучавање средњовековне историје наших крајева, јесте што они у највећем броју случајева говоре о самим Дубровчанима: њиховим пословима, међусобним односима и споровима. Из тих докумената може се извући тек понеки податак о месту на које се односе, а готово ништа о локалним становницима. Невољу са османским документима, поред тога што су познији, представља писмо којим су писани. Због неприлагођености османског писма нашем језику, понекад ни најбољи оријенталисти не могу са сигурношћу да тврде како се неко лично име или топоним читају. У таквим околностима, ретки стари надгробни натписи представљају прворазредни извор и једино сведочанство о средњовековним становницима наших крајева.

Summary

Medieval inscription from Zvornik with the mention of the name of the city

Zvornik is, from historiographical point of view, the most important fortress and city on the river Drina. The name of the city was first mentioned in a document from 1410, after which there was a multitude of data in the written sources from Dubrovnik and Ottoman's archives. The best witnesses of medieval life around the city were necropolis of medieval tombstones, with monumental dimensions, known as „stećci”.

Best systematization of medieval inscriptions on the territory of Bosnia and Herzegovina was given in the Proceedings by the historian Marko Vego. This author has presented four by then known inscriptions from the Zvornik municipality. In the meantime, another “stećak” with an inscription was discovered, exceptional by content and accompanying relief decorations. In this paper a recapitulation of four formerly known inscriptions from Zvornik was given, as well as a detailed presentation and analysis of the newly found medieval tombstone. This inscription is of particular importance because it mentions the names of the town Zvonik (medieval name of Zvornik), the member of the local aristocracy Preljub Mačak, and the stonecutter Obrad who created the monument. Though the text does not contain indication of the year, or any other information that would allow precise dating, morphological analysis of letters leaves the possibility that the inscription is older, from the beginning of XV century. In the case this assumption is correct, the inscription contains the oldest so far known mention of the city Zvonik, older than that above mentioned from 1410.

²⁵ А. Ханџић, "Зворник у другој половини XV и у XVI вијеку", 160-161.

UDC:

ID:

Примљено: 20.9.2015.
Прихваћено: 30.11.2015.

Дејан Радичевић
Филозофски факултет Универзитета у Београду
Одељење за археологију
e-mail: dradicev@gmail.com

Владан Миливојевић
Народни музеј Аранђеловац
e-mail: autarijati@gmail.com

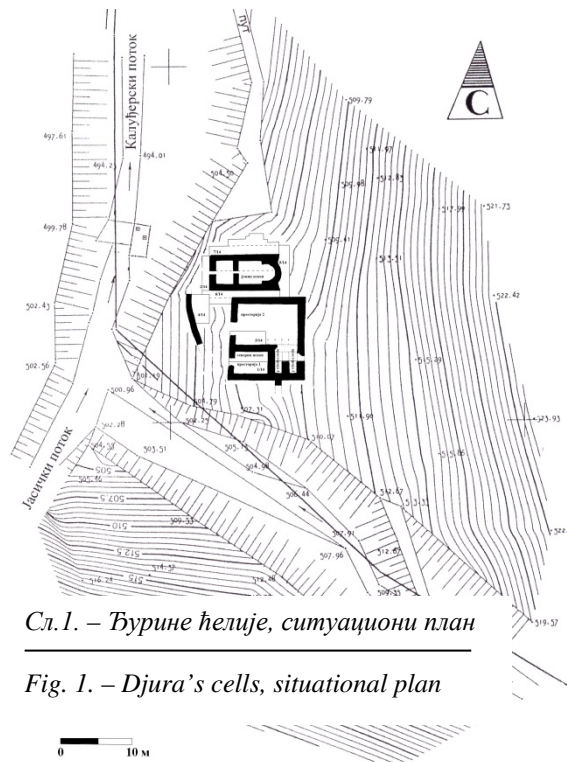
НАДГРОБНИ СПОМЕНИК ЈОВАНА СПАХИЈЕ СА ЛОКАЛИТЕТА ЂУРИНЕ ЋЕЛИЈЕ НА РУДНИКУ

Сажетак: Приликом археолошких истраживања манастирске некрополе на локалитету Ђурине ћелије на Руднику 2015. године откривена је надгробна плоча са уклесаним натписом који сведочи о сахрани Јована спахије 1633. године. Ради се о личности која раније није била позната из историјских извора. О његовом друштвеном статусу и евентуалној улози ктитора и приложника манастира на Ђуриним ћелијама расправља се на основу познатих примера из 17. века.

Кључне речи: Ђурине ћелије, манастир, надгробна плоча, натпис, Јован спахија, 17. век.

Надгробни натписи из 17. века на нашем простору веома су ретки, тако да њихово сабирање и публикавање има посебан значај. Недавно је у рудничком селу Манојловцима пронађен споменик са таквим натписом. Сматрамо да се ради о важном епиграфском налазу, не само за локалну прошлост у време турске власти, већ и за црквену и политичку историју шире посматрано. Осим надгробника са натписом, и други археолошки подаци везани за овај гроб употпуњују слику о сахранама припадника виших слојева међу Србима у време Отоманског царства.

Место и услови налаза

Сл.1. – Ђурине ћелије, ситуациони план

Fig. 1. – Djura's cells, situational plan

Ђурине ћелије се налазе на северним падинама Рудника. На локалитету смештеном на омањем платоу изнад Калуђерског потока, од 2013. године врше се археолошка ископавања некадашњег манастира. Досадашњим радовима откривени су мања једнобродна црква, са накнадно дозиданом припратом, затим већи конак непосредно уз цркву, као и део подградног (оградног?) зида са њихове западне стране. На основу прелиминарне анализе фресака очуваних у цркви, као и археолошких података до којих се дошло ископавањем цркве и конака, живот у овом манастиру хронолошки је одређен у раздобље од првих деценија 15. до краја 17. века.¹

Током последње археолошке кампање (јул-септембар 2015. године), на простору северно од цркве вршено је истраживање манастирске некрополе. За гробове приписане најмлађој фази сахрањивања биле су карактеристичне надгробне плоче (сл. 2). На омањој истраживаној површини укупно их је откопано пет, оријентисаних исток-запад, пратећи оријентацију цркве. Терен природно пада ка западу, а како би плоче лежале водоравно, испод западног краја сваке од њих направљена је једноставна конструкција од наслаганог камена.

Сл.2. – Надгробне плоче северно од цркве

Fig. 2 – Gravestone north from the church

На једној од откривених плоча налазио се уклесан натпис који сведочи да је обележје постављено над гробом Јована спахије (сл. 3). Након подизања ове плоче откривени су остаци три покојника. Већим делом испод надгробника налазио се скелет приписан гробу бр. 6. Приликом укопавања овог гроба поремећене су кости раније сахрањеног покојника (гроб бр. 12). Мањи део овог скелета остао је *in situ*, док су померене кости сложене уз јужну ивицу раке гроба бр. 6. Остаци трећег покојника (гроб бр. 11) су делимично били испод надгробне плоче. Скелет се налазио са северозападне стране, у истом нивоу и готово непосредно уз скелет у гробу бр. 6.² Око скелета је била једноставна гробна конструкција од насатице поређаног камена. Кости су се већином налазиле на свом месту и тек појединачно су биле поремећене.

Антрополошка анализа откривених скелета још увек није урађена, тако да недостају прецизни подаци о узрасту и полу сахрањених. Једино се на основу налаза наушница у гробу бр. 6 може закључити да је припадао особи женског пола. Према својим типолошким одли-

¹ Ископавања се изводе у организацији Народног музеја у Аранђеловцу, под руководством Д. Радичевића. Финансирана су средствима Министарство културе и информисања Републике Србије, СО Топола, СО Аранђеловац и Народног музеја у Аранђеловцу. О прелиминарним резултатима досадашњих радова види: Д. Радичевић, В. Миливојевић, *Ђурине ћелије у Манојловцима, прелиминарни резултати археолошких истраживања 2013. године*, Шумадијски записи VII (2013), 79–94; исти, *Ђурине ћелије на Руднику: прелиминарни резултати археолошких истраживања у 2014. и 2015. години*, Гласник Српског археолошког друштва 31 (2015), (у штампи).

² Удаљеност између ова два скелета износила је око 0,5 м, док је удаљеност између гробних рака била знатно мања.

кама нађене наушнице могу се оквирно датовати у 17. столеће.³ У гробу бр. 11 нађена су четири бронзана лоптаста дугмета са тракастом петљицом за качење, а у гробу бр. 12 ситне копче, такозване мамбрете. Обе врсте предмета су веома дуго коришћене, тако да саме по себи нису погодне за прецизније датовање.⁴

На основу услова налаза очигледно је да је надгробна плоча са натписом бар једном морала бити подигнута након првобитног постављања. Без резултата антрополошке анализе, било би преурањено доносити коначан закључак да ли је у гробу бр. 11 или бр. 12 сахрањен Јован спахија који се наводи у натпису. За сада би се једино покојница из гроба бр. 6 прелиминарно могла одредити као Јованова супруга или блиска сродница.

Опис надгробника

Надгробни споменик Јована спахије је од алевролита, сивобеле боје, грубље обраде и релативно неправилног облика (сл. 3).⁵ У основним цртама, то је плоча издуженог трапезастог облика са лучно завршеном чеоном, широм, страном, док је супротна, ужа страна грубо поломљена, па делује као да део недостаје. Дужина споменика износи око 2,36 м, највећа ширина 1 м, а дебљина до 9 цм. Плоча је затечена преломљена на два већа дела, а сачувана су и три мања фрагмента која се уклапају по ивицама прелома. Након подизања споменик је пренет у Народни музеј у Аранђеловцу, где ће бити

³ Могу се прибројати групи наушница познатих из збирки Народног музеја у Београду и Музеја града Београда, види: Б. Иванић, *Накит из збирке Народног музеја од почетка 15. до почетка 19. века*, Београд 1995, 73–74, кат. бр. 225 (датовано у 16–17. век); М. Бајаловић – Хаџи-Пешић, *Накит VIII–XVIII века у Музеју града Београда*, Београд 1984, 37, 115, Т. XXXI/3 (17. век).

⁴ Е. Зечевић, *Накит Новог Брда*, Београд 2006, 119–123 (тип 1), 137–138, кат. бр. 138 (тип 5), са старијом литературом.

⁵ Макроскопска анализа камена обављена је на Рударско–геолошком факултету Универзитета у Београду, љубазношћу проф. др Кристине Шарих, којој се овом приликом срдачно захваљујемо.

Сл.3. – Надгробна плоча Јована спахије

Fig.3 – Gravestone of Jovan spahija

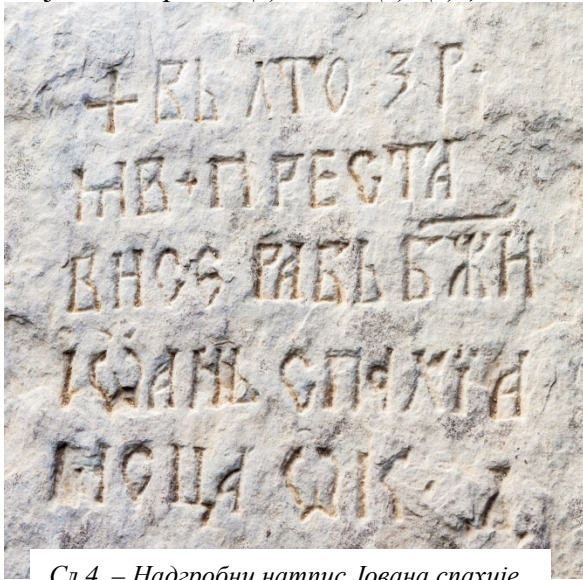
обављен конзерваторско-рестаураторски поступак.

Надгробни натпис

Натпис је уклесан на широј половини плоче, у целини на њеној десној страни (сл. 3).⁶ Натписно поље је готово квадратно, висине 29 цм и ширине 28 цм. Натпис чини пет редова (сл. 4 и 5). Започет је инвокацијом у виду крста. Прва два

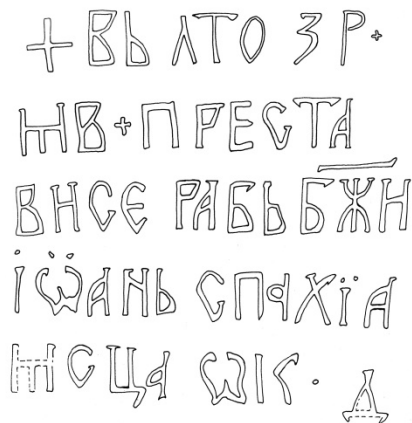
⁶ Положај натписа ван централног дела надгробника је неуобичајен. Претпостављамо да је до тога могло доћи да би се избегле неравнине које су постојале на том делу плоче. Као друга могућност намеће се претпоставка да је овакав положај натписа заправо сугерисао на положај спахијиног гроба који би у том случају одговарао гробу бр. 11.

реда су исте дужине и нешто су краћа од последња три, која су такође једнаких дужина. Слова, висине од 3,5 цм до 4 цм, су правилна и читка. Једино због оштећења код имена покојника није сасвим јасно да ли је присутно удвојено *н* (*иѡаннь*), мада би то била једина лигатура у натпису. Присутна су и два знака интерпункције у види малих крстића и трећи у виду тачке иза прва два слова која означавају месец смрти. Једна титла је изнад скраћене речи *б(о)жи(ју)*, али недо-стаје изнад речи *л(е)то* и *м(е)с(е)ца*.

Сл.4. – Надгробни натпис Јована спахије

Fig.4 – Gravestone inscription of Jovan spahija

Сл.5. – Цртеж натписа (Д. Ђирковић)

Fig. 5 – Inscription drawing (D. Cirkovic)

Текст натписа:

† ВЪ Л(Ѣ)ТО ЗР · |2| МВ · ПРЕСТА |3|
ВИСЕ РАВЪ Б(О)ЖИ |4| ІѠАНЬ СПАХІА |5|
М(Ѣ)С(Е)ЦА МК(ТОМВРІА) · Д

Превод натписа:

† године 7142. (1633) упокоји се
слуга божији Јован спахија, месеца окто-
бра 4–ог

Коментар натписа

О спахији Јовану, сахрањеном поред цркве на Ђуриним ћелијама, до проналаска надгробника ништа се није знало. Из сажетог текста натписа, истина, не сазнајемо превише, али се посредним путем још понешто може закључити и претпоставити. Највише открива податак да је покојник био *спахија*.

Спахије су у Османском царству уживале посед (тимар) са одређеним приходом, уз обавезу да као коњаници у турској војци учествују у ратовима и да на сваких 3.000 акчи прихода са собом пове-ду по још једног опремљеног коњаника (џебелију).⁷ Поред спахија муслимана, постојали су и хришћани спахије. Они углавном потичу од ситне хришћанске властеле која је доласком Турака задржала неке привилегије и није сва претворена у рају.⁸ Хришћани спахије нарочито су били бројни у Смедеревском санцаку у другој половини 15. и донекле у првој половини 16. века.⁹ Временом њихов број константно опада, што је била политика Царства. Упркос томе, у историјским изворима срећу се и крајем 16. и кроз цео

⁷ О. Зиројевић, *Турско војно уређење у Србији*, Београд 1974, 158–162; *Историја Османског царства*, Београд 2002, 235–240 (Ж. Вејнстејн).

⁸ *Историја народа Југославије II*, Београд 1960, 72–75.

⁹ Б. Ђурђевић, *Хришћани спахије у северној Србији у XV веку*, Годишњак Историског друштва БиХ IV, 1952, 165–169; Е. Миљковић Бојанић, *Смедеревски санцак 1476–1560. Земља, насеља, становништво*, Београд 2004, 56–74; иста, *Хришћани спахије у Смедеревском санцаку у другој половини 15. века*, Моравска Србија, Крушевац 2007, 85–93.

17. век, па и касније.¹⁰ Навешћемо неке од познатих спахија из овог времена: спахија Војин је 1592. године учествовао у обнови манастира Свете Тројице код Пљеваља и као један од тројице ктитора из исте породице насликан је у припрати.¹¹ Димитар спахија из Подгорице, учествујући у турском походу на Хазарску царевину 1600. године, откупио је једно јеванђеље и поклонио га Хиландару.¹² Ктитори и дародавци Житомислића били су спахије из породице Храбрена-Милорадовића у Херцеговини: Милисав (1609), Стефан (1637), Ђуро (1638) и Радивој (1638).¹³ Сличну улогу у Трговишту код Новог Пазара имала је породица Прибисалић, чији су чланови од 1572. до 1612. године сахрањивани у новоподигнутој припрати Цркве III, што сазнајемо на основу надгробних натписа.¹⁴ По свему судећи, ктитор ове цркве био је спахија Вуја Прибисалић, поменут у надгробном натпису његове кћери Јерине (1612). За њега се с разлогом претпоставља да је учествовао и у обнови Сопоћана, ако не као ктитор, сигурно као најзначајнији приложник.¹⁵ У цркви Светог Димитрија у Пећкој патријаршији насликан је 1619/1620. године Јован спахија, као један од ктитора, док у цркви Светих апостола постоји натпис из

1633/1634. године где се помиње спахија Тодор као учесник у обнови храма и манастирске трпезарије.¹⁶ За нас је посебно занимљив запис из 1626. године у једном апостолу преписаном у цркви Успења Богородице на Руднику по заповести кир Мавра Пејића, његовог брата спахије Вука и остале браће.¹⁷ Претпостављамо да је поменути спахија живео у рудничком крају. У Општаку манастира Завале 1691. године помиње се спахија Ивоје са двојицом синова, такође спахијама.¹⁸

Наведени примери показују да су крајем 16. и у 17. веку Срби спахије често бивали ктитори и дародавци манастира. Претпоставља се да је у појединим случајевима бригу о неком манастиру спахија преузео из разлога што се манастирска обитељ налазила на његовом тимару. Понекад је сам манастир поседовао тимар, на основу чега се тумачи да је један од калуђера могао бити и спахија.¹⁹ У историографији постоје и мишљења да спахије хришћани услед појачане исламизације нестају до половине 16. века и да су сви тимари од тада у рукама муслимана.²⁰ То би значило да је термин *спахија*, који се у домаћим изворима и даље јавља, временом променио значење. Због

¹⁰ Види: С. Петковић, *Зидно сликарство на подручју Пећке патријаршије 1557–1614*, Нови Сад 1965, 17–18; *Историја српског народа III–2*, Београд 2000, 77 (Р. Самарцић).

¹¹ С. Петковић, *Манастир Света Тројица код Пљеваља*, Београд 1974, 18–19, 46, 69–71, сл. 26. Потпис спахије Војина налази се на два писма из 1608. године међу потписима учесника два збора у Морачи. Један од потписа пропраћен је и његовим печатом: Г. Томовић, *Ктитори манастира Свете Тројице Пљеваљске*, Гласник Завичајног музеја 7, Пљевља 2010, 45–48.

¹² Љ. Стојановић, *Записи и натписи I*, бр. 908; *Записи и натписи IV*, бр. 6483.

¹³ Љ. Стојановић, *Записи и натписи I*, бр. 987, 1287, 1307, 1309.

¹⁴ Д. Милић, *Трговиште – средњовековно насеље*, Новопазарски зборник 8 (1984), 235–236; иста, *Les monuments funéraires du narthex l' église III du site médiéval de Trgovište*, Старица н. с. XLIII–XLIV (1992–1993), 71–86.

¹⁵ Б. Тодић, *Сопоћански поменик*, Саопштења XXXIV (2002), 287–291.

¹⁶ Љ. Стојановић, *Записи и натписи I*, бр. 1260; С. Петковић, *Манастир Пећка патријаршија и његове спахије*, *Balkanica XIII–XIV* (1982–1983), 356–358. Позната су имена још тројице спахија везаних за Пећку патријаршију, односно српског патријарха: спахија Милош (1642), Радосав (1671) и Вељко (1683): Љ. Стојановић, *Записи и натписи I*, бр. 1422, 1659; С. Петковић, *Манастир Пећка патријаршија*, 358.

¹⁷ Л. Мирковић, *Један рукописни апостол из 1626. године*, Гласник Скопског научног друштва 15–16, Скопље 1936, 365–363. Није познато где се налазила црква Успења Богородице.

¹⁸ Љ. Стојановић, *Записи и натписи I*, бр. 1943.

¹⁹ У цркви Светог Димитрија у Пећкој патријаршији у натпису поред веома лоше очуване фигуре Јована спахије стоји да је он био и клирик. За спахију Тодора поменутог у натпису у цркви Цветих апостола, С. Петковић је такође претпоставио да је био сабрат овог манастира, в. С. Петковић, *Манастир Пећка патријаршија*, 353–359.

²⁰ *Приватни живот у српским земљама у освит новог доба*, Београд 2005, 43 (А. Фотић).

недостатка других врста извора, ово питање није довољно проучено, па се на њему нећемо ни задржавати.²¹ Можемо, ипак, закључити да се хришћани спахије у првој половини 17. века не могу сврстати у *рају*, већ да представљају тадашњу српску „елиту“, заинтересовану и довољно имућну да финансира обнову цркава и манастира и да учествује у њиховом опремању богослужбеним књигама и предметима.

Вишем друштвеном слоју припадао је и Јован спахија, који је сахрањен уз манастирску цркву на Ђуриним ћелијама. То сведочи и само постојање натписа на његовом надгробнику. Познато је да су епитафи тог времена ретки и јављају се углавном на споменицима значајнијих личности.²² Аутор натписа ипак није пропустио да истакне да је покојник био *спахија*, што је за савременике била јасна порука о његовом статусу и угледу. На одређен начин то потврђују и предмети нађени у гробовима.

Посебно питање је да ли је спахија Јован био приложник или евентуално нови ктитор манастира у коме је сахра-

њен.²³ Нажалост, осим надгробног натписа, нису нам познати други изворни подаци који би се са њим могли повезати.²⁴ У том погледу нису од велике помоћи ни резултати досадашњих археолошких истраживања. Наиме, са другим ктиторством, као што то показују наведени примери из оближњих манастира Благовештења и Никоља, могла би се евентуално повезати доградња припрате. Међутим, још увек није прецизно установљено кад се то догодило, већ је та градитељска фаза широко датована од средине 16. века до првих деценија наредног столећа. Као поуздан може се узети само податак да сахрањивање у гробовима са надгробним плочама, међу којима је и гроб спахије Јована, следи након доградње припрате. У том погледу и положај спахијиног гроба у односу на цркву не говори превише, поготово што о сахрањивању ктитора и угледних мирјана у 17. веку не знамо много.²⁵ Свакако остаје зак-

²¹ Захваљујемо се проф. др А. Фотићу који нам је указао на неке од аспеката овог проблема.

²² Поред већ поменутих надгробних натписа женских чланова породице Прибисалић у Трговишту, то су и надгробни натписи кир Андре (1656), гварка, и његове супруге Неде (1642) из цркве Светог Мине у Штави (В. Петровић, *Натпис на фасади цркве Светог Мине у Штави*, Натписи и записи 1/2015, 41–46), затим епитаф кнеза Милоша (1662) у селу Градац (Е. Зечевић, *Мраморје. Стећци Западне Србије*, Београд 2005, 78, 113–114, 193), никшићког војводе Петра (1659) и неимара Јовице (1627) (М. Ивановић, *Прилози о споменицима Метохије, Новобрдске Криве Реке, Сиринићке и Никшићке жупе*, Саопштења XV (1983), 216–217), једног студеничког архимандрита (1647) (Н. Дудић, *Стара гробља и надгробни белези у Србији*, Београд 1995, 368, Т 204/1), презвитера Вучете (1618) у Доњим Штитарима (*исто*, 426, Т. 262; Д. Премовић Алексић, *Средњовековне некрополе на подручју Новог Пазара. Извештај*, Новопазарски зборник 35/2012, 203) итд.. Неки натписи с краја 16. и 17. века не саопштавају шта су покојници били за живота, као на пример надгробник неког Вукашина (1597) из Запуже у Дежеви (Н. Дудић, *Стара гробља*, 259, Т. 95/1).

²³ Скрећемо пажњу да су у првој половини 17. века обновљени неки руднички манастири: уз средњовековну цркву манастира Благовештења у трећој или четвртој деценији 17. века дозидана је и осликана припрата (С. Петковић, *Благовештење Рудничко*, Крагујевац 2004, 9, 22), док се у манастиру Никољу Рудничком обнова оштећене цркве, доградња припрате и њено живописање датују у прве деценије 17. столећа (Б. Челиковић, *Светилишта рудничког краја*, Крагујевац 1998, 69–70, 74, 76). То је време црквено-градитељског полета у доба патријарха Пајсија, али и активног деловања Рудничке митрополије са центром у Враћевшници, чији се митрополити у изворима јављају од друге половине 16. до половине 17. века: Р. Тричковић, *Српска црква средином XVII века*, Глас СССХХ, Одељење историјских наука, књ. 2, Београд 1980, 112.

²⁴ У дефтеру за 1516. годину, у нахији Острвици (Смедеревски санџак), забележено је да село Мануловац (Манојловци) припада тимару Тодора Бакића (А. Аличић, *Турски катастарски пописи неких подручја западне Србије I*, Чачак 1984, 297; М. Vasić, *O knežinama Bakića pod turskom vlašću*, *Godišnjak Društva istoričara BiH IX*, Sarajevo 1957, 237–238). Фрагментарна изворна грађа не пружа могућност повезивање спахије Јована са чуеном породицом Бакић.

²⁵ Чланови трговишке породице Прибисалић сахрањени су у припрати. Истина, недостаје надгробна плоча спахије Вује, ктитора цркве, с тим

ључак да је ова спахијска породица имала блиске везе са манастиром и да га је на неки начин помагала, али, без нових чињеница, о карактеру тих веза и помоћи само можемо нагађати.

Summary

Gravestone of Jovan spahija from locality at Đurine ćelije on Rudnik

Gravestone of Jovan *spahija* was found in 2015 during archaeological research of the monastery of the necropolis at Đurine ćelije on Rudnik. The remains of the monastery complex have been dated to the period from the 15th to the late 17th century. The board has an elongated trapezoidal shape, dim. 2.36 to 1 m, with arched end-nom forehead, around the side. The inscription is carved on the upper half of the panel, in its entirety on its right side. The translation of the inscription is:

† the year 7142 (1633) retired servant of God Jovan spahija, at month October 4th.

There is no significant mention of Jovan Spahija in historical sources. Although *spahija* was the Christian, he belonged to the former Serbian elite, which by private-legions and financial capacities was allocated from ordinary *raja*. This is indicated by the existence of the inscription on his grave-monument, as epitaphs in the 17th century in our country are very rare. Jewelry and decorative pieces of clothing found in the tomb of females (grave no. 6), perhaps John's wife or any close relatives, are in favor of this conclusion. This grave and partially grave no. 11 covers tombstone with the inscription, while the skeleton in the grave no. 12 disrupted the burial of the deceased. Without results of antropological analysis, it would be premature to make a final conclusion that there is no skeleton of Jovan *spahija* in grave. 11 or no. 12 referred to the inscription. Christians *spahije* in the 17th century were often ktitors and contributors of monasteries. In the case of the monastery at Đurine ćelije, it is possible that this role was take over Jovan spahija, or his family, but we do not have any kind of that knowledge.

што су споменици затечени испомерани а гробови поремећени (Д. Минић, *нав. дело*, 235–236). Кти-тор живописа у цркви Светог Мине у Штави, Андра гварк, сахрањен је са женом ван цркве, поред западног зида: В. Петровић, *нав. дело*, 43.

UDC:

ID:

Примљено:10.10.2015.

Прихваћено:20.12.2015.

Небојша Ђокић
Београд
ndjokic05@gmail.com

МИРСКЕ ЦРКВЕ У ОКОЛОНИ СУРЧИНА (СУРЧИН, ЈАКОВО, БОЉЕВЦИ, БЕЧМЕН, ПЕТРОВЧИЋ)

Сажетак: У раду је приказана кратка историја православних цркава у Сурчину, Јакову, Бољевцима, Бечмену и Петровчићу. Дати су и сви познати натписи у овим црквама. Углавном је реч о натписима на надгробним споменицима (плочама) и натписима на иконама. Премда је већина натписа већ објављена око десетак натписа се сада први пут објављује и то управо оних који имају већу историјску вредност. За све натписе, осим оних на иконама, дају се и фотографије. Где год је било могуће дата су и додатна објашњења уз натписе.

Кључне речи: Срем, Сурчин, Јаково, Бољевци, Бечмен, Петровчић, Кушма, војна граница, Аустрија, граничари, црква, Карловачка митрополија, Српска православна црква, Фенек, Земун

Sl.1. – Карта Срема из 1720. године

Fig.1 – Map of Srem from 1720.

Цркве у Сурчину, Јакову, Бољевцу, Бечмену и Петровчићу чене једну затворену и логичну целину.¹ Од њих пет у две цркве – у Сурчину и Јакову постоји већи број натписа, док у преостале три знатно мање. И поред тога у Бољевцима и Петровчићу, премда малобројни, натписи имају велики историјски значај. У Бечмену нема готово ни једног натписа, али ова црква чини једну логичну целину, а и да будући истраживачи знају да у њој нема значајнијих натписа.

Пошто су сви натписи, осим једног античког, везани за XVIII и почетак XIX век морали смо да у уводном делу дамо кратку историју доњег Срема, око Сурчина, од припајања ових крајева Аустрији, па до Првог српског устанка. Понешто је и поновљено од оног што је речено у тексту о Фенеку, јер многе чињенице везане за натписе које сада објављујемо не би биле најјасније истраживачима неупућеним у детаље историје Срема у XVIII и почетком XIX века. Поред тога, укратор смо дали преглед и промене конфесионалне структуре доњег Срема што је имало директног утицаја на положај српске цркве. У оба случаја смо пре свега обрадили оно што је слабије познато историчарима и другим истраживачима којима то није ужа специјалност.² Дobar део извора и литературе које смо користили је практично недоступан истраживачима ван Београда и Новог Сада, а део је чак и историчарима из ових центара тешко доступан. Постоји неколико хроника ових насеља од којих већина није писана на основу валидне грађе и литературе, па треба бити опрезан при њиховом коришћењу. Због тога препоручујемо будућим истраживачима доњег Срема, да

¹ У прошлом броју Натписа и записа смо објавили натписе и записе из манастира Фенек. Овог пута ћемо објавити натписе који постоје у пет мирских цркава у околини Сурчина и манастира Фенека. Због ограниченог простора оставили смо преостале цркве, из архиепископског намесништва сурчинског, да обрадимо у следећем броју.

² Историчара који се данас баве пре свега XVIII веком у Србији је изузетно мало готово да их и нема.

пре свега, користе изворе и литературу које смо дали у напоменама.³ Споменимо и да су основе цркава као и њихови пре-сеци дати по Б. Вујовићу.

Устројство српске цркве у Срему за време османске владавине

У дефтеру “Митрополије и епископије у Румелији и Анадолији” вођеном у преиоду од 1640. до 1655. године сремска дијецеза се води као “Митрополија области Београда и острва Срема”.⁴ Пешкеш Београдско – сремске митрополије мењан је у прошлости и утврђен на 6 дуката, али свих петнаест година у дефтер није унет никакав податак о издавању берата за ову митрополију. Премда се у то време у више писаних српских извора јавља, не само београдски митрополит, већ и хоповски епископ.⁵

Али вратимо се мало уназад. Некадашњи деспот Ђорђе Бранковић се као епископ Максим све време од 1513. до 1516. године јавља као београдски митрополит који је столовао у манастиру Крушедолу, његовој задужбини намењеној сремским владикама - “Срему митрополија бити стојателну на веки”.⁶ То правило се, по свему судећи, одржало све до успостављања нове аустријско – османске границе након потписивања Карловачког мира.

На извештају Охридског синода са другог суђења Павлу смедеревском 1532. године, кад су осуђени Павле и Теофан (Зворнички), потписани су и митрополит

³ Ако није другачије наглашено сви датуми су дати по старом календару. Стари и нови календар је углавном дат у оним случајевима који су повезани са аустријским властима.

⁴ Детаљније о овом дефтеру видети у Р. Тричковић, *Српска црква средином XVII века*, Глас СССXX - Одељење историјских наука књ. 2, Београд 1980, 61 - 162

⁵ Р. Тричковић, *н. ч.*, 126 и 147.

⁶ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи књ. I*, Београд 1902, бр. 416; Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи књ. II*, Београд 1903, бр. 5013; F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, Vienna 1858, 541; Р. Тричковић, *н. ч.*, 125

Роман Белоградски и Јосиф Угарски.⁷ Митрополит Лонгин се јавља на два натписа у манастиру Крушедолу из 1545. године али без назнаке његове дијецезе. Међутим, пошто се у натписима говори о обнови манастира Крушедола готово је сигурно да је митрополит Лонгин био надлежни јерарх, без обзира како је званично гласила његова титула.⁸

Поуздани подаци о митрополитима Београда и Срема се јављају тек од 1589. године.⁹ Са друге стране збуњују подаци из средине XVII века када се паралелно јављају “Белиградски и сремски митрополит” и хоповски епископ. Наиме, од 1644. до 1662. године у више наврата јавља се “Белиградски и сремски митрополит” кир Хаци Иларион.¹⁰ Практично истовремено 1641. године јавља се хоповски владика Јосиф¹¹ а 1647. године био је у Русији хоповски епископ Михаило. Епископа Михаила је патријарх Макарије хиротонисао за вретанијанског, марчанског епископа у области Ровишта. Пошто га тамошње власти нису хтеле пустити на ту дијецезу остао је у манастиру Хопово као посвећени епископ.¹²

Доњи Срем после Карловачког мира

Принц Еуген Савојски је 1697. године поразио Османлије у бици код Сенте, а 16/26. јануара 1699. године склопљен је Карловачки мир. Граница у Срему је одређена IV чланом царских капи-

тулација. По овом члану морала се повући равна црта од ушћа Тисе у Дунав, насупрот Тителу и рту који се налазе са стране покрај Тисе, па од обале равно према Срему, а са ове стране Босуца право на Моровић. Да се ова одредба испуни била су најпре са супротне стране постављена два велика хумка на дунавској обали и то на месту које је лежало отприлике 10 лаката далеко изван зидова града Сланкамена према београдској страни, а затим су, да се одржи равна правац била подигнута три хумка код Моровића. Одавде је граница ишла равном линијом - село Грабовац – село Крчедин – село Енгије (?) – Слорин (?) – село Топола – до близу разорене цркве која је била подигнута на граници села Јанковац – виноград Шатринац – село Кокнаса (?) – подручје граница Ирига – село Зундуха (?). Одавде је граница ишла равном линијом изнад границе села Вишњевца (четврт сата од Сопрање) па до Митровице. Одавде још четврт сата хода према Моровићу где се завршавала равна гранична линија на реци Сави. На том месту је такође подигнута хума. Иначе граница је била обеле-

⁷ П. Костић, *Документи о буну смедеревског епископа Павла против потчињавања Пећке патријаршије архиепископији Охридској*, Споменик СКА LVI, 48, Сремски Карловци 1922, бр. V

⁸ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи књ. II*, бр. 3096 и 4965.

⁹ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи књ. I*, бр. 806, 886, 993, 1234, 1579, 1748 и 1765.

¹⁰ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи књ. I*, бр. 1125, 1234, 1388, 1454, 1493, 1510, 1518, 1532, 1542, 1550, 1571

¹¹ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи књ. IV*, Београд 1923, бр. 6794

¹² Ст. М. Димитријевић, *Грађа за српску историју из руских архива и библиотека*, Споменик СКА LIII, 45, Сарајево 1922, 202; Р. Тричковић, *н. ч.*, 126 – 127.

Сл.2. – Принц Еуген Савојски

Fig.2 – Prince Eugen Savojski

жена са укупно 213 хумки. Река Босут је била граница својим старим коритом од Моровића па до ушћа у Саву.¹³

По тефтеру који су водили ексарси београдског митрополита од 1713. до 1718. године следећа села у Срему су потпадала под београдског митрополита тј припадала су османском царству: Земун, Црвенка, Бановци (1732. године звали су се Туса), Голубинци, Инђија, Петровци, Добродол, Путинци, Добринци, Шашинци, Радинци, Црквенац, Краљевци, Јелинци, Фогањ, варош Дмитровица, Јарак, Буђановци, Ђурђевци, Огар, Прхово, Мишковци, Сибач, Карловчић, Милешевци,¹⁴ Витојевци, Обреж, Шимуновци, Крњишевици, Угриновци, Војка, Сакуле (постојале су и 1742. године),¹⁵ Добановци, Сурчин, Бежанија, Дреновац (постојао је још 1742. године),¹⁶ Кумша,¹⁷ Прогар, Грушинци,¹⁸ Толинци,¹⁹ Обеда,²⁰ Ашања, Микуље,²¹ Платичево, Крстац,²² Суботиште, Девчинци,²³ Барадинци,²⁴ Хртковци, Пећинци, Пазуха, Турија,²⁵ Тврдњево,²⁶ Попинци и Белегиш.²⁷

¹³ S. Srkulj, *Izvori za hrvatsku povijest*, Zagreb 1911, 125; Д. Руварац, *Изборни сабор 1713 и попис села у Срему*, Архив за историју српске православне карловачке митрополије бр. 3 и 4/1911, 42-44

¹⁴ Милешевци су се налазили између Ашање и Огара.

¹⁵ Сакуле су се налазило између Угриноваца и Добановаца.

¹⁶ Дреновац се налазио код Бежаније.

¹⁷ Кумша се налазила између Јакова и Бољеваца. Из Кумше су настали данашњи Бољевци.

¹⁸ Гушинци или Грушевци су се налазили код Прогара.

¹⁹ Толинци су се налазили код Прогара.

²⁰ Обеда се налазила код Ашање.

²¹ Микуле или Микуље су се налазиле између Ашање и Обрежа.

²² Крстац се налазио између Ашање и Огара.

²³ Девчинци су се налазили код Суботишта.

²⁴ Барадинци су се налазили између Платичева и Огара.

²⁵ Турија се налазила код Карловчића.

²⁶ Тврдњево се налазило између Црвенке и Угриноваца.

²⁷ Д. Руварац, *Изборни сабор 1713 и попис села у Срему*, 44 – 45

Управо у то време, тачније 1713. године, Дабро – босански митрополит Мојсије Петровић је премештен из Сарајева за београдског митрополита. У Београд је стигао 14. новембра и примио управу. Његови ексарси су обилазили Срем и купили таксил и милостињу. У споменутом тефтеру се налазе записи од примљеног таксила и милостиње од 24. фебруара 1713. године до закључно децембра 1717. године.²⁸

Доњи Срем се припаја Аустрији

Успешним ратовањем током 1717. године Аустријанци протерују Османлије из Срема и Пожаревачким миром 10/21. јула 1718. године добијају не само доњи Срем, него и добар део данашње Србије и Тамишки Банат са малом Влашком до реке Алуте. Конфирмационом дипломом цара Карла VI од 30. августа/10. септембра 1718. године потврђен је Мојсије и признат за митрополита Србије. Угарска је дворска канцеларија издала Мојсију потврдну диплому 27. септембра/8. октобра 1718. године у којој је Мојсије био признат не само за архиепископа и митрополита краљевине Србије, него и доњег Срема, тј. оних села и насеља која је и догле уживао.²⁹

Због доњег Срема митрополит Мојсије је дошао у сукоб са карловачким архиепископом и митрополитом Вићентијем Поповићем који га је тражио за себе. У вези овог спора митрополит Мојсије у свом писму митрополиту Вићентију, од 19. новембра 1717. године, наводи: "... тако и сад смјерено припадаем пред в. с. и молим се, што бисте се о нас умилостивили да нам то наших села у Срему што смо и до сада имали, не кад би смо му купили, вам и ваше довљејет са више." О истим селима митрополит Вићентије је митрополиту Мојсију писао 10. јуна 1718. године: "... А за ону накателу неколико сремски села ласно будемо

²⁸ Исто, 42 – 44

²⁹ Исто, 45 – 46

видели." Митрополит Мојсије опет митрополиту Вићентију писмом 24. септембра 1718. године у вези истих села пише: "... ми што смо с вашим братством слово имели ради ово неколико села у Срему, то смо правицу искали и заповед и вољу цесарског величанства да се изврши, нашто сам цесарском заповедом прид цесарским депутатом комисаром на Срјем ја шталирован а нитко други за мога живота, инштанциом општегo народа, такову правицу и данас именован општагo народа иштем и при цесарском славном двору претендирају, зашто како су правицу и владеније имели частно почивши преднаследници митрополит Стефан Метохијац и прочи над свим Сремом, тако и ја какоти њихов наследник иншталировати потребујем имати."³⁰

Сл.3. – Митрополит Мојсије Петровић

Fig.3 – Mitropolit Mojsije Petrovic

Обојници митрополита је било стало да задрже села у доњем Срему и због тога

³⁰ Д. Руварац, *Мојсије Петровић, митрополит београдски 1713-1730*, Споменик СКА XXXIV, Београд, 160-163; Д. Руварац, *Изборни сабор 1713 и попис села у Срему*, 46

су се обраћали генералу барону Бекеру и краљевском земаљском судији Каленеку и то један писмом а други преко својих изасланика. Коначно Каленек је у свом писму од 5. фебруара 1719. године (по новом) јавио митрополиту Вићентију да ће му се жеља испунити и тако је 8/19. јула 1719. године цар Карло VI издао диплому којом је подложио и доњи Срем митрополиту Вићентију. А да би умирио и митрополита Мојсија издао му је цар Карло VI такозвану проширену диплому 10/21. новембра 1720. године којом је Мојсијева власт била проширена и над темишварским Банатом у којем су постојале две православне епископије у Темишвару и Кебешу – Карансебешу.³¹

Сремском митрополијом је од велике сеобе па до смрти 1709. године упраљао углавном Стеван Метохијац бивши нишко белоцрквански митрополит. Премда се не зна тачно где је била његова резиденција са великом вероватноћом се претпоставља да је то био манастир Ремета. Треба нагласити да је у ово време – све до 1717/8. године сремској митрополији припадао само горњи Срем (углавном Фрушка гора) и део Славоније. Готово сви фрушкогорски манастири су већ тада припадали сремској митрополији – једини је изузетак Фенек који је припадао београдској митрополији јер остао под влашћу Османлија.

Доњи Срем улази у састав Војне границе

Једна од последица аустријско – турског рата 1737 – 1739. године било је пребацивање у Срем из Србије Србијанске милиције под командом обрствахмајстера Вука Исаковића и Климената (католика) и Арбанаса (православаца) под командом пуковника Атанасија Рашковића. Исаковићева Српска милиција, у јачини 633 човека, са њиховим породицама, се још новембра 1737. године насе-

³¹ Д. Руварац, *Мојсије Петровић, митрополит београдски 1713-1730*, 91; Д. Руварац, *Изборни сабор 1713 и попис села у Срему*, 46

лила у “Доњу Савску Границу” на запуштене поседе земунског, митровачког и помало илочног спахилука, не плаћајући за време рата никаквих пореза нити дажбина. Рашковићеве компаније су стигле нешто касније, а њих спахилуци нису хтели да приме те су њихови људи боравили по највећој беди у земуницама око Карловаца и по збеговима на доњој Сави. Све до 1742. године сви покушаји грофа Валиса, пуковника Рашковића и патријарха Арсенија IV да се реши питање њиховог смештаја остали су без резултата.³²

Рашковићеви људи, разбијени у неколико скупина, сналазили су се сами како си знали и умели. Као и Исковићеви људи тако су и они почели да заузимају полузапуштена села и да улазе у градове. Ово последње су углавном радили трговци и занатлије, првенствено Срби. Нарочито много их се населило у Карловцу - 80 српских и 6 климентских породица. Према попису из 1742. године види се да су се они добро снашли, преузели су трговину, покуповали винограде и куће и постали значајни фактор у животу града иако се нису смели уписати у његове грађане. Тежа је била ситуација Рашковићевих људи у Иригу, па се пуковник тужио патријарху 1741. године да их терају из града, затварају их и намећу им контрибуцију.³³

Оба спахилука, митровачки и земунски, на чије се земље населио већи део милиције и Климената сматрала су се озбиљно оштећеним, па су тражили да им се штета надокнади или врате запоседнута села и пустаре.

На земунском спахилуку била су запоседнута четири села (Угриновци, Јаково, Долинци и Сакула) и једанаест

пустара (Твердново, Грабовац, Живац, Шодол, Товарник, Турија, Петровчић, Врбас, Малешевци, Ново Село, Бечмен). Спахилук тврди да је од 41 1/4 сесије на пустарама изгубио сваке године 225 ф 29 20/24 д, од четири села са 26 8/24 сесије годишњег терестрала 290 ф 66 8/24 д, приходе од меснице и крчме у Јакову и Сакули 95 ф и најзад 590 ф 93 8/24 д контрибуције од насељених сесија (по 21 ф 50 д). Укупна штета је износила 1181 ф 89,5 д. Спахилук је овој суми покушао да придода још 120 форинти на име отштете за 100 јутара шуме, али су шуме касније враћене спахији, па нису узете у обзир за отштету.³⁴

Против Српске милиције и Климената тужбе су поднели сељаци из Буђановаца, Мишковаца, Јарка, Кленка и Добрињаца те неки Митровчани. Због горњих тужби против милиције и Климената састала се мешовита комисија од претставника војске и цивилне управе и донела низ одлука.³⁵

Сл.4. – Аустријски цар Карло VI

Fig.4 – Austrian emperor Karlo VI

³² М. Костић, *Устанак Срба и Арбанаса у Старој Србији против Турака 1737-1739 и сеоба Срба у Угарску*, Гласник Скопског научног друштва књ. VII - VIII, Скопље 1930, 226-233; С. Гавриловић, *О насељавању Српске милиције и Климената у Срему (1737-1739)*, Историски часопис књ. IX - X (1959), Београд 1960, 249

³³ С. Гавриловић, *н. ч.*, 249 – 250

³⁴ Исто, 251 – 2

³⁵ Исто, 252 – 3

1. Обавезаће се команданти Рашковић и Исаковић да за три недеље истраже све преступе својих војника према сељацима и исправе нанете им неправдс. Истовремено ће и спахилуци, са своје стране испигати тачност тужби својих подложника, а уколико ово не учине тужбе сељака неће се узимати у обзир;

2. Под најстрожиом одговорношћу упозоравају се оба команднта да опомињу и да пазе на своје капетане, официре и подофицире да не чине никаква насиља над сељацима и да им забране да ништа а нарочито живежне намирнице; и стоку, не отимају од спахиских подложника. Потребно је да војници живе у слози са сељацима, а не да својом стоком наносе штету њиховим усевима, узнемирујући их на путевима и у шумама. Сваки прекршај војни команданти мораће испитати. Са своје стране, спахилуци ће опоменути сељаке да никада не пружају повод за свађе са граничарима.

3. Иако жировину нико од неплемића не може користити бесплатно, ипак, узимајући у обзир, да су милиција и Клименте дошли у ове крајеве са стоком уз царску дозволу, они ће чинити изузетак. Али, да би се при том могло избећи свако претеривање, потребно је њихове свиње пописати и давати им цедуље од спахилука, истина бесплатно, које ће спахиски пандурн, као што је овде обичај, с времена на време повући. Најстрожије ће се забранити гарничарима да у шумама краду свиње од сељака. У противном казниће се двоструком жировином. Ако, пак граничари у шуми буду пуштали свиње намењене за трговину, мораће за њих плаћати жировину, о чему ће официри водити бригу и евиденцију.

4. О враћању земљишта, пустара и шума, које сада користе Србијанци и Клименте, не може бити ни говора. Они су прешли из Турске без ичега, били су у крајњој беди и сигурно је да би отишли другим путем да им као верним царским вазалима није додељена земља без које се не би могли одржати. Пошто су показали верност у царској служби далеко пре

рата, а и у самом рату, после кога су примили страже на 16 чардака, с правом су очекивали да их царица награди давањем земљишта на слободно уживање. Ако то царица не би учинила, морале би им се дати плате у новцу. Док не дођу друге одлуке врховне власти у погледу граница, официри треба да се брину да се одржи ред у коришћењу њива, те убудуће неће смети ништа силом узимати од сељака нити присвајати земљиште које подлеже контрибуцији. Ако не буду имали довољно земљишта за обраду, јавиће се спахилуку који ће им дати одговарајуће њиве и ливаде, а наплата за коришћење истих зависиће од одлуке врховних власти.

Дрво из спахијских шума за своје кућне потребе граничари ће добијати бесплатно, али при том морају пазити да не посеку најбоља стабла и не оштете спахију. Ако им буде потребно дрво за продају, због тога што се налазе у бедном стању мораће се јавити спахилуку и добити дозволу за сечу, што им спахилук ни уком случају не треба да ускрати.

5. Пошто је утврђено да највише сукоба између граничара и сељака настаје због штета које једни другима стоком наносе, због близине поседа, одређује се за убудуће: Ако сељачка стока нанесе штету граничарским поседима, граничари неће смети сами одузимати од сељака било што на име накнаде, него ће образовати комисије са суседним кнезовима и кметовима (спахиским поданицима), које ће штету проценити и извршити поравнање. На исти начин ће се поступати, ако војничка стока оштети сељачке поседе;

6. Будући се сазнало да су се многи емигранти из Србије, који су постали поданици Коморе (спахилука), пошто су им истекле имунитетне године, измешали са Србијанцима (милицијом) и Клементима и живе кришом међу њима, а избегавајући пореске обавезе на штету ерара, одлучено је да их официри у току шест недеља похватају и врате спахилуцима.

После ових одлука стање се поправило па су јуна 1742. године представници митровачког и земунског спахилука

изјавили да ће прећи преко тужби својих подложника против милиције и Климената. Признали су да је заиста потребно гранични појас осигурати против Турака и разбојника, али су сматрали да је сасвим неправедно донета одлука којом се милицији за насељавање одређује простор између Бежаније и Митровице чиме су оштећени само митровачки и земунски спахилук док је илочки, иако највећи, сасвим поштеђен. Тврдили су да овим распоредом милиције граница неће бити сасвим заштићена јер је простор од Митровице до реке Босут, дуг седам сати хода, остао непоседнут. Стога су предложили да се гранични појас протегне и на четири села илочног спахилука (Лаћарак, Мартинци, Кузмин и Бачинци) која су и онако била скоро сасвим опустела. Овом одлуком илички спахилук није био нарочито оштећен, јер би још увек био већи од друга два спахилука заједно, будући да су ови изгубили четвртину својих поседа.³⁶

Извршавајући наређења Дворског ратног савета и Дворске коморе од 15. маја 1742. године Земалска депутација (управа) из Осиека пришла је коначном смештају милиције и Климената и издавају земљишта и насеља за њих али још увек на митровачком и земунском спахилуку. При том је наишла на извесне потешкоће. Пустаре које је требало предати граничарима биле су прилично удаљене од Саве, а то би омело жељу ерара да се на њима води добра економија јер их гарничари, чија је прва задаћа држање стража на Сави, не би могли обрађивати. Стога је Депутација предложила да им се додели земљиште уз саму обалу Саве. На питање, могу ли се насеља уз Саву одржати због поплава Депутација је одговорила позитивно, јер поплаве нису честа појава. Са друге стране потребно је дошљаке скупити јер су се расули по Срему пошто се многи баве трговином и шверцом. Поред тога, Депутација је препоручивала да се

сви Клименти, јер су добри католици, групишу на митровачком спахилуку.³⁷

Једна мешовита комисија издвајала је земљиште за граничаре према броју глава у породици, рачунајући жене и децу. Предлог о потпуном затварању граничног појаса до Босута прихваћен је и од врховних власти. Међутим, постављено је питање зашто нису граничарима предата и села Бољевци, Прогар и Купиново иако леже на обали Саве.³⁸

До почетка 1743. године из села која су предата граничарима требало је да се иселе сви спахијски подложници како би граничари могли несметано вршити граничарску службу и уредити своје економије. Ипак, изгледа да то није урђено ни до 1745. године. На новостворену границу постављено је 42 чардака али указала се потреба да се подигну нови чардаци и код цивилних (спахијских) села уз Саву. На крају ударене су међе између граничарских и спахијских поседа и израђене карте терена, које су добиле компаније и упарве спахилука како би се избегли неспоразуми и сукоби око земљишта. Уређивањем граничне зоне у Срему 1742. године остале су и даље под цивилном управом, иако леже на Сави - Бежанија, Сурчин, Бољевци, Јаково, Прогар, Купиново, Лаћарак и Мартинци. Земљаска управа је сматрала да би велика штета била нанета Комори јер су ова села плаћала контрибуције и са спахијски даће у износу од више хиљада форинти. Поред тога, у случају укључења у гранични појас сума оштете спахијама за та села би озбољно оптеретила државну благајну. Услед тога и даље су остала измешана војничка и спахијска села, а то ће становништво искоришћавати да избегава и војне и цивилне обавезе све до 1745. године када ће реинкорпорациона комисија Патачић - Енгелсхофен дефинитивно разграничити Војну границу од Провинцијала.³⁹ Том прилом ће и Јаково, Сурчин и Бољевци ући у састав Војне границе као

³⁶ Исто, 252 – 3

³⁷ Исто, 254

³⁸ Исто, 255

³⁹ Исто, 257

и сва остала села уз Саву од Земуна до Митровице.

Када је Карађорђе, пред Кочину крајину, кренуо са породицом да бежи у Аустрију (и пошто му је његов друг убио оца Петра) преко планине Кљештевице, стигао је једне ноћи у Велику Дубону између Палежа и Умке. Сакрио је породицу у шуми а он је са два друга сишао на савску обалу да тражи било какву лађу којом би се пребацили преке реке. Управо тада је наишла једна лађа да натовари дрва, а Карађорђе се одмах договори са лађаром да га за дукат превезе преко реке; након тога је послао једног друга да му доведе породицу. Тако је Карађорђе прешао у Аустрију где га је прихватила аустријска погранична стража и одвела у Јаково.⁴⁰

У Јакову се тада налазио Радич Петровић који је командовао пограничним стражама на том сектору и који је имао наређење од начелства да прихвата избеглице из Србије и да их отправља даље од границе, у унутрашњост. Карађорђе га је замолио да му дозволи да се са породицом смести у неко село на Фрушкој гори, а Радич му је то одобрио, па се тако Карађорђе са породицом сместио у село Каменицу “више” Варадина.⁴¹

Иначе, Радич је био родом из села Сијоковца, у левачкој нахији, одакле се најпре преселио у Остружницу на Сави а од 1783. године је, највероватније, живео у Јакову. Из племићке повеље коју је добио од цара Леополда у Бечу 1792. године сазнајемо да је радио за Аустрију од 1783. године. “*Оставивши своју отаџбину залагао се за свету круну и царски аустријски двор, а и у будуће ће се једнако поузданим и истраним жаром дока-*

живати и трудити (као што нам је и сам чаврсто и добродушно обећао)”.⁴²

Радич Петровић се у аустријским документима први пут среће у јесен 1783. године поводом неког судског спора везаног за трговину са свињама купљеним у Србији. Наиме, Радич (у то време емигрант из Србије са пребивалиштем у Јакову) је у лето 1783. године купио у Србији од Радована Милосављевића и Јована Богића 100 свиња за Манојла Георгијевића из Руме и његове ортаке. Пошто су свиње заплењене на скели у Јакову, Манојло и његов ортак Павле Ђурчија, земунски контрибуент, свиње нису исплатили продавцима те су их ови тужили аустријским властима. Суђење је трајало и током целе 1784. и приведено је крају тек почетком 1785. године. Током суђења је закључено да је главни кривац поручник Рашковић који је на скели потпуно неоправдано запленио свиње.⁴³ За нас је у овом спору значајан само податак да је Радич Петровић већ у лето 1783. године живео у Јакову и прелазео “у Турску” ради трговине. Ако ово доведемо у везу са податком из дипломе цара Леополда да је Радич од 1783. године радио за аустријске власти, јасно је да је он од те године своје трговачке послове “у Турској” користио и за обавештајни рад за потребе Аустрије. У време Кочине крајине његови синови су већ били аустријски официри, а један од њих ће касније изгубити леву руку у рату са Французима.⁴⁴

Из рачуна оставинске расправе Паунка Димитријевића, житеља Земуна и марвеног трговца, родом из Палежа у Србији а преминулог 2. априла 1775. године, сазнајемо да је преко Јакова ишао увоз стоке не само за Срем него и за уну-

⁴⁰ *Копија историје сербске Јанићија Ђурића*, у: “Казивања о Првом српском устанку 1804”, Београд 1980, 16

⁴¹ *Копија историје сербске Јанићија Ђурића*, у: “Казивања о Првом српском устанку 1804”, Београд 1980, 16

⁴² ИМС, АГ. инв. бр. 308/2217 – Повеља витештва додељена Радичу Петровићу од цара Леополда II у Бечу 1792. године.

⁴³ Т. Ж. Илић, *Београд и Србија у документима архиве земунског магистрата од 1739. до 1804. год, књига I (1739 – 1788)*, Београд 1973, 481, 511, 514, 516, 518 и 521.

⁴⁴ Лазар Арсенијевић Баталака, *Историја српског устанка I*, Београд 1898, 3

трашњост аустријског царства. Из Паунковог рачуна од 26. фебруара/9. марта 1774. године видимо да је он почетком 1774. године претерао из Србије преко Јакова 319 свиња које су даље одведене преко Бачке Паланке за Шопрон у данашњој Мађарској.⁴⁵ Скела код Јакова се спомиње у документима и следећих година, практично све до избијања рата 1788. године.⁴⁶ Истом том скелом је пред рат 1788. године много српског народа прешло у манастир Фенек и околину (због близине Србије), а међу избеглима су се нашли и калуђери из Вољавче са црквеним утварима, па и јошанички игуман Арсеније. Аустријска војска је у манастиру Фенек имала своје стовариште које је 11. марта 1788. године обишао и сам цар Јосиф II који је, у свом одушевљењу за рат против Турака, хтео лично да се увери у расположење народа са обе стране Саве. Цар је дошао са својим генералима и бројном свитом, те је у манастиру и преноћио; тако је, управо том приликом, са њим разговарао угледни ваљевски оберкнез Алекса Стев. Ненадовић, отац проте Матије те деда славног српског песника Љубомира П. Ненадовића (1826 — 1895).⁴⁷

У време Првог српског устанка се главна скела за превоз стоке из Србије у овај део Срема налазила управо на Сави код Јакова,⁴⁸ па су и у пролеће 1805. године каравани и разна роба намењена извозу прелазили са пратњом кроз Србију за Јаково преко Остружнице а не преко Београда.⁴⁹ Стога је у Јакову 12. јуна 1805. године одржан састанак главних трговаца Србије и Угарске, Баната и Трансилваније, а све ради уклањања потешкоћа које су спречавале слободну

трговину између две државе.⁵⁰ Током маја 1808. године, надвојвода Лудвиг је обишао границу у Срему према Србији. Тако је 9/21. маја 1808. године кренуо из Кленка и Митровице за Бежанију, при чему га је у Јакову свечано дочекала делегација земунског магистрата специјално упућена њему у сусрет.⁵¹

Кад је Карађорђе, услед неодољиве турске навале те пропасти своје Србије, 21. септембра 1813. године, не уздајући се више у одбрану, са својих неколико знаменитих војвода прешао у Земун, буде од пограничног генерала Червенке три дана узастопце позиван, да се усмено и писмено изјасни, где се мисли настанити и којем ће се приволети царству, да ли аустријском или руском. Карађорђе доследно одговараше, да мисли ићи у Русију, на то генерал Червенка нареди, да се Карађорђе под стражом отпреми у заточење у манастир Фенек.

Карађорђе је у манастиру Фенеку провео пун месец дана. С њиме су у манастиру Фенеку у заточењу били још: Јаков Стев. Ненадовић, министар унутрашњих дела, Младен Миловановић, председник државног савета и министар финансија, и војвода поп Лука Лазаревић. У манастиру Фенеку затекли су студеничког архимандрита Мелентија Никшића с његовим калуђерима, који су још године 1808. године, бежећи испред турског зулума, моћи Св. Краља Првовенчаног из манастира Студенице склонили били у манастир Враћешницу, а године 1813. из Враћешнице у манастир Фенек, где су те моћи остале до године 1815.

Од знаменитих војвода, који су у доњем Срему били у Карађорђевој близини, ваља на првом месту споменути Узун Мирка Апостоловића. Осим њега били су у заточењу у доњем Срему, неда-

⁴⁵ Т. Ж. Илић, *н. д.*, 391 - 392

⁴⁶ Исто, 481, 511, 514, 516, 518, 521, 563, 627 и 708

⁴⁷ Б. Стрика, *Фрушкогорски манастири*, Загреб 1927, 168 – 9

⁴⁸ *Грађа из земунског архива за историју Првог српског устанка књ. II (1809)*, Београд 1961, 335, 340.

⁴⁹ *Journal de l'Empire jeudi 29 messidor an 13 (18 juillet 1805)*, објављено у Д. Јанковић, *Француска штампа о Првом српском устанку*, Београд 1959, 108-109.

⁵⁰ *Le Moniteur Universel No 298 mercredi 28 messidor an 13 de la République (17 juillet 1805)*, објављено у Д. Јанковић, *Француска штампа о Првом српском устанку*, Београд 1959, 111-112.

⁵¹ *Le Moniteur Universel N° 175, mardi 21 juin 1808*, објављено у Д. Јанковић, *Француска штампа о Првом српском устанку*, Београд 1959, 268.

леко манастира Фенека, још: војвода Јеврем Ненадовић, отац кнегиње Персиде те таст кнеза Александра Карађорђевића, крушевачки војвода Чолак Анта Симоновић; војвода Јовица Милановић, Карађорђевић зет, и буљугбаша Петар Јокић из Тополе, који је, војујући са Карађорђем, учествовао у не мање него шездесет и пет бојева, и још многе друге војводе и доста Србијанаца, којима је успело прећи у Срем, пре него што је турска офанзива, освајајући Србију, допрла до Саве те запосела обалу и тиме осталим војводама и народу спречила прелаз преко Саве.

Док је Карађорђе боравио у Фенеку, лично је онамо из Земуна дошао генерал Червенка и поново га запитало, где кани живети. Карађорђе и последњи пут доследно одговори, да жели живети у Русији. На то га генерал Червенка са споменутим војводама, фенечким заточеницима, под стражом даде отпрати најпре у Голубинце, а након седам дана, 29. октобра у петроварадинску тврђаву, где је остао заточен све до 6. јануара 1814. и где су непрекидно навалјивали на њега, да се приволи Аустрији.

Како је Турској, било стало до тога, да се дочепи Карађорђа, чинила је кораке код аустријске владе, не би ли постигла, да изда Карађорђа. Но Аустрија је опет гледала, да придобије Карађорђа, имајући у виду своје планове. У тој намери уклони Карађорђа Турцима испред очију па га са његовим старијим сином Алексијем пошаље у штајерски Градац, а његове главне војводе смести по другим местима Штајерске, али тако, да се нису смели састајати ни с Карађорђем ни међу собом. Војводе, које су остале у Срему, такођер су били под строгом присмотром, осим проте Матије Ненадовића и Максима Јакшића, који су се слободније кретали.

Но кад је, на захтев руског цара Александра I, аустријски цар Франц I допустио Карађорђу и осталим, у Штајерској интернираним, војводама, да могу ићи у Русију, одахнуле су и војводе у Срему, њих седморица. Почну се догова-

рати с једанаест војвода у Србији, те се сложе, да проти Матији Ненадовићу, као најписменијем, дају своје пуномоћје, да макар пешке оде до Беча, где су се тада европски владоци састали на конгрес ради уређења прилика у Европи након Наполеонова пада. Но Хаџи Проданов устанак и околност, да руски цар Александар I. није још отишао у Беч, задржаше проту Ненадовића те не оде у Беч одмах, него се у манастиру Фенеку са студеничким калуђерима и са још неким војводама договори, да се не оклева него да се одмах иде изравно у Петроград до самога цара Александра I. И тако, прота Ненадовић са својим братом војводом Симом пође преко Ердџа, па преко Хотина дође до Житомира, где сазна, да је цар Александар већ отишао у Беч.

Становништво у доњем Срему по попису Лајоша Нађа из 1828. године

Аустријске и угарске власти су плански током века мењале етничке и конфесионалну структуру становништва у Војводини па тако и Срему. Инетерсантно је да су дуго времена најслабији успех имали управо у селима око манастира Фенек, дакле и у Сурчину. То је један од најачих аргумената у прилог великог духовног значаја овог манастира за српски народ у доњем Срему.

Лајош Нађ службеник Угарског краљевског намесничког већа саставио је, на основу црквених шематизама из 1826. и 1827. године попис за целу Угарску. Шематизми су рађени од стране бискупја, а осим осталог, садрже податке о бројности и верској припадности становништва.⁵²

Петроварадинска регимента⁵³

Укупно је у Петроварадинској регименти 1828. године било 18595 кућа

⁵² З. Ђере, *Демографске прилике у Војводини према попису Лајоша Нађа из 1828. године*, Зборник Матице српске за историју 46, Нови Сад 1992, 101
⁵³ Исто, 127 – 128

(6,1) са укупно 113586 становника. Од тога је било 84431 православни (74,3 %), 24943 католика (21,9 %), 3913 протестаната (3,4 %) и 299 јевреја (0,3 %). Међутим, треба водити рачуна да су протестанти у то време практично живели само у три насеља - Старој Пазови (2898), Новој Пазови (798) и Новим Бановцима (96) док их је у свим осталим насељима било једва око 120. Јевереји су опет скоро искључиво живели у Земуну (289) а било их је још само у Петроварадину (10). Ако источни Срем ограничимо на простор данашњих општина Земун, Нови Београд и Сурчин католичког становништва осим у Земуну и Сурчину практично није ни било осим још у Батајници (24) и Угриновцима (19). У осталим насељима или их није било или их је био потпуно занемарљив број. На правцу према Сремској Митровици до Хртковаца и Никинаца који су практично били 100% католички једино католичко насеље је било Ашања које је било 100% католичко. Северније су Стара и Нова Пазова били готово 100% протестантски а Голубинци 100% католички.⁵⁴

На основу напред изнетог можемо рећи да је источно од линије Никинци, Хртковци, Голубинци, Стара и Нова Пазова и Стари и Нови Бановци 1828. године једино католичко село било Ашања (100%) а значајнији проценат католика је живео и у Земуну (22,7%) и Сурчину (17,2%). У свим осталим насељима је био на нивоу статистичке грешке или их уопште није ни било.

У првој половини XIX века већег насељавања католика а поготово Немаца није било. Војне власти и поједине спахије су у то време населиле католике и лутеране у Новој Пазови, Фрањиним Долу, Земуну, Новом Сланкамену, Старој Пазови, Руми и Инђији. Тек по укидању војне границе, почев од 1863. године почиње масовно насељавање Немаца широм Срема тако да до 1910. године није практично било ни једне чисто српске

општине у Срему. Тако су Немци из Нове Пазове накуповали у неколико околних села огромне површине земље за само по 25 до 40 форинти по јутру. Само у земунском котару је до 1910. године из српских руку откупљено 13402 јутра земље а у целом (данашњем) Срему чак 76173 јутра земље.⁵⁵

Погледајмо како се изменила етничка структура становништва у селима око манастира Фенека 1910. године⁵⁶. Само је Јаково 1910. године било готово чисто српско село, док је Бечмен имао само 45%, Бољевац је имао око 53% Срба, а Сурчин око 58%.

⁵⁴ Исто, 126 – 128

⁵⁵ Д. Руварац, *Статистички подаци Архидијецезе српско карловачке из година 1774, 1798, 1808, 1819, 1833, 1910*. Земун 1925, 83 – 5

⁵⁶ Исто, 80

**ЦРКВА СВЕТЕ ПРЕПОДОБНЕ
ПЕТКЕ - ПАРАСКЕВЕ
У СУРЧИНУ**

Сл.5. – Црква Свете Петке у Сурчину

Fig.5 – St. Petka church in Surcin

У османским дефтерима Сурчин се први пут јавља 1546. године као село Сурчин (Surçin) које је припадало земунској нахији. Село је бројало 25 домова са мушким старешином и 5 удовичких домова – не рачунајући домаћинство кнеза Михаила, сина Радице. У попису се не помиње црква у селу али се помињу два попа Димитар и Шимун па је вероватно да је у селу ипак постојала црква.⁵⁷

На основу дефтера из 1566/67. године можемо закључити да је Сурчин постао, за оно време, релативно велико село са 34 дома (не рачунајући дом кнеза Војина, сина Петра). Сурчин и овог пута има два свештеника али су то овог пута Јован и Петар. Село је плаћало и тапијску пристојбу на црквено земљиште у износу

⁵⁷ Х. Шабановић, *Турски извори за историју Београда књ. 1 св. 1*, Београд 1964, 410

од 60 акчи па можемо да претпоставимо да је у њему постојала црква.⁵⁸

По свему судећи, 1566/7. године од оближњих села, цркву су имали Јаково, Грабовац (налазио се у атару данашњег села Бечмена), Добановци, Биљарица, Кизил Килиса (Црвена црква, налазила се на потезу Црвенка на Дунаву – југозападно од Земуна), Бежанија, Камендин, Живац, Батајница итд.⁵⁹ На жалост, како је изгледала тадашња црква у Сурчину не знамо, као што не знамо ни коме је била посвећена. Не упуштајући се овде у детаљније образлагање зашто, можемо узети као готово сигурно да су скоро све ове цркве, па тако и сурчинска, постојале и пре него што су ови крајеви пали у турске руке 1521. године. Ово се лепо види из примедбе, у дефтеру из 1566/7. г., за манастир Фенек у којој се каже да су сељаци из околине манастира у време освајања ових крајева преузели манастирска имања за шта им је непосредно пре пописа издат царски ферман. Истовремено су им продате и манастирске зграде које они нису саградили али које су они такође преузели у време турског освајања.⁶⁰

На основу података из “Описа и пописа српско православних цркава и свештенства Епархије сремске – архидијецезе 1732/3. године” знамо да је у то време постојао сурчински протопрезвитаријат који је по неким подацима основан још пре 1690. године.⁶¹ Званична комисија је обишла село Сурчин 13. јануара 1733. године и том приликом забележила да у селу постоје две цркве. Старија је била израђена од плетера и трском покривена. Прокишњавала је на више места. Трапеза⁶² је била од камене плоче. Храм је био посвећен Светој пребодобној Петки – Параскеви. Осветио је митрополит

⁵⁸ Исто, 592-593

⁵⁹ Исто, на одговарајућим местима

⁶⁰ Исто, 600

⁶¹ Д. Ј. Поповић, *Срби у Срему до 1736/7. Историја насеља и становништва*, Београд 1950, 104

⁶² Часна трпеза.

Вићентије Поповић⁶³ чији се антиминос налазио на трапези. Иначе, на трпези су се поред споменутог антиминоса налазиле и две плаштанице од бега, кијевски Тестамент, стари српски Службеник и дрвени ковчежић. На проскомидији се налазио дрвени путир, дискос и звезда од лима, кашика од туча, гвоздено копље, стари дарци и ваздух од мусулина, стихар од картона, епитрахил од свиле, појас и тканица. На иконостасу 12 малих икона. Од црквених књига сурчинска црква је 1732. године поседовала и московске и српске. Од московских је имала само Триод а од српских Октоих и Саборник. У олтару су постојала два сасвим мала прозора и исто толико у женској припрати. Црква је поседовала и 3 кандила и кадионицу од туча, налоњ, два дрвена свећњака и три гвоздена свећњака као и 8 столова.⁶⁴

Друга црква је била саграђена од брвана и довршена је 1734. године.⁶⁵

Протојереј сурчински Чудомир умро је 6. децембра 1732. године. Његов син Јован Поповић је јануара 1733. године био ђакон. Јован је рођен у Сурчину око 1713. године,⁶⁶ учио је у Београду код попа Стојка. Зађаконио га је епископ себишки Максим. Од књига је имао кијевски Службеник, кијевски Тестамент, српски Саборник и српски Октоих. Јован је слабо читао па му је наређено да иде у Београд у школу, па да се тек после тога врати на парохију. Од имања Јован је имао 6 мотика винограда, 15 јутара (дана) ливаде, 20 кошница, 4 вола, 4 краве, 2 јунета и 2 коња. Чудомирова жена, а Јованова мајка, протиница Јелена је још увек била жива и имала је, у то време, 50 годи-

на. Имала је и свог духовника јеромонаха Христифора из манастира Грабовца.⁶⁷

Пошто се прота Чудомир упокојио а његов син био још увек само ђакон једини парох у Сурчину је, јануара 1733. године, био поп Никола Малешевић, рођен у Кукуњашу око 1709. године. И он је учио у Београду код попа Стојка. Зађаконио га је и запопио Никанор крушедолски. Био је за оно време натпросечно спреман свештеник. Добро је читао и сасвим добро појао. Од књига је имао московски Псалтир и московски Часловац као и српски Псалтир. Од деце је имао две ћерке а од имања је поседовао виноград од 15 мотика, два вола, јуницу, две краве, два телета и два коња.⁶⁸

Сурчин у другој половини XVIII века

Село Сурчин је 1750/51. године имало 40 домова. Црква, саграђена од дрвета, славила је Св. Петку. У Сурчину је било средиште протопопијата. Протопоп је био Марко Станисављевић а парох поп Петар Николић који није имао синђелију. Епитроп је био Илија Мутавхија, црквени син Јован Јорговић, лајтнант Будаи Римљанин, корнет Ђорко Андрејевић, стражмештер Стефан Гриновић и Дука Лаушевић. Протокол се водио али правила нису имали. Црквена порта је била ограђена, али гробље није. Приход је био 155 форинти.⁶⁹

У Сурчину је и 1766. године био протопрезвитерат. Шанац Сурчин је 1766. године имао 138 кућа. Црква брванара Св. Преподобна Параскева је, по подацима забележеним те 1766. године, била саграђена 1731. године а освећена тек 23. априла 1753. године од стране епископа Партенија. Овог пута, 1766. године, шанац Сурчин је имао чак три свештеника. Протопрезвитер Тодор Ненадовић је био рукоположен 5. новембра 1738. године а

⁶³ Вићентије Поповић хаџи Лазих је био родом из Јањева на Косову. Најпре је био владика будимски а онда је 23. априла 1713. године изабран за митрополита. Умро је 23. октобра 1725. године у Карловцу. Сахрањен је у Крушедолу. Д. Руварац, *Српска митрополија карловачка око половине XVIII века по архивским списима*, Сремски Карловци 1902, 191

⁶⁴ Исто, 69

⁶⁵ Исто, 69

⁶⁶ Имао је 20 година јануара 1733. године. Исто, 70

⁶⁷ Исто, 70

⁶⁸ Имао је 24 године јануара 1733. године. Исто, 70

⁶⁹ К. Петровић, *Статистички подаци о сремској епархији у 1750-51 години*, Зборник за друштвене науке Матице српске бр. 15, Нови Сад 1956, 89

за проту је постављен 20. августа 1760. године. Свештеник Николај Матијев је рукопожен 22. фебруара 1757. године а трећи свештеник Аксентије Марковић 3. августа 1759. године.⁷⁰ Аксентије Марковић је био син протопопа Марка Станисављевића.

Интересантно је да је 1766. године сурчински протопрезвитеријат имао и два намесништва. Намесник првог намесништва је био свештеник јаковачки Василије Живковић и његово намесништво је обухватало насеља Јаково, Бољевци, Прогар, Пећинци и Мишковци. Намесник другог намесништва је био Аксентије Марковић парох сурчински и његово намесништво је обухватало насеља Сурчин, Добановце, Бечмен, Петровчић и Михаљевце.⁷¹ Матрикуле (матичне књиге рођених, венчаних и умрлих) воде се од 1766. године.⁷²

Следећих година долази до лаганог опадања Сурчина који 1774. године има 122 дома,⁷³ да би затим поново почео да расте. Сурчин је у то време био напредно насеље. Његови житељи се нису само бавили земљорадњом већ и трговином стоком. Тако је извесни Томаш Стојановић негде од 1757. године извозио стоку у Хрватску, Крањску, Мађарску па чак и у Немачку (Дрезден). Најпре је радио заједно са земунским трговцем Стојаком, док овај није умро 1760. године а онда до своје смрти 1773. године сам.⁷⁴

Из пописа из 1785. године сазнајемо да је Сурчина тада имао 129 кућа и 152 домова са 828 становника (459 мушка и 369 женска). Црква је била посвећена Св. Параскеви и припадала је земунском

протопопијату. Свештеници су били Аксентије Станисављевић и Никола Дробњак који је био “одстрањен”. У месту су постојале две школе: славено - српска и немачка. Српски учитељ је био Дамјан Нешковић а немачки Адам Кадић.⁷⁵

Консистерија је 1808. године извршила нови попис. По овом попису Сурчин је имао 836 српску душу. У исто време од суседних насеља, Бечмен је имао 246 српске душе, Јаково је имало 575 српске душе, Бежанија 749 српске душе, Бољевци 903 српских душа и Прогар 608 српских душа.⁷⁶

Већ после две године, 1810. извршен је нови попис по коме је Сурчин имао 171 српску кућу, Бечмен 48 српске куће, Јаково је имало 95 српске куће, Бежанија 115 српске куће, Бољевци 149 српских кућа и Прогар 90 српских кућа.⁷⁷

Кад је Консистерија примила попис кућа из 1810. године сматрала је да их свештеници нису тачно навели па је упутила проте да под личном одговорношћу обаве тачан попис, напоменувши да није могуће да се у неким општинама умањио број кућа у односу на попис из 1774. године, а у неким се сасвим незнатно повећао. Ово поготово кад се зна да су се многи Срби од 1774. године доселили у архидијецезу, било са Мохачког поља, било из Славоније и Хрватске, Далмације и Османског царства. Због тога су проте у попису из 1811. године у примедбама навели узроке зашто се у кој општини умножио или опао број кућа, односно душа. Ми ћемо се овде задржати сао на напред поменути селим око Сурчина. По овим подацима Јаково је од 1774. до 1791. године изгубило 19 кућа од којих су неке изумрле за време аустријског турског рата започетог 1788. године, а неке су чак и пребегле у Србију. У периоду од 1791. до

⁷⁰ Д. Руварац, *Српска митрополија карловачка око половине XVIII века по архивским списима*, 42

⁷¹ Исто, 54

⁷² *Шематизам источно – православне српске архидијецезе сремско карловачке за годину 1884*, Нови Сад 1884, 50.

⁷³ Д. Поповић, *н. д.*, 104

⁷⁴ Највећим делом свиње а било је и овнова и волов. Стоку је куповао углавном у Србији али и у Срему и Банату. Т. Ж. Илић, *Београд и Србија у документима архиве земунског магистрата од 1739. до 1804. год. Књига I (1739-1788)*, Београд 1973, 379 - 384

⁷⁵ С. Пецињачки, *Подаци из 1785. о насељима и школама Срема и Шајкашке*, Зборник за друштвене науке Матице Српске 49, Нови Сад 1968, 134

⁷⁶ Д. Руварац, *Статистички подаци Архидијецезе српско карловачке из година 1774, 1798, 1808, 1819, 1833, 1910*. Земун 1925, 82

⁷⁷ Исто, 82

1810. године досељене су у Јакову 4 куће из Србије, а 7 кућа из Хрватске. Бољевци су од 1774. до 1791. године игубили 17 кућа "чрез помор у врмја турецкога рата, от солдати потровали се изумрли и сов-сјем пусти остали". Од 1791. до 1810. године досељено је 29 кућа из Србије и Хрватске, а само у периоду од 1810. до 1811. године још 8 кућа је досељено из Хрватске. Сурчин је од 1774. до 1791. године остао без 12 кућа раније насељених из Хрватске које су пребегле у Србију. Међутим, од 1791. до 1810. насељена је чак 71 кућа, а само од 1810. до 1811. године још 17 кућа из Хрватске. Бечмен је од 1774. до 1791. године изгубио 13 кућа које изумрлих које пребеглих у Србију. Од 1791. до 1810. године насељене су у Бечмену 15 кућа и то по једна из Пазове, Краљеваца и Петроваца, 2 из границе, 7 из личке регименте и 2 из Србије.⁷⁸

У време пописа 1808. године биле су у Срему 105 чисто српске општине и 52 општине у која су поред Срба живели и припадници других нација и конфесија. Од места близи Јакову само су у Земуну и Новим Бановцима живели и припадници других конфесија и нација. Тако је у Земуну те 1808. године поред 5710 правосланих живело и 2000 римо католика, 4 унијата, 14 калвиниста, 20 лутерана и 193 јевреја. Од других места у Срему са већим бројем католика треба споменути Руму са 2225 католика, Митровицу са 1565, Карловце са 1156 и Сланкамен са 770 римо католика. Нјавише унијата је било у Шиду 218 а калвиниста је било највише у Новим Бановцима 51 (поред 274 католика).⁷⁹

Црква Свете Петке

У међувремену је 1777. године започето зидање данашње цркве Свете Петке која је довршена и освећена 1788. године.⁸⁰ На онову сачуваних докумената

⁷⁸ Исто, 81 – 2.

⁷⁹ Исто, 81

⁸⁰ О црквама у Сурчину детаљније видети у: Н. Ђокић, О. Думић, *Прилог историји цркве препо-*

знамо да су радови на унутрашњем уређењу и декорацији трајали све до 1812. године.⁸¹

Црква је конципирана у барокном стилу као једнобродна грађевина са једном полукружном апсидом на источној страни и припратом са хором и троспратним звоником на западној страни. Унутрашњи простор цркве дели се на олтарски део, три компартиментата и унутрашњу припрату, изнад које се налази црквени хор. Црква има два портала – западни и јужни, обрађена ружичастим мермером. Двокрилна хрстова врата украшена су дуборезном декорацијом и браварским радовима изведеним у кованом гвожђу. Зидови су рађени од опеке у кречном малтеру, изнутра и споља омалтерисани. Фасадне површине оживљене су наизменичним ређањем плитких пиластера са истакнутим профилисаним капителима и прозорских отвора са лучним горњим делом, чији ритмички распоред одговара расподели унутрашњег простора. Једва назначене певнице дижу се до висине наоса. Прозори имају плитке барокне оквири изведене у плиткој пластици, док ниша изнад портала и прозори у доњем спрату звоника имају и полукружни тимпан.

Изгледа да је црква имала првобитни, старији, иконостас монтиран још 1778. године. Садашњи иконостас је са самог почетка XIX века. Сачувана је молба пароха сурчинског Аксентија Станисављевића од 18. августа 1801. године упућена протопрезвитеру земунском у којој тражи да му се препоручи погодан

добне Петке – Параскеве у Сурчину, Гласник – Службени лист Српске православне цркве бр. 10/октобар 2008, 259 – 262.

⁸¹ АПМ, Консистерија, 1801, № 190, № 191; 1811, № 80; Д. Петровић, З. Козобарић, М. Јовановић, *Класицизам код Срба III – Сликарство и графика*, Београд 1866, 60 – 61, 82, 92 (даље: *Класицизам код Срба III*); *Шематизам источно – православне српске архидијецезе сремско карловачке за годину 1884*, Нови Сад 1884, 50; *Шематизам источно – православне српске митрополије карловачке за годину 1900*, (приредио Димитрије Руварац), Ср. Карловци 1900, 54

дрворезац који би израдио “у Новој цркви Ново Темпло ... по рису Монастира Фенка.”⁸² Три месеца касније, 18. новембра 1801. године земунски протопрезвитер Михаило Пејић је послао црквеним властима на одобрење уговор склопљен између општине села Сурчина и дрворесца Марка Вујатовића за израду иконостаса.⁸³

У уговору закљученом 27. априла 1807. године између црквене општине сурчинске и Стеафана Гавриловића “иконописца и житеља карловачког” наводи се да се сликар обавезује да за суму од 5500 форинти и плате у натури “... темпло са прикљученима стварима (нјевнице, архиепископијски стол, трон Богоматере) то ест молерај икона колико најбоље може по својему художествију намалати и украсити; у свију престолни икона и прочији велики, златни грунт да постави, одејанија же са златом украсити...”⁸⁴ Овај посао сликар је завршио за две године, од 1807. до 1809. године, као што је било предвиђено поменутиим уговором.⁸⁵

За сурчинску цркву је радио и Јован Пантелић. На основу уговора склопљеног 11. маја 1811. године, он је “изнутра Цркву са иконама измалао...” затим је израдио изнад јужног портала споља храмовну икону Преподобне Параскеве, дванаест целивајућих икона на дрвету, две иконе за два барјака на платну и један “иконостас за цјеливање са фином фарбом..., а цифре позлаћене, ако буде мјесто за иконе да намала.”⁸⁶ На жалост од ових Пантелићевих икона остало је веома мало.

Из архивских података знамо и да је познати сликар Георгије Бакаловић 1840. године сликао црквене заставе за сурчинску цркву.⁸⁷

Сурчин је 1878. године имао 1034 душа, 200 кућа и 180 брачних парова.

Свештеник, при цркви Свете Параскеве, био је Ђорђе Магарешевих.⁸⁸

Пар година касније, 1884. године, парохија у Сурчину је била IV класе, бројала је 1218 душа (686 мушких и 532 жесних), 220 домова и 254 брачних парова. Свештеник при цркви Свете параскеве био је Ђорђе Месаровић, рођен 1816. а рукоположен 1842. године. Постојали су и парохијски дом и сесија. На пола сата од цркве налазила се у шуми водица поред које се лети, сваког младог петка и недеље сакупљао свет и купао. Поред воде се налазио крст. Комунална школа је имала 64 мушке и 58 женске деце. Учитељ је био Павле Крестић а учитељица Јулија Матић. Сурчин је у то време већ имао и своју пошту.⁸⁹

Сурчинска парохија је 1900. године била IV класе, бројала је 1695 душа (875 мушких и 820 женских), 305 кућа и 350 брачних парова. Парох је био Јефта Матић, рођен 1866. а рукоположен 1892. године. Школу је похађало 72 мушка и 80 женска детета. Котарска област и котарски суд су се налазили у Земуну премда је Сурчин имао своју пошту најближи телеграф се налазио у Земуну.⁹⁰

Парохија у Сурчину је 1924. године била I класе и бројала је 1688 душа. Храм је био Св. Параскева. Парох је био Теодор Бајић рођен 1885. године а рукоположен 1913. године.⁹¹

У порти цркве у селу Влакча, код Страгара у Шумадији, налази се гроб јеромонаха Емилијана Шиматовића из Сурчина у Срему, рођеног 01. септембра

⁸² Класицизам код Срба III, 60 – 61

⁸³ Класицизам код Срба III, 60 – 61

⁸⁴ Класицизам код Срба III, 92

⁸⁵ Б. Вујовић, Црквени споменици на подручју града Београда књига II, Београд 1973, 330

⁸⁶ Класицизам код Срба III, 82

⁸⁷ Класицизам код Срба III, 116

⁸⁸ С. Болманац, Шематизам источно – православне митрополије српске у Аустро – угарској год 1878, Панчево 1878, 14

⁸⁹ Шематизам источно – православне српске архидијецезе сремско карловачке за годину 1884, Нови Сад 1884, 50

⁹⁰ Шематизам источно – православне српске митрополије карловачке за годину 1900, (приредио Димитрије Руварац), Ср. Карловци 1900, 54

⁹¹ Шематизам источно православне српске патријаршије по подацима из 1924. године, Сремски Карловци 1925, 304

1892. г. а умрлог 1954. године. Споменик му је подигла црквена управа из Влакче.⁹²

Натписи

Римска стела

Приликом ресатаурације цркве иако скидања малтера у висини сокле откривен је римски камени олтар и то 70 cm јужно од главних улазних врата.⁹³ Олтар је извајан од жутог пешчаника (висине 71,5 cm, ширине 37 cm и дубине 30 cm). Украшени олтар има урезан натпис у пет редова. Латинична слова су у квадрату величине 29 cm x 29 cm. Висина самих слова је око 4,5 cm оних у првом реду и око 3,5 cm у осталим редовима.

Пошто је М. Вујовић већ објавио овај натпис у *Старинару*⁹⁴ даћемо његово читање натписа без детаљнијег задржавања на описивању олтара.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) |2| Ael(ivs) Mar|3|cianvs |4| pro se e|5|t sviv |6| v(otum) p(osvit) l(ibens) m(erito).

Сл.б. – Римска стела у цркви Свете Петке

Fig.6 – Roman stela in St. Petka church

Олтар је вотивна ара (arae) чија је најближа аналогија олтар ветерана Iulius-a Ianuarius-a из Руме која је такође посвећена Јупитеру и која је датована у II век.⁹⁵ М. Вујовића ову плочу датује у другу половину II века.⁹⁶

Међутим, морамо се осврнути на његова тврђења у вези секундарне употребе аре и времена уградње у данашњу цркву. М. Вујовић наводи као могућност да је ара коришћена у некој од две старије цркве (плетара и брвнара). И то пре свега као часне трпезе или бар као постамент за часну трпезу у некој од две споменуте цркве. Што се тиче плетаре за њу имамо

⁹² Натпис на надгробном споменику у порти цркве.

⁹³ Олтар сам открио пре десетак година док сам радио текст о сурчинској цркви за Гласник СПЦ. О открићу сам обавестио проф др Александра Јовановића који ме је замолио да се о објављивању натписа договорим са Миодрагом Вујовићем. Ја сам радо пристао да налаз објави М. Вујовић што је он и урадио у *Старинару*.

⁹⁴ М. Vujović, *A newly – discovered Roman altar from Surčin*, *Starinar* LIX, Beograd 2009, 149 – 157.

⁹⁵ Dautova – Ruševlajnin, 1983, 21 (104), T. 18/2; M. Vujović, *n. č.*, 149.

⁹⁶ М. Vujović, *n. č.*, 150.

сачувани детаљни опис из 1733. године⁹⁷ и сасвим је извесно да ара није коришћена у тој цркви. Наравно постоји могућност да је коришћена у цркви брвнари за коју немамо сачуван тако детаљан опис.

Слични римски остаци су уграђени у цркву св. Луке у Купинову. Ту су могли да буду уграђени, или при првој великој обнови пре 1720. године,⁹⁸ или крајем XVIII века када је поново обнављана стара и зидана нова црква св. Духа (дovршена 1803. године). Једна ара је секундарно коришћена у манастиру Фенеку и као надгробни споменик постављена 1785 – 86. године.⁹⁹ То је време и када су извођени завршни грађевински радови на зиданој сурчинској цркви.

Због свега овога сматрамо да су и ара у сурчинској цркви и ара у манастиру Фенеку и сполије у цркви св. Луке у Купинову узете око 1780. године са нама данас непознатог локалитета и уграђене у споменуте објекте. Вероватно ће се у будућности наћи још оваквих римских споменика уграђених у друге цркве у доњем Срему.¹⁰⁰

М. Вујовић је у свом раду покушао да утврди и место одакле потиче ара као и ранг насеља које постојало на месту Сурчина у антици.

Што се тиче места одакле потичу аре из Сурчина и Фенек мислим да није немогуће да је то управо сам манастир Фенек. Фенек је врло значајно култно место у доњем Срему бар од XV века а све оно што то место обележава као култно у задњих 500 и више година (света –

лековита вода и слично) врло лако можемо везати и за разне античке култове. То не би био, никако, усамљени случај континуитета култних места од антике, па преко средњег века до данас.

Надгробна плоча Недељка Милошева

Надгробна плоча Недељка Милошева из 1732. године се налази иза прага западног портала (у унутрашњости цркве, уграђена у под). Рађена је од белог камена, правоугаоног је облика, величине 52 cm x 110 cm. На површини плоче уклесан је натпис:

Сл. 7– Надгробна плоча Недељка Милошева

Fig.7 – Gravestone of Nedeljko Milosev

17X32 |2| ЗД(Ѣ)¹⁰¹ ПО[Ч]ИВАЕТЪ |3|
РАВЪ ВЖІИ Н|4|ЕДЕЛКО МИЛОШ|5|ЕВЪ МЦДА

⁹⁷ Д. Руварац, *Српска митрополија карловачка око половине XVIII века по архивским списима*, 191

⁹⁸ Обновљену цркву је освешао митрополит Мојсеј што је могао да уради само пре краја 1720. године. Исто, 72 – 73.

⁹⁹ Н. Ђокић, Н. Бабић, *Стари натписи у манастиру Фенеку*, Натписи и записи бр. 1, Крушевац – Београд 2015, 88

¹⁰⁰ Истине ради, пошто су тренутно радови на црквама у Бољевцу и Петровчићу, при чему је скинут малтер до цигле, до висине од око 1,5 до 2 m од земље пажљиво смо гледали да ли и код неке од ових цркава нема уграђених сполија али бар у овој висини од земље по свему судећи нема.

¹⁰¹ На овом месту се налази врло јасно уклесано слово које је заиста немогуће разрешити. Види фотографију.

ω|6|кото|мврїа |7| 22 и погреб|8|вень
леж|9|итъ

Интересантно је да је ово једини натпис (не рачунајући и један натпис на икони) који Б. Вујовић даје у Сурчину и то без читања већ само као доста добар и тачан цртеж.

Недељко Милошев је потпуно непозната личност из других извора. Реч је о једној од најстаријих надгробних плоча сачуваних у доњем Срему тако да је тешко вршити њено упоређивање са другим надгробним плочама из тог времена. У поређењу са надгробним плочама из друге половине XVIII века она је доста скромна али то не мора ништа да значи. Оно што можемо да претпоставимо, с обзиром на њену секундарну употребу у цркви, то је да вероватно није било његових наследника неких пола века по сахрани јер они вероватно не би дозволили да се плоча искористи како је искоришћена. Такође, из истих разлога можемо претпоставити да није био ни нека угледнија личност. Са друге стране, надгробна плоча са урезаним натписом нам говори да није био ни пуки сиромаш.

Ктиторски натпис на часној трпези

Испод часне трпезе се налази ктиторски натпис из 1805. године о постављању саме часне трпезе. У натпису се спомињу особе које су платиле израду трпезе и њено постављање. Натпис је потпуно неписмен (чак и за тадашње појмове) и највероватније га је радио неко коме српски језик није матерњи.

во има |2| оца њ сына њ сватаго
дѣха аминъ |3| во время Импера: римс:
францїиска II |4| њ правос: арх: епис: г:г:
Стефана I стратїмїровїчъ |5| њ г: прото:
прес г: мїха: пейнъ њ г: гї г. паро: |6|
(аксентије)¹⁰² станисавлевїчъ њ соф: пе-
тровїчъ |7| сіа светаа трапеза шанца сѣрч:
храма |8| препо: |9| параскевїй прїложїша

¹⁰² Име Аксентије је уклесано у виду номограма. Видети фотографију.

поч: г: елѣсавета |10| станисав: г: анна
їваннов: був: жите |11| сѣрч: њ поч: г:
косма нїколічъ був: жите: |12| земѣн:
ѣстроиса августа 6го 1805:

Сл.8. – Ктиторски натпис на часној трпези

Fig.8 – Ktitor's inscription on the altar table

У време када је довршавана нова црква св. Петке, Сурчин више није био средиште сопственог протопрезвитерства већ је припадао земунском протопрезвитерству. Протопрезвитер Миха Пеин споменут на плочи је у ствари земунски прота Михаило Пејић врло ангажован око изградње црква у његовом протопрезвитерству. У овом раду га спомињемо око радова на скоро свим црквама које су тема рада. Аксентије Станисављевић је био дуго година парох у Сурчину. Јавља се у изворима и као Аксентије Марковић по оцу сурчинском протопопу Марку Станисављевићу. Аксентије је рукоположен 3. августа 1759. године.¹⁰³

Мало је вероватно да је ово прва часна трпеза у цркви јер би то значило да црква није била у функцији све до августа 1805. године. Пре ће бити да је дошла на место неке друге привремене часне трпезе, можда управо римске аре која је након тога могла да буде узидана у западни зид.

¹⁰³ Д. Руварац, *Српска митрополија карловачка око половине XVIII века по архивским списима*, Сремски Карловци 1902, 42.

Ктиторски натпис изнад јужних врата

Изнад јужних врата се налази ктиторски натпис из 1812. године који даје значајне податке око изградње цркве премда је релативно кратак. Натпис гласи:

Сл.9. – Ктиторски натпис изнад јужних врата

Fig.9 – Ktitor's inscription above south door

сїя стая церков храм прѣпныя параскеви |2| сербскїя начася здат л: х̄ 1777. а совершїся |3| со всѣми украшенїями иждивенїем цѣлаго |4| общества сурчинскаго мѣца октомвря ї4. |5| і8і2

Натписи на иконама

На иконама на иконостасу нема натписа. Од појединачних икона до којих смо ми дошли ни једна такође није имала натпис. Б. Вујовић је својевремено детаљно прегледао све иконе у цркви у Сурчину и само је на једној појединачној нашао натпис.

Реч је о икони св. великомученика Трифуна, уљу на платну 20 cm x 25,5 cm. Светитељ је приказан у стојећем ставу, окренут фронтално према гледаоцу. На полеђини иконе налази се натпис приложника:¹⁰⁴

Изобразиса при ревностномъ |2| настоѣнію Димитріа |2| Цветковиѣ и Георгиа |2| П: Їванновиѣа |2| 1861го лѣта.

¹⁰⁴ Б. Вујовић, *н. д.*, 334. Читање је по Б. Вујовићу. Данас није било могуће доћи до ове иконе.

ЦРКВА СВЕТЕ ПАРАСКЕВЕ У БОЉЕВЦИМА

Сл.10. – Црква Свете Параскеве у Бољевцима

Fig.10 – St. Paraskeva church in Boljevci

Бољевци су данас приградско насеље Београда и припадају општини Сурчин. Смештени су¹⁰⁵ на левој обали реке Саве 12 км од Сурчина и неких 30 км од Београда. Налазе се на путу који повезују Сурчин са Прогаром и Купиновом. Западно од Бољеваца се простире позната Бојчинска шума.

Кумша

Премда Мато Косовац наводи како је село Бољевци насељено 1730. године у време владе цара Карла III,¹⁰⁶ треба одмах рећи да тај податак није тачан јер се Бољевци, као што ћемо даље видети први пут помињу 1716. године. Још је значајније да се село пре тога помиње под именом Кумша.

Наиме, у турским пописима из XVI века се, као што смо навели, не јавља село

¹⁰⁵ Координате насеља 44°43'N - 20°13'E

¹⁰⁶ М. Косовац, *Српска православна митрополија карловачка по подацима од 1905. год.*, Карловци 1910, 252

Бољевци већ село Кумша које се налазило на потезу који се простире између данашњих села Јакова и Бољеваца.¹⁰⁷

У детаљном попису Земунске нахије из 1546. године у нахији Земун јавља се село Кумша (Кумша). Село је бројало 21 дом и 4 удовичка дома. Било је то осредње богато село у којем су се гајили пшеница, јечам, раж, просо, зоб, бостан итд. Од стоке узгајале су се свиње и ситна рогата стока а било је и пчелињака. Сељаци из Кушме нису имали своје винограде а вино је у то време било главни извор екстра профита. Међу другим житељима у селу је живео и поп Рајак.¹⁰⁸

Следећи сачувани попис Земунске нахије је онај из 1566/7. године. Овог пута је село Кумша пописано заједно са мезром Братинац. Било је то, за оно време, прилично велико село са 36 домова (око 250 житеља). Поред раније споменутих житарица у селу су се сада гајили и лан, конопља, грахорице, грах, боб, репа, купус, бели и црвени лук. С обзиром да се давао ушур и на јабуку очигледно је да се оне нису гајиле само за кућну употребу него и за тржиште. Сељаци су, овог пута, имали не само своје шуме већ и своје винограде. Јављају се и кошнице, торови итд. Интересантно је и да не само што су сви сељаци ловили рибу на Сави већ се 10 људи из Кумше бавило риболовом на Сави као основним занимањем. Поред тога село је плаћало и већ уобичајене порезе (ресум на удају, пољачину, тапијску пристојбу, ресум на божић и бадухаву). Међу житељима Кумше јављају се и два попа Вук и Михајло. Међутим, за разлику од неких других суседних села Кумша није имала цркву јер село није плаћало тапијску пристојбу на црквено земљиште.¹⁰⁹

По свему судећи тада, 1566/7. г. од оближњих села цркву су имали и Јаково, Грабовац (налазио се у атару данашњег села Бечмена), Добановци, Биљарица,

Кизил Килиса (Црвена црква, налазила се на потезу Црвенка на Дунаву – југозападно од Земуна), Сурчин, Камендин, Живац, Батајница итд.¹¹⁰ Наравно, у непосредној близини Бољевца се налазио, као и данас, манастир Фенек па је вероватно и то био један од разлога што ово село није имало своју цркву.

Црква Свете Парскеве од плетера

По тефтеру који су водили ексарси београдског митрополита од 1713. до 1718. године јављају се оба назива села - и Кумша и Бољевци. Управо се у овим тефтерима село први пут јавља под именом Бољевци и то два пута током 1716. године.¹¹¹ Од доласка Аустријанаца 1718. године Кумша се више не спомиње већ само Бољевци.¹¹²

Тешко је рећи да ли се поред старог села Кумше формирало ново село Бољевци па су се онда негде по доласку Аустријанаца ова два села спојила а што је био релативно чест случаја у Срему у то време или је једноставно село променило име што такође није било реткост. Тако су се пар деценија касније спојила села Прогар и Толинци у једно заједничко село које је задржало име Прогар док је, готово у исто време шанац “збег Божићев” променио име у Бечмен, по називу пустаре на којој се налазио.

Сва горе споменута села су, после Карловачког мира 1699. године, остала под османском влашћу и тиме су у црквеном погледу припадала београдској митрополији. Управо у то време, тачније 1713. године, Дабро – босански митрополит Мојсије Петровић је премештен из Сарајева за београдског митрополита. У

¹¹⁰ Х. Шабановић, *н. д.*, на одговарајућим местима

¹¹¹ Д. Руварац, *Изборни сабор 1713 и попис села у Срему*, 44 – 45; Д. Ј. Поповић, *Грађа за историју Београда 1711 - 1739*, Споменик СКА LXXVIII, Београд 1935, 49

¹¹² О цркви у Бољевцима детаљније видети у: О. Думић, Н. Токић, *Прилог историји цркве свете Параскеве у Бољевцима*, Гласник – Службени лист Српске православне цркве бр. 6/јун 2009, 162 – 168.

¹⁰⁷ Д. Поповић, *Срби у Срему до 1736 – 7*, Београд 1950, 77

¹⁰⁸ Х. Шабановић, *н. д.*, 405

¹⁰⁹ Х. Шабановић, *н. д.*, 598 – 9

Београд је стигао 14/25. новембра и примио управу. Његови ексарси су обилазили Срем и купили таксил и милостињу. у споменутом тефтеру се налазе записи од примљеног таксила и милостиње од 24. фебруара/7. марта 1713. године до закључно децембра 1717. године.¹¹³

Бољевци су се 1732. године налазили у купиновачком протопопијату. У Статистичком прегледу епархије сремске из те године наводи се да Бољевци имају 45 кућа, цркву и једног свештеника.¹¹⁴

За цркву у селу Бољевци је 14/25. јануара 1733. године забележено: “Црква стара, од плетера, покривена трском, прокисава на све стране; трапеза од дрвета. 1734. (!?)¹¹⁵ започели су правити нову цркву од брвана и плетера, но у дољи - у пљошти -, те им је заповеђено да је пренесу горе на брдо; не усхту то учинити, не ће им се црква осветити. Дотле нека иду у манастир Фенек у цркву и нека им се тамо крсте деца. Црква не освећена. На трпези антиминос стари, српски служебник, свећник од туча. На проскомидији: путир од лима жута, дискос, звезда и кашика од бакара. На иконостасу: 2 велике и 9 мали икона, а у женској препрати 6, а на хартији 6. Од одежда: 2 одежде од бега и мусулина, стихар од картона, наруквице од свиле, појас тканица. Од црквених књига кијевских: требник, српских: пентикостар. Кадионица од туча, 3 кандила од туча, 2 свећника од дрвета а 2 од гвожђа, налоња и иконостас. Прозор - мали - у олтару, и у певници.”¹¹⁶

Свештеници те 1733. године су били:

“1. Поп Кирил Јанковић, рођен у Иригу, учио у Иригу, 34 год. зађ(аконио) и зап(опио) Нићифор Стефановић, (епис-

коп) пакрачки. Има епитрахил, стари од свиле, св(ето)горски крст од дрвета; српски: октоих, служебник и часловац. Има 4 сина, кућа му је близу цркве; 13 мотика винограда, 3 марвинчета. Древна је пијаница, због тога је “арестоват”.

2. Поп Јован Поповић,¹¹⁷ рођ(ен) у Бољевци, учио у Хопову код ј(е)р(о)м(онаха) Герасима, 23 г., зађ(аконио) и зап(опио) Максим, (епископ) себишки. Има: епитрахил од свиле, стари и св(ето)горски крст од дрвета; московски: псалтир, српски: псалтир, октоих, саборник, 2 служебника, молитавник и молитвослов. Кућа му је близу цркве; 2 вола, краву и коња. Ишту га људи за попа, пошто му је и отац и деда поповао у Бољевцима.”¹¹⁸

Митрополит београдско карловачки Вићентије Јовановић (1731-1737) продужио је да уводи ред у црквеној управи у свим правцима што је започео још његов претходник Мојсије Петровић (умро 1730. године). Нарочито је водио бригу о спреми свештеника због чега су његови поверљиви сарадници стално обилазили архидијецезу и надзирали свештенство подносећи детаљне извештаје самом митрополиту. Тако из “Извештаја Вићентија Стефановића, архијакона од 15. септембра 1733. до 3. децембра 1734.” сазнајемо много интересантних података о свештеницима у Срему па тако и о свештеницима у Бољевцима.¹¹⁹

Из извештаја најпре сазнајемо да поп Кирил Јанковић више није био на бољевачкој парохији на којој је остао само поп Јован. Јован је био син покојног попа Раке, ранијег свештеника бољевачког. Јован, стар 24. године, био је родом из Бољеваца. Учио је код Герасима Хоповца. Зађаконио га је и запопио владика

¹¹³ Д. Руварац, *Изборни сабор 1713 и потис села у Срему*, 42 – 44

¹¹⁴ Д. Руварац, *Српска православна митрополија Карловачка око половине XVIII века по архивским списима*, 10

¹¹⁵ Напомена аутора. Вероватно је реч о штампарској грешци.

¹¹⁶ Д. Руварац, *Српска православна митрополија Карловачка око половине XVIII века по архивским списима*, 70 – 71

¹¹⁷ Јован ће се у каснијим изворима углавном јављати као Јован Ракић по оцу Раки свештенику бољевачком. Јован је рукоположен 16/27. августа 1731. године. Исто, 43.

¹¹⁸ Д. Руварац, *Исто*, 71

¹¹⁹ Д. Руварац, *Извештај Вићентија Стефановића, архијакона од 15. септембра 1733. до 3. децембра 1734*, Архив, св. И, Сремски Карловци 1911, 1 и 40

Максим Несторовић. Након тога је неко време у београдској резиденцији учио код Христина “о таинствима извјестие”. ^итао је полако али чисто, слабо је појао и писао. “Таинства церковна знает с формама во кратцје” али је архиђакон Вићентије сматрао да ипак треба Јован да иде код ректора у Београд да би их још боље научио након чега може да добије синђелију на Бољевце. Са друге стране строго је захтевао од житеља Бољеваца да што пре доврше ново започету цркву а да до тада празником и недељом иду у манастир Фенек на службу божју. Истовремено је фенечком игуману заповедио да води бригу о болесницима у Бољевцу и Прогару. Што се тиче парохијских прихода села Бољеваца док је поп Јован на школовању у Београду игуман треба да му шаље половину прихода а другу половину да задржи и пошаље митрополиту за митрополитски двор и школе. Иначе, село Бољевци је имало 65 глава и било је довољно велико за издржавање једног свештеника.¹²⁰

Црква брвнара

Премда је по неким подацима црква брвнара саграђена 1728. године¹²¹ са сигурношћу знамо да ни 1734. године није била довршена већ су житељи Бољеваца морали да иду у манастир Фенек јер им је било забрањена служба у старој цркви плетари.

Шанац Бољевци је у зиму 1750-51. године имао 30 домова и припадао је сурчинском протопопијату. Црква, саграђена од дрвета, славила је Свету Петку. Парох је био поп Јован Јовановић.¹²² Епитроп је био Иван Ракић, црквени син Милић Арсенијевић. Угледни парохијани су у то време били: ритмајстер Јован од Рашковића, лајтнат Георгије Рајковић и корнет Николај Вујић. Протокол се водио али

правила нису имали. Црквена порта и гробље су били ограђени. Приход је износио 26 фор. 63 ½ нов.¹²³

У Протоколу визитације црква, школа, клера и православних християна епархије сремске из 1756. године спомиње се поред других насеља и шанац Бољевци који се и те године налазио у протопијату сурчинском. Те године је у Бољевцима било: “40 кућа, дрвена црква посвећена Преподобној матери Параскеви, један свештеник: Јован Ракић; епитроп: Обрад Требчанин; црквени син: Михајил Лазић; обрлајтнант: Марко Клиначаревић; катански лајтнант: Бошко Радичев.”¹²⁴

Шанац Бољевци је 1766. године имао 124 кућа. Храм Свете Преподобне Параскеве је био саграђен 1728. године а освећен од епископа Партенија 1/12. маја 1753. године. На парохији су служила два свештеника: Јован Ракић, рукоположен 16/27. августа 1731. године и Стојан Марков рукоположен 11/22. јула 1757. гдине.¹²⁵

Бољевци су 1774. године имали 137 православних кућа¹²⁶ а 1785. године 130 кућа, 162 домаћинства и 976 становника (516 мушких и 460 женских). Црква је била Свете Параскеве. Редовни свештеник је био Стојан Марковић а прекобројни Димитрије Ракић. Постојала је српска школа у којој је магистер био Никола Марковић.¹²⁷

Бољевци су 1791. године имали 122 куће са 556 душа. Парохија је имала једног свештеника а приход од парохије је износио 155 форинти.¹²⁸

¹²³ К. Петровић, н. ч, 89

¹²⁴ Д. Руварац, *Српска православна митрополија Карловачка око половине XVIII века по архивским списима*, 20

¹²⁵ Исто, 43

¹²⁶ Д. Руварац, *Статистички подаци Архиепископства сремско карловачке из година 1774, 1798, 1808, 1819, 1833, 1910.*, 82

¹²⁷ С. Пецињачки, н. ч, 133

¹²⁸ Д. Руварац, *Српска православна митрополија Карловачка око половине XVIII века по архивским списима*, 68

¹²⁰ Исто, 40

¹²¹ Д. Руварац, *Српска православна митрополија Карловачка око половине XVIII века по архивским списима*, 43

¹²² Ово је у ствари свештеник Јован Ракић.

Данашња црква Свете Параскеве

Данашња црква Свете Параскеве је започета 1798. године о чему сведочи сачувана архивска грађа. Најпре је 1797. године склопљен уговор о изградњи саме цркве¹²⁹ након чега се приступило припремама за њену изградњу. Протопрезвитер земунски Михаило Пејић је 23. августа 1798. године послао митрополиту у Карловце план, предрачун и уговор за зидање нове цркве у Бољевцима. Протопрезвитер је напоменуо да је припремљен грађевински материјал (150.000 цигала и 200 хакова креча) и новчана средства предвиђена предрачуном у износу од 5900 форинти. У свом одговору од 28. августа 1798. године митрополит је тражио да се црква прошири за 4 хвата.¹³⁰ Већ 13. септембра 1798. године протопрезвитер земунски је известио митрополита да је темељ за нову цркву постављен.¹³¹ Зидање је трајало две година па је црква довршена 1800. године када је са благословом митрополита Стратимировића на Ваведење 21. новембра освећена,¹³² док је до епископског освећења највероватније дошло тек око 1806. године.¹³³

Градитељ цркве је био Маурили Рабл који је подигао и цркву у Прогару, монументални храм манастира Фенека и скупочени звоник Богородичине цркве у Земуну. Урадио је нацрт за храм земунске Горњоварошке цркве која по њему није изведена но по сасвим другом плану пола века касније. Мајстор Рабл је пре тога био палир на фортификацијским радовима на београдској тврђави а потом

¹²⁹ С. Алексић, "Српске православне цркве у Доњем Срему", у: *Сеоске цркве и гробља у Војводини*, Нови Сад 2000, 305

¹³⁰ МПА, Конзисторија 1798, № 175.

¹³¹ *Класицизам код Срба 2*, Београд 1966, 66 – 67; Б. Вујовић, *н. д.*, 53

¹³² Архив цркве у Бољевцима - Домовни протокол православног српског парохијског звања у Бољевцима за годину 1913, 390

¹³³ *Шематизам Источно православне српске архидијецезе српско карловачке за годину 1884*, Нови Сад 1884, 51

и вештак по питању грађевинских спорова.¹³⁴

Црква Свете Параскеве је конципирана као једнобродна барокна грађевина са елементима класицизма, са једном полукружном апсидом на источној страни и високим троспратним звоником изнад припрате. Црква је зидана од опеке у кречном малтеру и омалтерисана споља и изнутра. Спољне фасаде су подељене по вертикали витким пиластрима чији ритам прати унутрашњу поделу наоса на четири комапртмента. Велики лучни засведени прозори украшени су у горњем делу гирландима и полукружним венцем. На сличан начин је украшен и јужни портал, који има двокрилна дрвена врата украшена оковом и плитко рађеним дуборезом са класицистичком орнаментиком: розетама, венцем, тракама, канелурама и сл.¹³⁵

Иконостас је рађен по типу барокних војвођанских иконостаса, богато украшених резбареним и позлаћеним флоралним елементима. Иконе на иконостасу исликао је уљем на дрвету, по Б. Вујовићу, непознати војвођански мајстор из XIX века. Цртеж је доста прецизан, помало тврд. Колорит је веома жив, светлих тонова. Преовлађују ружичаста, жута, зелена и плава боја. Фигуре светаца су зналачки сликане, нешто су издужене у пропорцији. Архитектура и пејзаж, где их има, доста су тврдог цртежа. Распоред и однос фигура на композицијама дају утисак уравнотежености.¹³⁶

О аутору бољевачких икона постоје и другачији подаци. Тако је по подацима из 1905. године иконостас 1894. године сликао Алексић из Арада.¹³⁷ По Ј. Магловском иконостас је резао Аксентије Марковић, а иконе су из радионице Живка Петровића земунског молера.¹³⁸

Певничке столове резао је 1820. године Марко Вујатовић.¹³⁹ Они се налазе

¹³⁴ С. Алексић, *н. ч.*, 306

¹³⁵ Б. Вујовић, *н. д.*, 53 – 54

¹³⁶ Б. Вујовић, *н. д.*, 55

¹³⁷ М. Косовац, *н. д.*, 253

¹³⁸ С. Алексић, *н. ч.*, 306

¹³⁹ Д. Никић, *6000 старо насеље Бољевци*, 233

између олтарске преграде и архијерејског и Богородичиног престола.

По мишљењу Ј. Магловског бољевачка црква је једна од најрепрезентативнијих сеоских цркава у Војводини: “Умешност се очитује у пропорционисању елемената фасаде - како западне тако и подужних. Изведена је строго по маниристичким правилима о пропорционисању дорског стуба на постаменту којим се одликује тоскански ред. Ако се у разматрање реда укључи и западна фасада онда се устројство фасаде може уврстити у колосални тоскански ред...”¹⁴⁰

Кад је Конзистерија примила попис кућа и броја душа за 1810. годину сматрала је да их свештеници нису тачно навели због чега је упутила проте да под личном одговорношћу обаве нови попис напоменувши да није могуће да се у неким општинама или умалио број кућа и душа или врло мало умножио према броју од 1774. године кад се узме у обзир да су у међувремену многи Срби дошли у Архидијецезу било са Мохачког поља, било из Славоније и Хрватске, Далмације и Османског царства (турских предела). Због тога су проте у попису из 1811. године у примедбама навеле узроке зашто се у некој општини умножио или опао број кућа односно душа.¹⁴¹

Из ових примедби сазнајемо да је од 1774. до 1791. године број кућа опао за 17 “чрез помор у времја турецкога рата, от солдати потровали се, изумрли и совсјем пусти остали”. Од 1791. до 1810. повећао се број кућа за 29 насељевањем Србијанаца из Османског царства и Срба из Хрватске. И током само једне године од 1810. до 1811. године повећао се број кућа за 8 досељавањем Срба из Хрватске.¹⁴²

Иначе Бољевци су 1808. године имали 903 душе а 1810. године 149 право-

славних кућа.¹⁴³ Интересантно је да су по овим подацима Бољевци 1791. године имали 120 православних кућа а не 122 колико пише у званичном попису само што то и није нека значајна разлика.

По званичним подацима 1878. године парохија у Бољевцима се налазила при храму Свете Параскеве и бројала је 130 кућа са 110 парова и 804 душе. Парох је био Љубомир Суботић.¹⁴⁴

По подацима из Шематизма за 1884. године црква у Бољевцима Свете Параскеве саграђена је око 1806. године док су матрикуле заведене 1770. године. Те 1884. године постојао је и парохијски дом и сесија. Парох је био Љубомир Суботић, рођен 1844. а рукоположен 1872. године. Парохија је била VI разреда, бројала је 140 домова са 154 брачна пара и 368 мушких и 370 женских душа. Комунална школа је имала 34 мушка и 32 женска православна детета. Учитељ је био Алекса Падејски. Најближа пошта је била у Земуну.¹⁴⁵

Бољевци су 1892. године били парохија VI разреда са 380 мушких и 467 женских душа, 132 дома и 205 брачних парова. По подацима Шематизма из 1892. године црква Свете Параскеве је саграђена 1806. године док су матрикуле заведене 1770. године. Парох Димитрије Рајковић је био рођен 1863. а рукоположен 1886. године. Постојао је и парохијски дом и сесија. Комуналну школу је похађало 50 мушке и 48 женске деце. Котар је био земунски а последња пошта такође Земун.¹⁴⁶

Прва већа обнова храма била је 1893-94. године. Том приликом црква је изнутра декорисана и темпло позлаћено, под је цементним плочицама место цигле

¹⁴³ Исто, 82

¹⁴⁴ С. Болманац, *Шематизам источно - православне митрополије српске у Аустро - Угарској год 1878*, Панчево 1878, 14

¹⁴⁵ *Шематизам Источно православне српске архидијецезе српско карловачке за годину 1884*, Нови Сад 1884, 51

¹⁴⁶ *Шематизам источно православне српске архидијецезе српско - карловачке за годину 1892*, Нови Сад 1892, 52

¹⁴⁰ С. Алексић, *н. д.*, 305

¹⁴¹ Д. Руварац, *Статистички подаци Архидијецезе српско карловачке из година 1774, 1798, 1808, 1819, 1833, 1910.*, 79

¹⁴² Исто, 81

поплочан а “лицем” на Петров дан 29. јуна 1895. године по претходном благослову патријарха Георгија Бранковића свечано је освештао цркву окружни протопрезвитер Јефта Вукадиновић коме су салуживали месни парох Д. Рајковић и братија манастира Фенека.¹⁴⁷ И поред ове обнове, по подацима из 1905. године “Храм се налази у лошем стању.”¹⁴⁸

Подаци из Шематизама за 1896. и 1898. годину се углавном покалапају са оним из Шематизма за 1892. године осим у следећем.

По подацима Шематизама за 1896. и 1898. године Бољевци су били парохија V разреда. Такође, по оба Шематизма, Краљевска котарска област и суд као и брзојав су се налазили у Земуну док је пошта била у Сурчину. Бољевачка парохија је 1894. године имала 170 домова са 234 брачна пара и 924 душе (470 мушке и 454 женске). Комуналну школу је похађало 76 деце (48 мушке и 28 женске).¹⁴⁹ Годину дана касније, тј. 1897. године¹⁵⁰ бољевачка парохија је имала 170 домова са 232 брачна пара и 920 душа (468 мушке и 452 женске). Комуналну школу је похађало 75 ученика (48 мушка и 27 женска).¹⁵¹

Иначе, по подацима из 1905. године Бољевци су имали 348 домова од којих 184 српских, 362 брачна пара од којих 261 српски и 14 дивљих бракова од којих 6 српских. Село је, те 1905. године имало 2156 душа (1033 мушке и 1123 женске) од којих 1209 Срба православне вере и 947 Словака. У селу је постојала српска православна црква и комунална школа. Село је имало и политичку општину. Краљев-

ска котарска област, краљевски котарски суд и котарски физикат су били у Земуну, финансијска и школска област су били у Вуковару, војничка команда у Петроварадину. Општина је потпадала под сремску жупанију. Краљевски судбени сто се налазио у Митровици а бански сто и сто седморице у Загребу. Последња пошта је била у Сурчину а брзојав у Батајници. Сеоски атар је обухватао 10380 катастарских јутара на које је плаћан порез у износу 11060,22 круна. Срби су поседовали 7266 катастарских јутара на које су плаћали порез од 7742,15 круна. Срби су поседовали 70% поседа, 54% домова, 72% брачних парова и 56% душа.¹⁵²

У месту је постојала и црквена општина. Црквена скупштина је била редовна. Председник је био Димитрије Роксић, перовођа Коста Љубинковић. Рачун за 1904. годину је био закључен. Инвентар се водио. Новац се чувао под требравијем. По М. Косовцу црква је саграђена 1800. године за владе Фрање I и митрополита Стратимировића. Као Што смо већ навели храм се 1905. године налазио у лошем стању. Постојало је и српско православно гробље на коме је 1905. године најстарији сачувани споменик био из 1826. године. Интересантно је да М. Косовац наводи да је темпло 1894. године сликао Алексић из Арада. Парохија је била В класе, постојао је парохијски дом и сесија од 36 катастарских јутара 1074-⁰, чија је вредност била 5712,80 круна. Свештеник је био Димитрије Рајковић, рођен 1863. године у Буковцу (Срем). Завршио је гимназију и богословију 1886. у Сремским Карловцима. Рукоположио га је 1886. године епископ бачки Василијан Петровић. Од 18 година службе 15 је служио у Бољевцима. Говорио је српски и немачки, Бавио се проповедништвом. Био је ожењен и имао је троје незбринуте деце. Парохијско звање је основано 1800. године. Матице венчаних, рођених и умрлих заведене 1800. године и водиле сус е тачно и по пропису. Од 1209. парвославне

¹⁴⁷ Архив цркве у Бољевцима - Домовни протокол православног српског парохијског звања у Бољевцима за годину 1913, 390

¹⁴⁸ М. Косовац, *н. д.*, 253

¹⁴⁹ *Шематизам српске православне архидијецезе сремско карловачке са календаром за 1896*, Ср. Карловци 1896, 36

¹⁵⁰ Шематизам за 1898. годину даје стање за 1897. године.

¹⁵¹ *Шематизам српске православне архидијецезе сремско карловачке са календаром за 1898*, Ср. Карловци 1897, 36

¹⁵² М. Косовац, *н. д.*, 253

српске душе 605 су биле мушке а 604 женске. У селу је постојао и један мешвит брак.¹⁵³

Комунална школа је 1905. године имала једно задње. Учитељ је био Константин Љубинковић а учитељица Милева Ђукић. Обоје су били стално намештени. У селу је било 125 детета основну школу (73 мушка и 55 женска) и 20 деце за “пофторну” (15 мушке и 5 женска детета). Од њих су основну школу похађала 107 детета (64 мушка и 43 женска) а пофторну 14 детета (10 мушка и 4 женска).¹⁵⁴

Бољевац је, као и друга села у Срему тешко страдао у Првом светском рату. Смањен и број становника са 2295 колико их је било 1910. године на 2179 у 1921. години тј за тачно 5%.

Надгробна плоча Бисеније Симић мајке браће Стојана и Алексе Симића

На северном зиду цркве у Бољевцима постављена је, вертикално, врло квалитетно израђена камена надгробна плоча. Текст на плочи је такође исклесан врло квалитетно тако да ни данас, после готово два века од његовог настанка, нема готово никаквих оштећења. Ова плоча је готово идентична надгробној плочи коју су Стојан и Алекса Симић поставили над братовљевим гробом покрај цркве Лазарице у Крушевцу. Њихов најстарији брат Коста је погинуо у боју на Јасици августа 1810. године. Готово је сигурно да је обе плоче радио исти мајстор. Натпис на плочи у Бољевцима гласи:

Сл.11. – Надгробна плоча Бисеније Симић

Fig.11 – Gravestone of Bisenija Simic

Лежеџимъ овде |2| костима Бисение |3| сүпрүге фенриха |4| Ђорџа Симића үмерше |5| 16^{га} февруаря 1803^{те} |6| године благодарни |7| сынови њни Стоянъ |8| и Алекса Симићи поставише надгроб|9|ный оваи каменъ, |10| године 1835.

Ова надгробна плоча, са текстом, на њој представља важан историјски извор за српску историју XIX века. Из ње сазнајемо да је Ђорђе Симић у Аустрији напредовао до чина фенриха (заставника) а не лајтнанта, што је било спорно у нашој историографији. Поред тога сазнајемо и да је Бисенија мајка Стојана и Алексе Симића умрла 16. фебруара 1803. године док су ова двојица била још врло мали Стојан је имао 6 а Алекса 3 године.

¹⁵³ М. Косовац, *н. д.*, 253

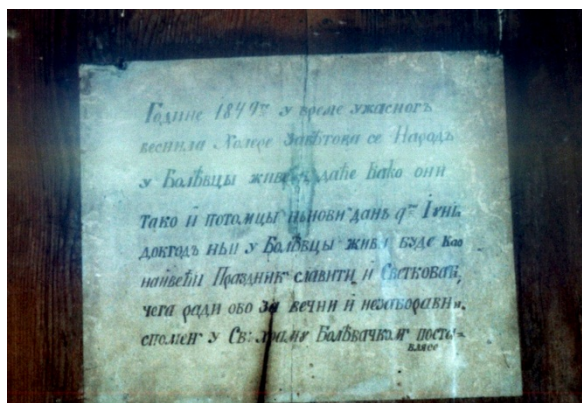
¹⁵⁴ М. Косовац, *н. д.*, 253

Ђорђе Симић од око 1780. живи у Београду, где ради за трговца Џику, касније аустријског фрајкорског капетана и познатог Карађорђевог команданта делиградског утврђења капетана Џикића (Жикића). Ђорђе Симић и Џикић почетком аустријско-турског рата ступили су у добровољце у фрајкор 1787. и борили се против турске војске у време Кочине крајине. Ђорђе се у рату посебно истакао и напредовао је до чина аустријског фенриха.¹⁵⁵ У фрајкору је једно време био претпостављени старешина Карађорђу, који га је касније звао „стари капетан“. После рата и повлачења аустријске војске из Београдског пашалука, прешао је у Бољевце у Срем у тадашњу Аустрију са браћом Иваном и Ђурђем. До преласка у Србију почетком Првог српског устанка, користио је у Срему право на аустријску официрску пензију. Најмлађи брат Павле остао је у Сремчци. У Првом устанку учествовао је у борбама и, као и други бивши фрајкорски официри у саставу српске војске, задужен је за обуку војске у Београду и на Делиграду и управљање изградњом значајнијих пограничних фортификација. Капетан Ђорђе Симић је са Бисенијом, родом из Чумића код Крагујевца,¹⁵⁶ имао синове Косту, Стојана и Алексу. Син Коста Симић погинуо је у бици на Јасици 1810. године. Два сина и један унук капе-

тана Ђорђа Симића били су председник државног савета и кнежевски представници (председници влада) Стојан Симић, Алекса Симић и Ђорђе Симић.

Старији син капетана Ђорђа Симића Стојан Симић (25. март 1797 – 10. март 1852), у избеглиштву у Хотину Бесарабији, био је у служби Јанићија Ђурића, вождовог првог секретара. После је у Букурешту радио за Михаила Германа, поверљивог агента књаза Милоша. Једно време обављао је и поверљиву службу личног „татарина“ књаза Милоша. Књаз Милош је 23. јануара 1827. године поставио Стојана Симића за члана народног суда као представника јагодинске нахије са звањем кнез левачки. После је био председник земаљског (државног) савета. Стојан и Стевана Симић имали су Ђорђа Симића, Симу, Манасију, Бисенију и Босиљку. Млађи син капетана Ђорђа Симића је Алекса Симић (18. март 1800. године, Бољевци – 1872. године, Београд), председник владе (кнежевски представник) од 24. септембар 1843. до 29. септембар 1844, од 14. март 1853. до 16. децембар 1855 и од 16.9. 1856. до 19. јуна 1857, министар иностраних послова и министар финансија.¹⁵⁷

Натпис на полеђини иконе о колери која је харала 1849. године

Сл.12. – Натпис о колери из 1849. године

Fig.12 – Inscription about cholera from 1849.

¹⁵⁵ К. Ненадовић тврди да је Ђорђе Симић у аустријској војсци догурао до чина лајтнанта. К. Н. Ненадовић, *Живот и дела великог Ђорђа Петровића Кара-Ђорђа врховног војвода, ослободиоца и владара Србије и живот његови војвода и јунака*, Беч 1883, стр. XIII. Код А. Столић Ђорђе Симић је напредовао до чина аустријског официра, заставника, а чин капетана добио је у српској војсци. Вид. А. Столић, *Ђорђе Симић, последњи српски дипломата 19. века*, Београд 2003, 9. А. Столић је у праву да је Ђ. Симић напредовао до чина заставника али то није био официрски чин већ чин нижи од официрског а виши од подофицирског. фенрих од немачке речи *Fähnrich* – заменик. Овај чин се преводи као заставник. У то време свака аустријска пешадијска чета је у ратно време имала 3 официра, једног заставника, 2 виша и 6 нижа подофицира, 12 каплара и 150 до 200 војника. *Dienst Reglement fur die kaiserliche königliche Infanterie*, Wien 1807.

¹⁵⁶ А. Столић, *н. д.*, 9

¹⁵⁷ Алекса Симић имао је са Катарином Симић (1806-1866) сина Милана Симића.

У олтарском простору, на полеђини иконостаса налази се натпис о колери која је харала 1849. године:

Године 1849^{те} у време ужасногъ виснила колере заветова се Народъ у Болѣвцы живећи да ће како они тако и потомцы њиови данъ 9ого Івнїа докгод њу у Болѣвцы живи буде као највећи празник славити ѿ светковати чега ради ово за вечни и незаборавни споменъ у Св: ХрамѸ Болѣвачкомъ поставля се.

Срем је у XIX веку више пута погађан епидемијама колере. нарочито су погубне биле оне из 1823, 1836, 1849, 1854 и 1873. године. Посебно је била смртоносна епидемија која је беснела у Срему 1848. и 1849. године.¹⁵⁸

Натписи на иконама

Икона са иконостаса у цркви у Бољевцима су већ дуже време на чишћењу и репарацији. Међутим, познато је да на њима сачуваних натписа. У Бољевачкој цркви постоји релативно велики број сачуваних појединачних икона али само на једној и то позадини иконе која је некад давно скинута постоји натпис дароваца и то на раму.¹⁵⁹ Натпис гласи:

ОвѸ иконѸ приложи храмѸ сватомѸ сошествиѸ |2| сватаго дѸха Ђорђе Ђорђевиќ момак кафеѸјскї |3| родом из Босне |4| 21 анѸара у 1870. години

Антимнс

Антимнс са представом Полагања Христа у гроб, бакрорез на платну, 69x51 см, рад сликара Адама Еренрајха из Беча, око 1830. године. Испод лежеће фигуре Христа, уметнут је на посебном комаду платна натпис:¹⁶⁰

¹⁵⁸ Детаљније о овим епидемијама а нарочито оној из 1848 – 49. године видети у: С. Јовин, *Епидемија колере у Војводини 1848 – 49*, Нови Сад 1987.

¹⁵⁹ Б. Вујовић, *н. д*, 57

¹⁶⁰ Б. Вујовић, *н. д*, 57

Сей антимнс ... Гдїна Стефана Станковича православ. архїеп. Карловачкаго и ... во употребленїе парохіанїа цркве Күзминскїа храма стїх бесребрениковъ и чѸдотворцевъ Козми и Дамїана ... лета 1838 дне 1 мца ІвгѸста.

Распеће и две рипиде

Распеће и две рипиде са представма св. Саве, св. Георгија, св. Николе и св. Димитрија, рад Живка Петровића из 1858. године, о чему сведочи натпис на доњем краку крста:¹⁶¹

Овимъ Рипидамъ и КрестѸ приложникъ выстъ |2| граничаръ іѸванѸ Михаиловичъ за споменъ сына |3| ІлєѸандра, брата Петра и прочїхъ домочадцевъ |4| при ревнснономъ настоанїю Іереа и пароха |5| Болѣвачкаго ІлєѸандра Стефановїќа, изо = |6| брази Ж: І: Петровичъ лѸта 1858.

ЦРКВА У ЈАКОВУ ХРАМ ВОЗНЕСЕЊА ГОСПОДЊЕГ

Сл.13. – Црква Вазнесења Господњег у Јакову

Fig.13 – Church of Vaznesenje Gospodnje in Jakovo

¹⁶¹ Б. Вујовић, *н. д*, 57

У југоисточном делу Срема, познатом још и под именом Подлужје,¹⁶² лежи село Јаково – од центра Београда удаљено само 24, од Земуна 13 а од општинског средишта Сурчина 6 км. Насеље се налази 4 км од леве обале Саве, а до 2004. године и формирања нове општине у Сурчину припадало је општини Земун. Сем тога, Јаково лежи западно од недовршене београдске заобилазнице, на интерној теретној прузи Батајница – Сурчин – Остружница - Железник – Ресник која на деоници код Јакова прати трасу заобилазнице, што ће већ у најскоријој будућности знатно увећати његов значај и убрзати економски развој – премда ће највероватније угрозити прекрасне пречанске пејзаже и традиционални начин живота. У непосредној близини Јакова налази се један од најпознатијих сремских манастира Фенек.

У непосредној близини Јакова се налази и Стремен, једини салаш на територији града Београда на коме се одржава традиционално коњичко такмичење Сремачки прескок. Куриозитет салаша је и немачки фијакер за 15 путника познат под именом коњобус. Иначе, Стремен се налази 20 км од Београда, али се до њега од 2008. године може доћи и туристичким чамцима који иду каналима од новобеоградског блока 45 па до Сурчина.¹⁶³

Народно предање везује назив села за име сточара Јакова који је живео на брдашцу, у колиби од трске. У то доба није било заштитног насипа па је Сава плавила околни простор, а током лета, кад се вода повуче, до Јакова би долазили чобани из околних села и говорили "идемо до Јакова".

Јаково се први пут помиње у османским дефтерима из 1546. године, и то као мезра¹⁶⁴ Јаково (Yakova) код села

Сурчин; приход од мезре је тада износио 400 акчи.¹⁶⁵ Већ у следећем сачуваном дефтеру из 1566/67. године, Јаково је осредње село¹⁶⁶ са 23 дома и домом једног кнеза, Раје (сина) Радице. Дефтер прецизно наводи и имена свих домаћина – Јован (син) Драгача, Ђурађ (син) Марка, Милић, дошлац, Грубач, ковач, Рајак Радонић, Рајко Радонић, Радосав (син) Степка (Стојка), Вукодраг, дошлац, Хрејак (син) Виличка, Радул (син) Томин, Петар (син) Јована, Манојло, дошлац, Вуксан Драгић, Радоје (син) Радоње, Радован (син) Стјепана, Радивој (син) Твртка, Вукашин (син) Вука, Рајак (син) Милка, Милко (син) Манојла, Вук (син) Бечмена, Вук из Смедерева, Вук брат Ивана и Драголо, дошлац.¹⁶⁷ У селу се не помиње поп, али сељани плаћају тапијску пристојбу на црквено земљиште у износу од 50 акчи,¹⁶⁸ на основу чега можемо да претпоставимо да је у Јакову постојала црква коју су опслуживали, или свештеници из оближњег Сурчина, или монаси из манастира Фенек, који је неколико година пре тога изнова пропевао.

Село Јаково је 1732/3. године припадало сурчинском протопрезвитеријату, и то баш сурчинској парохији. Комисија која је тада обилазила Сурчин и Јаково сматрала је да сељани из Јакова не могу да направе цркву, јер их је исувише мало па им је наређено да иду у манастир Фенек на службу, а о чему је обавештен фенечки игуман.¹⁶⁹

По попису који је Консистерија извршила 1774. године Јаково је имало 92 српске куће. У исто време од суседних насеља, Бечмен је имао 46 српске куће, Сурчин 122 српске куће, Бежанија 65 срп-

¹⁶² J. Đ. Marković, *Enciklopedijski geografski leksikon Jugoslavije*, Sarajevo 1990.

¹⁶³ "Коњобусом" до салаша, Политика од 19. јуна 2008, 22

¹⁶⁴ Мезра – а. mezra, mezraa – зиратно земљиште, њива, сејалиште; као турски аграрно-правни термин значи старо селиште, напуштено или расељено село; да би неко село могло да се сматра мезром, морало је да има своју територију и границе,

односно трагове ранијег насеља – гробље, бунар, чесма, воћњаци... (*Türkçe-Rusça Sözlük*, Moskova 1977, 626; *REDHOUSE Türkçe-İngilizce sözlük*, İstanbul 1981, 772).

¹⁶⁵ X. Шабановић, *н. д.*, 406.

¹⁶⁶ Село Јаково – осм. – karye-i Yakova.

¹⁶⁷ X. Шабановић, *н. д.*, 587.

¹⁶⁸ X. Шабановић, *н. д.*, 587 и 588.

¹⁶⁹ Д. Руварац, *Српска митрополија карловачка око половине XVIII века по архивским списима*, 191.

ске куће, Бољевци 137 српских кућа и Прогар 86 српских кућа.¹⁷⁰

Црква св. Вознесења

Шанац Јаково ни 1751. није имао цркву, али је управо те године започета њена изградња, и било је предвиђено да црква буде посвећена Успенију пресвете Богородице. Парох је био поп Јосиф Поповић који те 1751. године није имао синђелију, а приход од парохије је износио 12 форинти и 40 новчић; Јаково је имало 40 домова, а за цркву су били задужени ритмајстор Мијат Пантелић, корнет Вулета Јовановић и лајтнант Станоје Кумановић.¹⁷¹ Црква је довршена 1752. године, а освештао је епископ Партеније 29. априла 1753. године.¹⁷²

Шанац Јаково је 1756. године имао 41 кућу и храм који слави Вознесење Господње. Свештеник је био Симеон Матијев који је имао ђакона Василија Живковића. Јаково није имало ни школу ни учитеља.¹⁷³

Десет година касније, 1766. године, шанац Јаково је имао 84 куће. При цркви Вознесенија Господњег била су три свештеника – Симеон Матијев, рукоположен 21. новембра 1729. године, Василије Живков,¹⁷⁴ рукоположен 7/20. марта 1757. године и Марко Вукојевић, рукоположен 16. новембра 1763. године.¹⁷⁵

Напоменимо још и да је 1766. године сурчински протопрезвителијат имао два намесништва. Намесник првог је био свештеник јаковачки Василије Жив-

ковић, а његово намесништво је обухватало насеља Јаково, Бољевци, Прогар, Пећинци и Мишковци. Намесник другог је био Аксентије Марковић, парох сурчински, а његово намесништво је обухватало насеља Сурчин, Добановци, Бечмен, Петровчић и Михаљевци.¹⁷⁶

Из Карловаца је 29. новембра/10. децембра 1767. године за духовника сурчинског протопрезвителијата писмено одређен јеромонах Мојсеј из Бешенова, а за земунски протопрезвителијат јеромонах Иларион из Кувеждина.¹⁷⁷

Јереј Василије Вукојев(ић) тј Живковић умро је у Јакову априла 1770 или 1774. године након 17 година свештеничке службе.¹⁷⁸

Матрикуле (протоколи рођених, венчаних и умрлих) у Јакову су почеле да се воде 1780. године.¹⁷⁹

На основу пописа из 1785. године знамо да је Јаково тада имало 95 кућа и 99 домаћинства са 582 становника (301 мушкарац и 281 жена). Црква је имала храмовну славу Св. Вознесенија и припадала је земунском протопопијату, а свештеник је био Марко Радовић. У селу су постојале две школе: српска и немачка. Српски учитељ је био Јован Хрњаковић а немачки Бернхолд Фит.¹⁸⁰ Неколико година касније, 1791. године, Јаково има 75 кућа, 435 душа и једног свештеника.¹⁸¹ Нешто пре пописа, те 1785. године умро је свештеник јаковачки Јован Витомировић у 31. години живота.¹⁸²

Данашња црква Св. Вознесења Господњег зидана је од 1807. до 1810.

¹⁷⁰ Д. Руварац, *Статистички подаци Архиепископства сремско карловачке из година 1774, 1798, 1808, 1819, 1833, 1910.*, 82

¹⁷¹ К. Петровић, *н. ч.*, 90.

¹⁷² Д. Руварац, *Српска митрополија карловачка око половине XVIII века по архивским списима*, 42 – 43.

¹⁷³ Исто, 20.

¹⁷⁴ Василије Живковић се јавља у изорима и као Василије Вукојев(ић). Под овим, другим презименом је и сахрањен.

¹⁷⁵ Д. Руварац, *Српска митрополија карловачка око половине XVIII века по архивским списима*, 42 – 43.

¹⁷⁶ Исто, 54.

¹⁷⁷ Исто, 54.

¹⁷⁸ Надгробна плоча јереја Василија Вукојева у порти цркве. На плочи од године смрти постоји само 77 и изгледа да није ништа више ни постојало. Детаљније види део о натпису на надгробној плочи.

¹⁷⁹ *Шематизам источно – православне српске архидијецезе сремско карловачке за годину 1884*, Нови Сад 1884, 50-51.

¹⁸⁰ С. Пецињачки, *н. ч.*, 134.

¹⁸¹ Б. Вујовић, *н. д.*, 154.

¹⁸² Надгробна плоча јереја Јована Витомировића у порти цркве.

године, на месту старе цркве. Цркву је градио зидарски мајстор Јозеф Вертих у друштву са цимерманом Јоханом Мајером. Грађевински радови су завршени 1809. године када је црква и освећена, а већ следеће, 1810. године, довршени су и радови на спољној фасади.¹⁸³

Јаково је 1878. године имало 745 душа, 125 кућа и 101 брачни пар. Свештеник при храму Вознесенија Господњег био је Јован Петковић.¹⁸⁴

Неколико година касније, тачније, 1884. године, Јаково је имало 370 мушких и 375 женских душа, 125 домаћинстава и 152 брачна пара. Била је то парохија VI разреда коју је те године административно братао манастира Фенек. Парохија је поседовала и парохијски дом и сесију; годину дана раније, Пелагија Жужић је јаковачкој цркви даровала један свештенички стихар. Комуналну школу су похађала 22 дечака и 26 девојчица, а учитељ је био Душан Плавшић. Иначе, село је у то време припадало земунској пошти.¹⁸⁵ По подацима из шетизама за 1896. и 1898. годину парох у Јакову је од 1884. године био Јован Гомирац.

Јаково се током следећих година брзо развијало, па је већ 1900. године имало 1489 душа (738 мушких и 751 женску), 259 кућа и 285 брачних парова. Школске деце је било 106 (52 дечака и 54 девојчице). Парохија је била IV класе, а парох је био Јован Гомирац, рођен 1857. а рукоположен 1884. године. Котарска област, котарски суд и телеграф су били у Земуну а пошта у Сурчину.¹⁸⁶

Павле Пантелић, стројни бравар из Земуна, направио је и подесио 1893. године за јаковачку цркву нов сат за 460

форинти, а иста радионица је 1924. године за јаковачку цркву излила 4 звона.¹⁸⁷

Јаковачка црква је озбиљно оштећена за време Другог светског рата, особито звоник који су 1943. године срушиле усташе, када је страдао и часовник на звонику. Реконструкција звоника је обављена тек 1967. године.¹⁸⁸

Црква је једнобродна барокна грађевина са јасно израженим класицистичким елементима у њиховој рустичној варијанти. Правоугаони простор наоса завршава се у источном делу цркве великом полукружном апсидом, док је на западној страни припрата са отвореним тремом и двоспратним звоником изнад њега. Црква је зидана опеком и омалтерисана, са пуним конструктивним зидовима ојачаним са спољашне и унутрашње стране пиластрима. Дужином фасаде се истиче хоризонтални профилисани венац, док је вертикализам постигнут помоћу фино обрађених пиластера и високих, лучно засведених прозорских отвора уоквирених архитектонском пластиком (пиластри, капители, полукружни натпрозорници, гирланде...). Западна фасада има са обе стране изнад портала по једну нишу у облику лажног прозора у којима су насликани Св. арханђели Михаило и Гаврило. Испод средњег прозора који се налази непосредно изнад улаза налази се мања, пластично обрађена плоча са урезаном годином 1810. Црква има троја врата са плитко резаном декорацијом класицистичких мотива. Кровна конструкција изнад полуобличастог свода рађена је од дрвета, а покривена је бибер црепом. Под цркве покривен је каменим плочама.¹⁸⁹

Иконостас је по конструктивном склопу и декоративним елементима рађен у духу барока са примесом класицизма. Декорацију у дуборезу радио је Петар Јакшић – и то не само на иконостасу већ и на црквеном намештају и опреми. Сликарски део декорације у цркви – иконе на

¹⁸³ МПА, Конзистерија, 1807, № 191; *Класицизам код Срба књ. 2*, 12 и 84.

¹⁸⁴ С. Болманац, *н. д.*, 14.

¹⁸⁵ *Шематизам источно – православне српске архидијецезе сремско карловачке за годину 1884*, Нови Сад 1884, 50-51.

¹⁸⁶ *Шематизам источно – православне српске митрополије карловачке за годину 1900*, (приредио Димитрије Руварац), Ср. Карловци 1900, 51.

¹⁸⁷ Б. Вујовић, *н. д.*, 160.

¹⁸⁸ Б. Вујовић, *н. д.*, 154.

¹⁸⁹ Б. Вујовић, *н. д.*, 154.

иконостасу, зидне слике, појединачне иконе и слике на појединим предметима – израдио је земунски сликар Живко Петровић, око 1855 – 1862. године. Ранији живопис је радио Живко Петровић, вероватно око 1855-1860. године, након сликања иконостаса. Зидне слике, које је он радио налазиле су се углавном на сводовима и у олтарском простору. У средини, изнад доле, био је насликан Бог отац у кружном медаљону. У угловима су четири медаљона била уоквирена барокном сликаном декорацијом са представама јеванђелиста. У олтарској апсиди били су насликани, у северној ниши – Распеће Христово, у јужној ниши – Св. Никола. (Слику Св. Николе је дао израдити Јосиф Добрић, татор цркве, у време израде иконостаса). На западном зиду наоса биле су представљене фигуре св. мати Ангелине, св. Саве и св. Параскеве. На сводовима у наосу биле су насликане слике српских владара, али су ове слике још пре више од три деценије биле скоро потпуно пропале од влаге.¹⁹⁰

Натписи

У цркви у Јакову постоје четири надгробне плоче и то две северно и две јужно од цркве. Све их је објавио Б. Вујовић али без озбиљнијих коментара.

Надгробна плоча Василија Вукојевића

Надгробна плоча Василија Вукојевића, пароха јаковачког, лежи уз јужни зид цркве, величине 73x178 cm, са рељефним исклесаним крстом на горњем (западном) делу плоче и натписом.¹⁹¹

Зѣ† раѡѡ |2| ѡжѡ ѡерей |3| ѡасилїй
ѡѡкоевѡ |4| парох ѡакова и намѡ|5|сник
послѡжив 17: лѡт |6| и погреѡе ѡѡ самихѡ |7|
ѡра[т] Стѡ ѡо[с]несен|8|скоѡхрамѡ смѡже

|9| а слѡжите ѡѡ |10| и ноѡи ѡ Гдѡе Мѡе
април |11| 77 лѡта

Сл.14. – Надгробна плоча Василија Вукојевића

Fig.14 – Gravestone of Vasilije Vukojevic

Василије Вукојевић се јавља у изворима и као Василије Живковић. Василије је 1756. године био ђакон а за свештеника је рукоположен 7. марта 1757. године.¹⁹² Василије је 1766. године био намесник, а његово намесништво је обухватало насеља Јаково, Бољевци, Прогар, Пећинци и Мишковци.¹⁹³ Из натписа на надгробној плочи сазнајемо да је умро априла месеца, али не и које године. Кад је реч о години смрти постоји само цифра 77. Изгледа да ништа није ни писало иза друге седмице. Ако рачунамо 17 година од рукополагања за јереја онда би година смрти била 1774. године, али обично се рачуна од рукополагања за ђакона, а

¹⁹⁰ Б. Вујовић, *н. д.*, 154 – 156

¹⁹¹ Б. Вујовић, *н. д.*, 159. Читање је наше и разликује се у незнатним детаљима у односу на читање Б. Вујовића.

¹⁹² Д. Руварац, *Српска митрополија карловачка око половине XVIII века по архивским списима*, 42 – 43.

¹⁹³ Исто, 54.

Василије је био ђакон најмање годину дана пре него што је постао јереј. Година смрти би могла да буде 1770, што би значило да је Василије рукоположен за ђакон негде 1753. године што се такође уклапа.

Надгробна плоча Давида Витомировића

Надгробна плоча Давида Витомировића налази се у близини претходне, ближе апсиди. Рађена је од сивкастог камена, величине 69x163 cm и има следећи натпис:¹⁹⁴

Сл.15. – Надгробна плоча Давида Витомировића

Fig.15 – Gravestone of David Vitomirovic

† |2| ЗДѢ почивает |2| равѣ божій |2|
Давидѣ Видомиро|2|вичѣ престави се |2|
їюніа Мѣа 26^{тв} |2| погребѣ се пры |2| храмѣ
Сѣа Возне|2|сеніа Гоѣа сина |2| Іѡанна

¹⁹⁴ Б. Вујовић, *н. д.*, 160. Читање је наше и незнатно се разликује од читања Б. Вујовића.

Млдица 1768 |2| ... даље је немогуће читати текст кога има још, највероватније 2 реда.

Витомировићи су у то време били прилично бројна и угледна породица у Јакову тако да је, за сада, тешко нешто више реће о Давиду. У сваком случају то што је сахрањен поред саме цркве, а да није свештено лице, говори о његовом великом угледу.

Надгробна плоча Илије Белавукића

Надгробна плоча Илије Белавукића, лајтнанта Петроварадинске пешадијске регименте, који је преминуо у Јакову 1775. године. сахрањен је поред саме цркве, уз северни зид. Плоча је од беличастог камена, величине 82x198 cm, у горњем делу има рељефно обрађен крст са декоративно рашчлањеним краковима у облику пупољка. Између кракова усе-

Сл.16. – Надгробна плоча Илије Белавукића

Fig.16 – Gravestone of Ilija Belovukic

чени су христови иницијали: **ИЇС ХС НІ**
КІА. Испод крста је усечен надгробни нат-
пис који гласи:¹⁹⁵

† |2| ЗДѢ почиваетъ рабъ |3| вѣиї
Іліа Белавукичъ |4| лѣитонпъ
петровара|5|дінскі пешадіске регімент |6| ѿ
слѣжбѣ С. пѣ ... |7| Престави се ѿ шанцѣ
Л|8|ковѣ и погребенъ ко|9|д цркве храма
Госпо|10|дна Хрстѣво Вознесеніа |11| Мѣца
Феѣфора 25го |2| 1775 лѣта.

О лајтнанту Илији Белавукићу
нисмо успели да нађемо друге податке.
Премда није немогуће да је фелдвел
Илија Беланов, који се јавља 1756. године
у Јакову иста особа са лајтнантом Илијом
Белавукићем.¹⁹⁶

Надгробна плоча јереја Јована Витомировића

Надгробна плоча јереја Јована
Витомировића, јаковачког пароха, налази
се уз северни зид цркве, ближе олтару,
рађена је од сивкастог камена, величине
72x164 cm, у горњем делу има једноста-
вно усечен крст без декорисаних елеме-
ната. Натпис на плочи гласи:¹⁹⁷

† |2| ЗДѢ почива|3|етъ рабъ БЖІ |4|
іерей Іѡанъ |5| Вѣтоміровичъ |6| поживе
лѣтъ |7| 31 і почи ога□ѣн|8|оѣм: 15 ѿ
Лко|9|вѣ 1785.

¹⁹⁵ Б. Вујовић, *н. д.*, 160. Читање је наше и незнатно се разликује од читања Б. Вујовића.

¹⁹⁶ Д. Руварац, *Српска митрополија карловачка око половине XVIII века по архивским списима*, 54

¹⁹⁷ Б. Вујовић, *н. д.*, 160. Читање је наше и незнатно се разликује од читања Б. Вујовића.

Сл.17. – Надгробна плоча Јована Витомировића

Fig.17 – Gravestone of Jovan Vitomirovic

Јереј Јован Витомировић, би могао
да буде син Давида Витомировића сахра-
њеног уз јужни зид исте цркве.

Натписи на иконама

Иконе са иконостаса јаковачке
цркве су већ дуже времена на чишћењу и
репарацији. Међутим, наша ранија истра-
живања се подударају са резултатима до
којих је пре пола века доша Б. Вујовић а
то је да на иконама са иконостаса нема
натписа. Ни већина појединачних икона
нема натписа. Само три појединачне ико-
не имају натпис и овде дајемо те натписе
како их је прочитао Б. Вујовић јер иконе
тренутно нису доступне.

Св. архиђакон Стефан, уље на
дрвету, 23,5x31,5 cm. На полеђини се
налази натпис дародавца:¹⁹⁸

Хтаторинъ сегѡ образа Ѡадей
Вѣдаковичъ 1830.

¹⁹⁸ Б. Вујовић, *н. д.*, 156.

Васкрсење Христово, уље на плеху, 32,5x41,5 cm, натписом приложника на полеђини иконе:¹⁹⁹

Сію іконѣ приложи Г. Николай Новиковичъ [2] книгопродаваць и гражданинъ здѣшній цркви [3] храма сѣаго великомѣченика Георгіа года 1856.

Вазнесење Христово, уље на плеху, 33x41 cm, рад сликара Светозара Савковића из 1853. године. На полеђини иконе налази се натпис:²⁰⁰

Сію іконѣ приложи Госпожа Маріа Николичъ 1853. [2] Светозаръ Савковичъ [3] молер у П. Садѹ

Налоњ

Резбарен и обојени налоњ, касни барок, око 1855 – 59. године. На горњој плочи лево налази се натпис:²⁰¹

Изрезалъ Петаръ Ђкшићъ [2] а моловао Живко Петровићъ

На супротној страни је натпис дародаваца, који је оштећен тако да се година израде налоња не може прецизно утврдити:²⁰²

Сей налоњ приложиша [2] братіа Мишковичи [3] цер ... 185 ... лѣта

ЦРКВА СВ. ЈОВАНА У ПЕТРОВЧИЋУ

Сл.18. – Црква Светог Јована у Петровчићу

Fig.18 – St. Jovan church in Petrovcic

На југоисточној периферији шуме Добановачки забран налази се место које тамошњи житељи зову Римско гробље. Археолошка ископавања извршена 1963. године открила су средњовековну некрополу са средњовековном црквом. Црква је вероватно била плетара или брвнара покривена тегулама донетим са оближњег римског локалитета. Према покретном материјалу, црква је настала током XII или најкасније почетком XIII и представља до сада најстарији црквени објекат у овом делу Срема.²⁰³

Данашњи Петровчић је настао након 1739. године, нема га у пописима из 1737. године и раније.

Шанац Петровчић је у зиму 1750-51. године имао 20 домова и припадао је сурчинском протопопијату. Цркву није имао. Лајтнант Георгије Пишћевич. Приход је износио 5 фор.²⁰⁴

¹⁹⁹ Б. Вујовић, *н. д.*, 156.

²⁰⁰ Б. Вујовић, *н. д.*, 158.

²⁰¹ Б. Вујовић, *н. д.*, 158.

²⁰² Б. Вујовић, *н. д.*, 158.

²⁰³ Б. Вујовић, *н. д.*, 232.

²⁰⁴ К. Петровић, *н. ч.*, 90

Шанац Петровчић је 1756. године већ красила дрвена црква посвећена Рождеству св. Јована. Петровчић је имао 20 домова, свештеник је био Тома Михајлов, епитроп Јаков Дачевић, црквени син Радован Јаковљевић, капрал (тј. каплар) Павле Миливојевић. У шанцу није било ни школе ни учитеља.²⁰⁵

Десет година касније, 1766. године, шанац Петровчић је имао 31 кућу. Цркви Рождества св. Јована, саграђена је 1749. године а посветио је епископ Партеније 24. јуна 1755. године. При цркви су била два свештеника – Тома Јовановић, рукоположен 26. септембра 1753. године и Радосав Милошев, рукоположен 13. марта 1764. године.²⁰⁶

Петровчић је 1785. године имао 42 куће са 48 домаћинства и 292 становника (162 мушких и 130 женских). Црква је посвећења рођењу Светог Јована. Свештеник је био Михајло Предић. Петровчић је имао српску чколу а магистер је био Станко Војновић.²⁰⁷ Неколико година касније, 1791. године, Петровчић има 44 кућа, 225 душа и једног свештеника. Парохијски приход је износио 65 форинти.²⁰⁸

По подацима из Шематизма за 1884. године Петровчић, са црквом Светог Јована Крститеља, је био филијала парохије у Бечмену са црквом Светог Саве саграђеном 1810. године. Те 1884. године администратор парохије је био у Бечмену Стефан Жуми Ђурђевић а у Петровчићу речки парох Јефрем Белегишанин. Стефан Ђурђевић је био рођен 1839. а руположен 1866. године док је Јефрем Белегишанин рођен 1843. а рукоположен 1872. године. Парохија је била VI разреда. Бечмен је бројао 62 дома са 52 брачна пара и 151 мушку и 159 женских душа. Петровчић је бројао 78 дома са 68 брачних парова и 212 мушке и 218 женских

душа. Комунална школа је имала 21 мушко и 18 женска православна детета. Најближа пошта је била у Земуну.²⁰⁹

Сл.19. – Иконостас у цркви Светог Јована

Fig.19 – Iconostasis in St. Jovan's church

По подацима из Шематизма за 1900. годину црква у Петровчићу Светог Јована Крститеља саграђена је 1749. године. Овог пута је Бечмен, са црквом Светог Саве, био филијала парохије у Петровчићу. Парохија је била VI класе. Бројала је у Бечмену 352 душе (186 мушке и 166 женске) а у Петровчићу 180 кућа са 116 брачних парова и 672 душе (337 мушке и 335 женске). Привремени администратор парохије био је Милош Поповић рођен 1869. а рукоположен 1894. године. Школа у Петровчићу је имала 66 ученика (35 мушка и 31 женска). Котарска област, котарски суд и телеграф су били у Земуну а последња пошта у Шимуновцима.²¹⁰

Данашња црква је једнобродна грађевина конципирана у духу барока са елементима класицизма, са полукружном апсидом на источном и припратом на западном делу, изнад кога се налази хор и троспратни звоник. Иконостас је новије израде, наручен у Новом саду 1905. годи-

²⁰⁵ Д. Руварац, *Српска митрополија карловачка око половине XVIII века по архивским списима*, 20

²⁰⁶ Исто, 42.

²⁰⁷ С. Пецињачки, *н. ч.*, 134

²⁰⁸ Д. Руварац, *Српска митрополија карловачка око половине XVIII века по архивским списима*, 68

²⁰⁹ *Шематизам Источно православне српске архидијецеле српско карловачке за годину 1884*, Нови Сад 1884, 51, 53, 54 и 55

²¹⁰ Д. Руварац, *Шематизам источно православне српске митрополије карловачке за годину 1900*, Сремски Карловци 1900, 53

не. Испод престоне иконе Богородице налази се натпис фирме која је узрадила иконостас: „Из творнице Николе Ивковића, Нови Сад 1905.“²¹¹

Натписи

У цркви у Петровчићу постоји натпис на једној надгробној плочи и већи број, скоро идентичних, натписа на појединачним иконама.

Надгробни споменик каплара Обрада Прокопљевића

У порти северно од цркве, налази се гроб са каменом плочом чија је профилација и пластична декорација решена у стилу барока. Њене приближне мере су 32,5x45 cm. Плоча је постављена 1768. године над гробом Обрада Прокопљевића, каплара гренадирског из Петровчића. Натпис уклесан на плочи гласи:

Сл.20 – Надгробни споменик каплара Обрада Прокопљевића

Fig.20 – Gravestone of corporal Obrad Prokopljevic

²¹¹ Б. Вујовић, н. д, 232

Здѣ почиваетъ |2| рабъ Божій |3|
Обрадъ Прокопльевичъ |4| житель шанца
Петровчитѣ |5| и ихъ цесарокралевскихъ
величествъ |6| Каплар гранатирскій
служивъ |7| 25 лѣтъ ѿ рожденіа своего |8|
48 престависѣ 1768 лѣта 12го |9| Марта и
здѣ погребенъ вистѣ |10| Трѣдомъ врата
Свѣ Марка.

Натписи на иконама

На иконама на иконостасу нема натписа али их има на целивајућим иконама. Целивајуће иконе су настале у исто време 1851. године, као дело истог сликара – за сада непознатог. Све су рађене у уљу на плеху и већина има натписе приложника.²¹²

Рођење св. Јована Претече, уље на плеху, 23x31,5 cm. Натпис приложника:

СемѢ изображенію вистѣ ктиторъ
Несторъ Прокоплевичъ

Св. Јована Крститель, уље на плеху, 24x32 cm. Натпис приложника:

СемѢ изображенію вистѣ ктиторъ
Милош СѢ...тѢрлиа 185...

Крштење Христово, уље на плеху, 23,5x32,5 cm. Натпис приложника:

СемѢ изображенію вистѣ ктиторъ
Іваннѣ Миливоевичъ 1851.

Вазнесење Христово, уље на плеху, 24x32 cm. Натпис приложника:

СемѢ изображенію вистѣ ктиторъ
Стефанъ ВѢкасовичъ.

Вазнесење часног крста, уље на плеху, 24x32 cm. Натпис приложника:

СѢ иконѢ вазнесења вистѣ ктиторъ
Ратимиръ Живановичъ Капларъ 1851.

²¹² О овим иконама детаљније видети у: Б. Вујовић, н. д, 232 – 234.

Сретење, уље на плеху, 24x32 cm. Натпис приложника:

**Семџ изображению вистѣ ктиторѣ
Юанн Дикаичѣ 1851.**

Силазак св. Духа, уље на плеху, 24x32 cm. Натпис приложника:

**Семџ изображению вистѣ ктиторѣ
Леонтіе Петровичѣ 1851.**

Св. апостол и еванђелиста Лука, уље на плеху, 24x32 cm. Натпис приложника:

**Семџ изображению вистѣ ктиторѣ
Урошѣ ... 1851.**

Св. апостоли Петар и Павле, уље на плеху, 24,5x32 cm. Натпис приложника:

**Семџ изображению вистѣ ктиторѣ
Гофроніѣ Радосавлѣвичѣ 1851.**

Св. Пантелејмон и св. пророк Илија, уље на плеху, 24x32 cm. Натпис приложника:

**Семџ изображению вистѣ ктиторѣ
Стефанѣ Вѣкасовичѣ.**

Св. Димитрије, уље на плеху, 23,5x32 cm. Натпис приложника:

**Семџ изображению вистѣ ктиторѣ
Стефанѣ Митровичѣ 1851.**

Св. Никола, уље на плеху, 24x32 cm. Натпис приложника:

**Семџ изображению вистѣ ктиторѣ
Иванн Живановичѣ 1851.**

Св. Василије Велики, уље на плеху, 26,5x36 cm. Натпис приложника:

**Семџ изображению вистѣ ктиторѣ
Павел Вѣкасовичѣ 1851.**

Успење Богородичино, уље на плеху, 26,5x36 cm. Натпис приложника:

**Семџ изображению вистѣ ктиторѣ
Недељко Младеновичѣ 1851.**

ЦРКВА СВЕТОГ САВЕ У БЕЧМЕНУ

Сл.21. – Иконостас цркве Светог Саве у Бечмену

Fig.21 – Iconostasis in St. Sava's church in Bečmen

Бечмен је као и Петровчић настао након 1739. године нема га у пописима из 1737. године и раније. У изворима се јавља најпре као шанац збег Богићев. Овај шанац је у зиму 1750-51. године имао 40 домова и припадао је сурчинском протопопијату. По овом попису мала дрвена црква је саграђена 1751. године. Парох је био поп Радивоје Јовановић. Збег је имао и ђакона Јоана Марковића и ђака Марка Поповића спремног за рукополагање. За епитропа је постављен Барјактар, а за црквеног сина Радован Рашковић. Стражмештер Милић Краљевић. Приход је износио 12 фор 50 нов.²¹³

Шанац Бечмен је 1756. године имао 40 кућа и припадао је као и раније сурчинском протопопијату. мала дрвена црква је била посвећена св. Сави српском архиепископу. Свештеници су били Марко Поповић и Радивоје Радишић. Епитроп је био Иван Миличков, црквени син Радован Рашковић, унтерлајтнант Станоје Тодоров. Школе и учитеља у Бечмену

²¹³ К. Петровић, н. ч, 90

није било.²¹⁴ као што можемо запазити Шанац збег Богићев је негде између 1751. и 1756. године променио имео у Бечмен.

Попис цркава из 1766. године даје тачније податке о старој цркви Св. Саве. саграђена је 1748. године а посветио је епископ Партеније 23. јуна 1755. године то јест један дан пре него што је посветио цркву у Петровчићу. Свештеници су били Марко Поповић (рукоположен 2. фебруара 1755) и Радивоје Радишић (рукоположен 10. марта 1755).²¹⁵

Бечмен је 1785. године имао 43 куће са 48 домаћинстава и 273 становника (134 мушких и 139 женских). Црква је била Светог Саве. Свештеника није било већ је парохију администрирао Димитрије Лазаревић из Угриноваца. Учитељско место је било упражњено па школа није радила.²¹⁶ Бечмен је 1791. године имао 35 кућа, 150 душа, једног свештеника а приход парохије је био 50 форинти.²¹⁷

Општина шанца Бечмен и зидарски мајстор Франц Ебел из Сремске Митровице и цимермана Антона Вајса склопили су 30. априла 1809. године уговор о изградњи нове цркве.²¹⁸

По подацима из Шематизма за 1884. године црква у Бечмену Светог Саве саграђена је 1810. године док су матрикеле заведене 1782. године. Филијала је била село Петровчић са црквом Светог Јована Крститеља. Те 1884. године администратор парохије је био у Бечмену Стефан Жуми Ђурђевић а у Петровчићу речки парох Јефрем Белегишанин. Стефан Ђурђевић је био рођен 1839. а руположен 1866. године док је Јефрем Белегишанин рођен 1843. а рукоположен 1872. године. Парохија је била VI разреда. Бечмен је бројао 62 дома са 52 брачна пара и 151 мушку и 159 женских душа. Петровчић је

бројао 78 дома са 68 брачних парова и 212 мушке и 218 женских душа. Комунална школа је имала 21 мушко и 18 женска православна детета. Најближа пошта је била у Земуну.²¹⁹

И по подацима из Шематизма за 1900. годину црква у Бечмену Светог Саве саграђена је 1810. године. Овог пута Бечмен је био филијала парохије у Петровчићу. Парохија је била VI класе. Бројала је у Бечмену 352 душе (186 мушке и 166 женске) а у Петровчићу 180 кућа са 116 брачних парова и 672 душе (337 мушке и 335 женске). Привремени администратор парохије био је Милош Поповић рођен 1869. а рукоположен 1894. године. Школа у Петровчићу је имала 66 ученика (35 мушка и 31 женска). Котарска област, котарски суд и брзојав су били у Земуну а последња пошта у Шимуновцима.²²⁰

Као што видимо шематизми и за 1884. и 1900. годину су изричито да је црква у Бечмену саграђена 1810. године што је, с обзиром на уговор од 30. априла 1809. године, сасвим реално. Не спомиње се никаква нова црква из 1845. године, тако да не знамо одакле податак Б. Вујовићу да је данашња црква из 1845. године, поготово што он и не наводи извор за такво тврђење.

Црква св. Саве је конципирана као једнобродна барокна грађевина са елементима класицизма. То је релативно мала, али у пропорцијама, складна црква са једном полукружном апсидом на источном и троспратним звоником на западној страни. Иконостас, који је настао у време зидања цркве није очуван ни у свом конструктивном делу, ни у фрагментима сликарске декорације. Данас постојећи иконостас саграђен је у новије време, вероватно око 1900. године. То се може закључити и по иконама чији је аутор сигурно академски сликар који је био под утица-

²¹⁴ Д. Руварац, *Српска митрополија карловачка око половине XVIII века по архивским списима*, 20

²¹⁵ Исто, 42.

²¹⁶ С. Пецињачки, *н. ч.*, 133

²¹⁷ Д. Руварац, *Српска православна митрополија Карловачка око половине XVIII века по архивским списима*, 68

²¹⁸ МПА, Конзистерија, 1810, Но 42/1810; *Класицизам код Срба књ. 2*, Београд 1966, 13

²¹⁹ *Шематизам Источно православне србске архидијецеле срмско карловачке за годину 1884*, Нови Сад 1884, 51, 53, 54 и 55

²²⁰ Д. Руварац, *Шематизам источно православне српске митрополије карловачке за годину 1900*, Сремски Карловци 1900, 53

јем импресиониста. Иконе су рађене уљем на платну кашираном на дасци.²²¹

Натписи

У Бечмену постоје само три натписа на појединачним иконама. Икона на иконостасу немају натписа.

Целивајућа икона св. Николе, уље на плеху, 32,5x45 cm; у доњем делу иконе налази се натпис:²²²

Сію іконѢ приложи Павелъ Воденичаревѣ въ храмъ семъ 1838 лето.

Целивајућа икона св. Јована Крститеља, уље на плеху, 22,5x28,5 cm; у доњем делу иконе налази се запис:²²³

СемѢ изображенію бистѣ ктитора Ѳеодора Іанковича из ЗемѢна 1850.

Целивајућа икона св. апостола и еванђелисте Луке, уље на плеху, 26,5x36 cm; у доњем делу иконе налази се запис:²²⁴

СемѢ изображенію бистѣ ктитора Димитрија Новаковича 1862.

Summary

CHURCHES AROUND SURČIN SURČIN, JAKOVO, BOLJEVCI, BEČMEN, PETROVČIĆ

During the administration of the medieval Kingdom of Hungary (12th-16th century), the area was divided between Sirmiensis and Valkoensis counties. During Ottoman administration (16th-18th century), the area was initially a part of the vassal Ottoman duchy of Syrmia ruled by Serb duke Radoslav Čelnik and was subsequently included into the Sanjak of Syrmia. During Habsburg administration (18th-19th century), the area was divided between the Syr-

mia County and the Military Frontier. In the 1850s, northern parts of the area were part of the Novi Sad District, but were again included into Syrmia County after 1860. Since the abolishment of the Military Frontier in 1882, Sirmian parts of the Frontier were also included into Syrmia County.

Surčin (Serbian Cyrillic: Сурчин) is a town and one of 17 city municipalities which constitute the City of Belgrade, the capital of Serbia.

The first means of settlement in this area are from 1404, when the Royal Charter donated feudal family Morović. After Požarevac Peace 1718 Zemun became part of the estate of Count Schönborn, and from 1745 was included in the military frontier.

The town church has existed since 1732. or early. Today's Orthodox church was built in the period from 1788 to 1812 and is dedicated to St. Petka. The iconostasis was Marko Vujatović, a painting and gilding choir Stevan Gavrilović. Surčin celebrates the Nativity of Virgin Mary on 21 September. Besides the Orthodox Surčin has the Roman Catholic Church.

In the Surčinu 1786 there old dilapidated schools, but the first data on the number of students dating back to 1802, when the classes attended by 20 students. The school building was erected in 1817, a school was shorter prekidina worked throughout the nineteenth century.

Jakovo is an suburban neighborhood of Belgrade, the capital of Serbia. It is located in Belgrade's municipality of Surčin.

Jakovo is mentioned in the writings of the early XV century (1404 to file a Hungarian). The origin of the village is linked to the Fenek monastery, located two kilometers southwest of Jakovo. Jakovo is mentioned as a settlement in the Turkish period. After the withdrawal of the Turks in 1718 became part of the Zemun estate and after the conclusion of peace with Turkey Jakovo connected military border.

End XVIII century marked the beginning of the school work. Orthodox church, dedicated to Lord's Ascension (Ascension), was built in the period from 1804 to 1810,

²²¹ Б. Вујовић, *н. д.*, 50

²²² Б. Вујовић, *н. д.*, 51

²²³ Б. Вујовић, *н. д.*, 52

²²⁴ Б. Вујовић, *н. д.*, 52

and in the period from 1857 to 1862, its interior walls painted by Zivko Petrovic (1806-1869) which art historians have described as a mediocre painter in the style of romanticism. Village Festival is Sveta Petka, which is celebrated on 27 October. It also celebrates the transfer of the relics of St. Friday (July 26/8. August), in the framework of the "Days of the local community," 6-8. August. In memory of 20 patriots and villagers Jakovo, whom the Germans shooting 1943, in retaliation for a murdered German.

Boljevci is a suburban settlement of Belgrade, the capital of Serbia. It is located in Belgrade's municipality of Surčin.

The name village is mentioned in 1702, and the first written document dates from 1716. Orthodox church dedicated to St. Petka and was built in the period from 1797 to 1800. Village Festival the Assumption (28 August).

In the first half of the XIX century, this area, in addition to Serbs, and Slovaks inhabited. As a temporary solution in 1900 was erected a prayer house, with a wooden bell towers aside. In 1908, the Evangelical parish became independent at the end of XIX century was built on the church.

The first records of a school in the city occur at the end of the eighteenth century, and today the school is named "Branko Radičević" because of the great poet grandfather lived in Boljevci.

Petrovčić is a suburban settlement of Belgrade, the capital of Serbia. It is located in Belgrade's municipality of Surčin.

After migration under Arsenije IV Jovanovic part of Serbian migration settled in four villages and 11 wastelands. By the decree of Maria Theresa, Petrovčić assigned Vuk Isakovic for settling families of its soldiers. For the first time under its present name is mentioned in 1756 as a place to border.

The place is still there then dilapidated Orthodox Church, a new Orthodox church was built probably in 1845 and is dedicated to the Nativity of St. Jovana. Village Festival is Ivandan.

Data on the existence of the school date back to the period between the two world wars. The school building had two classrooms and about 60 students.

Bečmen is an suburban settlement of Belgrade, the capital of Serbia. It is located in Belgrade's municipality of Surčin.

Bečmen Church was built in 1810

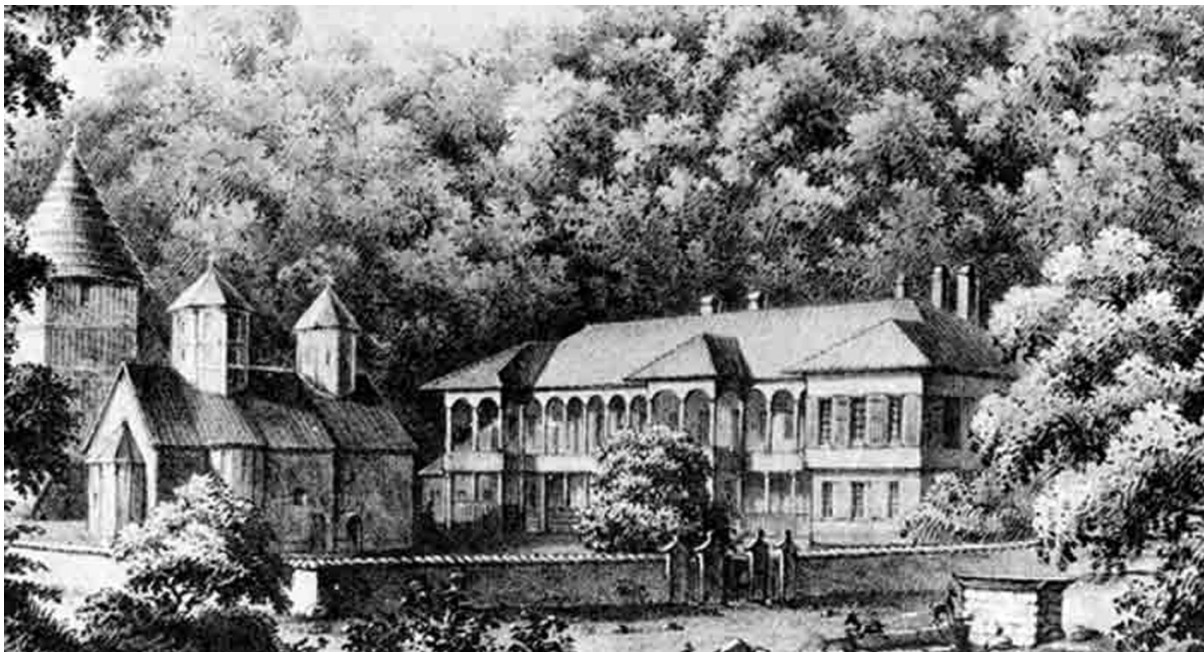
UDC:

ID:

Примљено:20.9.2015.
Прихваћено:30.11.2015.Небојша Ђокић
Београд
ndjokic05@gmail.com**МОНАСТИР РАКОВИЦА**

Сажетак: У раду су, након кратког историјата манастира Раковице, дати натписи који се налазе у овом манастиру покрај Београда. Највећим делом реч је о надгробним натписима чланова породице Обреновић, као и неких монаха из самог манастира. Дат је и ктиторски натпис о обнови манастира Тресије на Космају кога су обновили монаси манастира Раковице.

Кључне речи: Раковица, Београд, Тресије, војвода Радул, књаз Милош Обреновић, Јеврем Обреновић, Томанија Обреновић, Обреновиће, Миливоје Петровић Блазнавац, Себастијан Рош, патријарх Димитрије, патријарх Павле

Сл.1. – Манастир Раковица

Fig. 1 – Rakovica monastery

Манастир Раковица се налази пола сата хода од Топчидера, а на два сата од Београда идући уз Топчидерску реку. Манастир лежи, повише села Кнежевца, између пошумљених брда на речици Раковици, притоци Топчидерске реке. Храм је црква „св. безплотни сил Миха-

ила и Гаврила”, али се сабор купио на велику Госпођу (15/28. августа).¹

По писаном предању комисије која је обишла манастир по налогу књаз Милоша, манастир је некада био уврх села Раковице, више механе раковичке, куда је пролазио крагујевачки друм, па је од турског зулума, премештен на сада-

¹ Јосиф Веселић, *Опис манастира у Србији, част I*, Београд 1867, 8 – 9; М. Ђ. Милићевић, *Манастири у Србији*, Гласник СУД књ. IV, Београд, 1867, 16

шње место.² По другом предању, манастир је основао Свети Сава, чија се “испосница” налази у брегу недалеко од манастира, на северној страни. По мишљењу Милићевића, манастир је настао „*по што је турска нога опоганила српску земљу.*”³

О првом оснивању манастира Раковице Јосиф Веселић није знао ништа поуздано. Причало се, да је у време “гоњења турског” овај манастир био сасвим запуштен. У време рата цара Јосифа био је, по Веселићу, од Турака сав попаљен а калуђери су се морали раселити. Неки су са утварима и манастирским стварима прешли у Фрушку гору у манастир Раковац. По казивању неке су се ствари чувале из 1862. Године, а посебно неки значајни записи. Након ослобођења од дахија и за време књаза Милоша калуђери су поново почели да се окупљају и врше службу. У последње време, пред Веселићеву посету, манастир је нагло напредовао и имао све већу посету велике масе народа.⁴

Подаци које даје Веселић су у потпуности нетачни, али је народно предање вероватно у праву да је у једном моменту манастир “пресељен”. Поред већ наведених старијих историја манастира постоје и две релативно савремене на научној основи рађене историје манастира од Д. Кашића и Б. Вујовића.⁵ Споменимо и нешто старију књижицу архимандрита Рувима о манастиру.⁶

² Комисари у београдском округу су били смедеревски прота Јосиф Стефановић, члан окружног смедеревског суда Сима Радојковић и помоћник окружног београдског начелства Јанко Махаиловић. М. Ђ. Милићевић, *Манастири у Србији*, Гласник СУД књ. IV, Београд, 1867, 16 – 17 (даље: М. Ђ. Милићевић, *Манастири у Србији*)

³ М. Ђ. Милићевић, *Манастири у Србији*, 17

⁴ Јосиф Веселић је манастир Раковицу обишао 1862. године. Јосиф Веселић, *Опис манастира у Србији, част I*, Београд, 1867, 7 – 8.

⁵ Д. Кашић, *Манастир Раковица*, Београд 1970, и Б. Вујовић, *Црквени споменици на подручју града Београда*, Београд 1973 (обимни одељак о манастиру Раковица 257 – 282.

⁶ архимандрит Рувим, *Манастир Раковица*, Београд 1909.

Све три историје манастира су непотпуне, када је реч о најстаријој историји манастира. Пошто сви аутори доносе различите верзије, изнећемо резултате наших истраживања, уз напомену да смо користили изворе који претходним ауторима, пре пола века, нису били доступни.

Манастир Раковица се први пут помиње у путопису Феликса Петанчића, писаном 1502. Године, а штампаном 1522. године у Бечу. Манастир се помиње под именом *Rasauicense monasterium*.⁷ Петанчић се кретао друмом који ће касније у XVIII и XIX веку бити познат као крагујевачки друм и који се добрим делом (ако не и у потпуности) поклапа са данашњом трасом Авалског друма све до места где се данас налази Сопот. Дакле, те 1502. године манастир Раковица се није налазио где се данас налази, већ на другом месту. Османски дефтер из 1560. године нам јасно каже, да се манастир Раковица (*Rakovica*) у то време налазио у атару села Врчина.⁸ Премда се овај манастир не спомиње у ранијим дефтерима, ако упоредимо производњу вина, што је обично била најзначајнија пољопривредна активност манастира, у селу Врчину у ранијим пописима, са пописом из 1560. Године, видећемо да је негде између 1536. и 1560. године део винограда одузет сељацима и предат манастиру, што је било могуће само ако су ти виногради раније били манастирски. Пошто се налазио на османско – угарској граници у периоду од 1459 – 1521. године, претпоставља се да су се монаси разбежали током кампање Сулејмана Величанственог 1521. године, па је манастир неко време остао пуст. Манастир је обновљен између 1536. и 1560. године. У селу Врчин постоји неколико локалитета где је могао да се налази манастир. У сваком случају, морао је да се налази близу пута, а можда и на самом путу. Због тога је манастир, вероватно,

⁷ P. Matković, *Putovanje po Blaknskom poluotoku XVI vijeka*, RAD JAZU 49, Zagreb 1879, 115 – 116, 127 – 128.

⁸ X. Шабановић, *Турски извори за историју Београда књ. 1 св. 1*, Београд 1964

често пута страдао у разним ратним кампањама. Можемо се сложити са мишљењем Кашића, да је првобитна Раковица опустела, највероватније, крајем XVI века након османског похода на Беч 1592. године и народних немира из 1594. године у које су били умешани и поједини црквени великодостојници.⁹

Управо овде се морамо осврнути на повељу влашког војводе Константина Бранковеана Бесарабе, издату 1701. године манастиру Раковици. У повељи, Константин за манастир каже да је „сазидан и из свог темеља подигнут од стране доброг хришћанина, почившег Радула војводе, који је протеклих година био господар ове земље.“¹⁰ Пошто војвода Константин не наводи на ког војводу Радула мисли, тешко је утврдити о коме је реч, јер је било 12 владара са тим именом. Нећемо понављати Флорине аргументе због којих се он одлучио за Радула великог мунтенског (1495 – 1508).¹¹ Кашић је, дао предност Радулу I, који се 1381. године оженио ћерком или нећаком кнеза Лазара.¹² Ово мишљење је прихватио и Б. Вујовић.¹³ Било који од аутора да је у праву, ово ктиторско право је могло да се односи само на првобитни манастир Раковицу код села Врчин. Нећемо се упуштати у питање српско – угарске, тј. османско – угарске границе, на простору Космаја и Авале. Оно што је сигурно, а то је да се она налазила у време владавине Радула I, где је некада била српско – угарска граница, а у време Радула Великог османско – угарска граница. Тешко је прихватити да би неко од њих решио да диже манастир из темеља на том месту.

Наше је мишљење, да су монаси око 1595. године напустили стари манастир Раковицу и прешли у данашњи мана-

стир преневши са собом и име манастира. Изабрали су манастирски храм у атару (вероватно) тадашњег села Сухи Железник и то не манастир познат у османском дефтеру из 1560. године као Превелика (Prevelika)¹⁴ за чији тачни положај знамо на основу једне детаљне аустријске карте из 1721. године.¹⁵ Разлози за то су вишеструки. Могуће је да је манастир Превелика и око 1595 – 1600. године био појучи манастир, јер није био толико изложен, а имао је и доста винограда (42 ведро шире). Ако је манастир Превелика запустео, сељаци из Сухог Железника би одмах присвојили винограде и не би били одушевљени да се појаве неки монаси који би тражили винограде натраг. Због тога би монаси, који би били у бекству, изабрали заклоњен манастир који није имао винограде, али је могао да сагради воденице на реци.

Тако је, око 1600. године, заживео нови манастир Раковица за чију су обнову била потребна средства. У том моменту, једини православни владари били су влашке војводе, јер је то било време велике кризе Московске државе у руској историји познато „смутноје времја“. Р. Флора је као могуће кандидате за ктиторе Раковице узео тадашњег влашког владара Раду Шербана (1602 – децембар 1610 и јуни – септембар 1611. године) и Раду Михна, за кога знамо да је помагао Сопоћане, али предност је дао Радулу Великом.¹⁶ Напоменућемо да не треба у потпуности искључити ни Раду Леона (1664 – 1669), који је 1665. године споменут као значајни ктитор Милешеве са 2000 аспри. И о њему је размишљао Р. Флора.¹⁷ Као закључак из ове расправе може се узети да је нови манастир Раковица, највероватније, обновљен пар година након 1602. године уз финансијску помоћ влашког војводе Раду Шербана.

⁹ Кашић, *н. д.*, 23.

¹⁰ Р. Флора, *Повеља Константина Бранковеана, Прилог питању постанка манастира Раковице*, Зборник за друштвене науке МС 15, Нови Сад 1956, 68 – 80.

¹¹ Р. Флора, *н. ч.* 79.

¹² Д. Кашић, *н. д.*, 21

¹³ Б. Вујовић, *н. д.*, 257

¹⁴ Х. Шабановић, *н. д.*, 506

¹⁵ Ж. Шкаламера, *Мапа једног дела Београдског дистрикта из 1721. године*, Годишњак Музеја Града Београда XVII, Београд 1970.

¹⁶ Р. Флора, *н. ч.*, 79

¹⁷ Исто

Прво спомињање Раковице у српским изворима је из 1684. године, када је извесни хаџи Комнен купио свето тетраевангелије и приложио га манастиру Раковици храму архистратига Михаила и Гаврила, да се поје за душевно спасење њему и његовим родитељима.¹⁸ Те исте 1684. године, на залагање протопопа београдског Јована, приложила је манастиру Раковици нека Марија за душу Михаилову књигу већи закон.¹⁹ Ову књигу је 1696. године “поновио” протопоп београдски Јован у Будиму.²⁰ Неколико година касније 1693. године у манастиру је поп Исаија, као еклизарх, писао један псалтир за игумана Максима седећи на прагу цркве.²¹ Једна књига је 12. септембра 1699. године приложена манастиру Раковици.²² Следеће 1700. године спомиње се игуман Михаил²³ и у то време зидана је у манастиру трпезарија.²⁴

Руски цар Петар Велики је 30. јуна 1701. године дао грамату игуману раковичком Григорију за слободан пролаз кроз руске области све до Москве ради купљења милостиње сваке седме године.²⁵ На путу за Русију свратио је у Букурешт, где га је примио војвода Кон-

стантин Бесарабу и издао му 8. јануара 1701. године већ спомињану повељу.²⁶

Калуђер Никодим Раковичанин послао је 1702. године у манастир Раковицу један апостол, који је претходно поправио у Коморану.²⁷ Григорије је као архимандрит заједно са попом Висарионом посетио Јерусалим 1705. године.²⁸ Вероватно исти поп Висарион је као игуман Раковице (хаџи Висарион) са братством манастира бесплатним трудом и “плаћом” обновио 1709. године храм бесплотних сила у Тресијама испод Космаја,²⁹ а 1730. године начинио је тестамент у коме спомиње и манастире Тресију и Рајиновац.³⁰ Код њега је учио школу поп Марко из Железника³¹ и каснији игуман Михаил.³² Када су у манастиру 1728. године почели да зидају трпезарију из митрополитовог двора је 28. марта/8. априла 1728. године, као помоћ дато 12 форинти “за здравле господиново.”³³

Београдски трговац Стојан Кузмановић оставио је својим тестаментом од 16/27. маја 1724. године, манастирима Раковица, Рајиновац, Сланци и Воиловица по 6 форинти.³⁴

Раковичка јенурија је 1730 - 1736. године имала 152 хлеба и била је највећа у околини Београда (Вишњичка 144 хлеба, Сланачка 147, остале много мање).³⁵

¹⁸ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи књ. I*, Београд 1902, 1832; В. Петковић, *н. д.*, 278

¹⁹ У то време, 1684. године, васељенски патријарх је био хаџи Арсеније, митрополит Београдски хаџи Симеон и османски султан Мехмед. Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи књ. I*, 1837; В. Петковић, *н. д.*, 278

²⁰ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи књ. I*, 1838

²¹ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи књ. I*, 1982; В. Петковић, *н. д.*, 278

²² Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи књ. I*, 2071; В. Петковић, *н. д.*, 278

²³ Д. Руварац, *Калуђери манастира Каленића и других манастира у Хопову*, Српски сион бр. 9 од 11. маја 1906, 343 – 344 (даље: Д. Руварац, *Калуђери манастира Каленића и других манастира у Хопову*); В. Петковић, *н. д.*, 278

²⁴ В. Петковић, *н. д.*, 278

²⁵ М. Ђ. Милићевић, *Манастири у Србији*, 17; Ст. М. Димитријевић, *Грађа за српску историју из руских архива и библиотека*, Споменик СКА ЛП, 45, Сарајево 1922, 222; В. Петковић, *н. д.*, 278

²⁶ Р. Флору, *н. ч.*, 69 – 80.

²⁷ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи књ. I V*, 7061

²⁸ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи књ. V*, 7341; В. Петковић, *Преглед цркава кроз повесницу српског народа*, Београд, 1950, 278

²⁹ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи књ. II*, 2192; В. Петковић, *н. д.*, 278

³⁰ Д. Руварац, *Калуђери манастира Каленића и других манастира у Хопову*, 344 – 45; В. Петковић, *н. д.*, 278

³¹ Д. Руварац, *Митрополија београдска око 1735*, Београд 1905, 145 (даље: Д. Руварац, *Митрополија београдска око 1735*); В. Петковић, *н. д.*, 278

³² Д. Руварац, *Митрополија београдска око 1735*, 146; В. Петковић, *н. д.*, 278

³³ Д. Поповић, М. Богдановић, *Грађа за историју Београда од 1717 до 1739 – I*, Београд, 1958, 36

³⁴ Исто, 261

³⁵ М. Ђ. Милићевић, *Белешке о неким нуријама, црквама и манастирима у Србији из времена 1730-1736*, Споменик XXXVII, Београд, 1900, 166 – 167

Манастир је 1739. године запустео и њен игуман Михаил са братством и манастирским стварима је прешао у манастир Ремету на Фрушкој Гори.³⁶ Игумани манастира Раковице Михаил и Ремета (храм Св. Димитрија) Данило склопили су 14/25. септембра 1739. године уговор којим су се договорили да се оба манастира сједине у један манастир којим би управљао један игуман. У коме ће манастиру живети игуман решиће братство, а било је предвиђено да у прво време, тадашњи игуман Ремете води бригу о оба манастира.³⁷ Митрополит београдски Вићентије Стефановић је 1752. године потврдио је овај уговор о сједињењу Ремете и Раковице.³⁸

О богатој садржини црквеног инвентара који је припадао манастиру Раковици у XVIII веку знамо из теста-мента игумана Михаила, који је умро 24. марта 1741. године. У тестаменту је игуман пописао све ствари које су раковачки монаси донели са собом приликом доласка у Велику Ремету и који су стално били уз њега. Све наведене предмете је игуман оставио монаху Јоаникију који је био са њим уз аманет да те ствари, кад се укаже прилике, врати у манастир Раковицу.³⁹

У запису из 1754. године на једној књизи каже се, да је она власништво јеромонаха Висаориона Раковичанина, а одмах затим се као власник књиге спомиње Дионисије Раковичанин.⁴⁰ Архимандрит Раковице Спиридон Витковић долазио је 1778. године у Русију. Спиридон Витковић је био истовремено и игу-

ман манастира Рајиновац.⁴¹ Манастир Раковица “на речици Раковици” је 1804 - 1805. године, био “појушчи”.⁴² Васа Чарапић је 1806. године сахрањен у Раковици.⁴³

Књаз Милош је 1822. године саградио трократне ћелије у манастиру.⁴⁴ По жељи књаза Милоша и његовим трошком подигнут је у манастиру Раковици леп конак на спрат.⁴⁵ Ту су гробови деце господара Јеврема, па је зато његова жена Томанија чинила манастиру велике прилоге, а на крају је и она ту сахрањена.⁴⁶

У манастир Раковицу је 1823. године дошао игуман Пајсије Радонић из Пећске патријаршије који се потрудио да манастиру подигне забран, који му је касније постао главна имовина. Поред тога игуман Пајсије се доста трудио да манастир унапреди.⁴⁷

Књаз Милош је 1824. године наредио да сиротињски тас припада манастиру Раковици.⁴⁸ Током 1829. и 1830. године су настављени радови на конацима. Јањи малом и Николи Цинцару је 7. маја 1830. године исплаћено 500 динара (?) за оправку манастира Раковице.⁴⁹

Пајсије игуман Раковице изразио је 1838. године жељу да се врати у манастир Пећски због болести и хтео је да тамо

³⁶ Д. Руварац, *Калуђери манастира Каленића и других манастира у Хопову*, 342 – 344

³⁷ М. Ђ. Милићевић, *Манастири у Србији*, 17; Д. Руварац, *Калуђери манастира Каленића и других манастира у Хопову*, 340.

³⁸ В. Петковић, *н. д.*, 279

³⁹ Д. Руварац, *Опис фрушкогорских манастира*, Сремски Карловци 1903, 324 – 347.

⁴⁰ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи књ. V*, 8037 – 8039.

⁴¹ Архимандрит Спиридон је умро 1792. године у Русији, на повратку у свој манастир. Ст. М. Димитријевић, *н. ч.*, 270

⁴² “*Описаније њеких манастиреј в Србији наход-јашчихсја*” у Радослав Перовић, *Први српски устанак – Акта и писма на српском језику књига I* (1804-1808), Београд, 1978, бр. 52, 105

⁴³ Јоаким Вујић, *Путешествије по Србији II*, Београд, 1901, 115

⁴⁴ М. Ђ. Милићевић, *Манастири у Србији*, 17

⁴⁵ Д. Кашић, *Рад кнеза Милоша на подизању и обнови цркава и манастира*, Гласник Српске Православне Цркве бр. 10, Београд, 1960, 269; Ј. Вујић, *н. д.*, 115

⁴⁶ Д. Кашић, *н. ч.*, 269; М. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српског народа*, Београд, 1888, 461

⁴⁷ М. Ђ. Милићевић, *Манастири у Србији*, 17

⁴⁸ АС – Народна канцеларија – КК II, 920, 921

⁴⁹ Димитрије Мита Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије*, књ. III, Београд, 1899; Б. Вујовић, *н. д.*, 264

умре.⁵⁰ Исте, 1838. године, решено је да се новац од продаје дрва из забрана манастира Раковице употреби за градњу цркве.⁵¹

Митрополит Петар је 13. октобра 1839. године послао писмо попечитељу правосуђа и просвешченија у Београду. У њему га митрополит обавештава, да је црква манастира Раковице тако опала и да без оправке не може опстати, а на ову не би вредело трошити паре јер је она веома мала и садашњем времену неприлична. Отуда се појавила потреба да се сагради већа и лепша. Манастир нема друге готовине осим 5338 гроша чаршијских. Он поседује богат извор – манастирски забран, помоћу кога би се новац зарадио. Забран је подигнут и сачуван трудом игумана Пајсија. Међутим, потребна је помоћ народа београдског окружја, да се исти забран разрези и дрва пребаце у Београд. Она би се добром ценом продала и тако зарадио новац којим би се платили мајстори и украсила црква. Ако би манастир платио разређивање шуме, слабу би корист од тога имао, па не би могао ни подићи цркву, а о томе да се црква украси не би било ни говора.

Да народ ово не би сматрао кулуком који је и уставом забрањен, митрополит је предложио да надлежни људи овог округа: протојереји и намесници, а и средски начелник, издају народу “протолкул” да се овде ради о добровољном раду, а не кулуку. Сходно напред реченом, митрополит је предложио Попечитељу следеће:

а) да надлежна поменута духовна и световна лица народу округа београдског, а и “остали крај” и околних села, када се при цркви окупе, да им објасне да ће црква манастира Раковице бити њихова задужбина и да то треба да ураде за спас своје душе.

б) да удаљенија села раде по један дан бесплатно, а друга ближа села да бесплатно пренесу дрва у Београд.⁵²

Попечитељ правосуђа и просвете, генерал мајор кавалерије Стефан Стефановић Тенка је 23. октобра 1839. године одговорио митрополиту на његово писмо. Попечитељ Тенка пише митрополиту да је примио к знању његово тврђење да је црква манастира Раковице толико пропала да је неопходно да се следећег лета 1840. године сагради нова и да због тога тражи мишљење попечитељства. Тенка пише да попечитељство не би било противно томе из хришћанских побуда, а са друге стране, пошто је народ преоптерећен текућим и будућим послом, вероватно неће добро примити такву молбу да бесплатно помаже. Поред тога, према подацима из спискова Комисије, која је имала задатак да прегледа манастирске земље и том приликом била у манастиру Раковици и чији је извештај већ раније послат митрополиту, сматрано је да на цркви нема потребе за поправкама, а није неопходно ни зидати нову, већ се то може одложити и за касније.⁵³

На ово писмо попечитеља Тенке митрополит је писмено одговорио тек 15. новембра 1839. године. Митрополит у писму изражава своје неслагање са мишљењем да цркви манастира Раковице није неопходна оправка. Митрополит тврди, како су и бивши настојатељи Пајсије и Исаија, као и тадашњи Самуил, врло уверљиво образлагали потребу оправке. У то се лично уверио приликом посете манастиру октобра 1838. године, а у шта се и сам попечитељ може уверити. Међутим, пошто је црква врло малена, митрополит је био мишљења да се не исплати њена оправка, већ да треба саградити нову цркву. Пошто је попечитељ био

⁵⁰ АС – Црква и свештенство – КК XXXV, 285

⁵¹ АС – Црква и свештенство – КК XXXV, 301

⁵² АС - ВФ III – 114, Писмо митрополита Петра од 13. октобра 1839. године попечитељу правосуђа и просвешченија ЕНо 941/568.

⁵³ АС - ВФ III – 114, Писмо попечитеља правосуђа и просвете генерал мајора кавалерије Стефана Стефановића Тенке митрополиту Петру од 23. октобра 1839. године УН^о 1571.

мишљења да није добро да се тражи помоћ од народа, митрополит је предложио да јеромонаси из манастира сами по околним нуријама обиђу кметове и народ и замоле их за помоћ, а да попечитељство само препоручи среским старешинама да ако не желе да помогну, а оно да бар не ометају рад јеромонаха.⁵⁴

Како предлог није остварен, митрополит је 24. јуна 1842. године, затражио од Државног савета помоћ од 10.000 талира за изградњу нове манастирске цркве, а према приложеном плану и предрачуна мајстора Јохана Критера. Ускоро је добио одговор да су Државни совјет и књаз вољни да пруже помоћ, али да средстава нема. Митрополит је 1844. године поново покушао да добије средства за оправку манастира, али му је овог пута одговорено да су средства предвиђена само за „царске” манастире, а Раковица то није. Између 1842 – 1844. године обновљена је испосница св. Саве, а за време игумана Никодима Христифоровића подигнута је чесма испред манастирског улаза.⁵⁵

Црква манастирска која се налазила „усред града” била је дуго времена запуштена. Под игуманом Јосифом црква је обновљена и проширена. Стара црква је повишена за више од пола хвата и сва покривена плехом, укључујући и оба кубета, а крстови и јабуке на кубетима су позлаћени. Цела црква је, по Веселићу, имала (у шупљини) 8 хвата и 2 шуха, а у ширини 4 фати и 1 1/2 шух. Висина је 1862. године изгледала гледајући споља сразмерна.⁵⁶

Под цркве је 1861. године патосана на целој површини, а 1862. године су се постављале двери украшене златним украсима и иконама. Истовремено радило се и на живописању цркве. Обнову манастира је финансирао књаз Михаило. У време када је Веселић обишао манастир, у

великом кубету је био живописан Саваот, а у олтару, над трапезом, је била живописана Богородица са раширеним рукама, а са обе стране по један анђео је држао таблицу. У мањем кубету је био планиран Христос.⁵⁷

У цркви је 1862. године све било намештено по обичају и у ничему се није оскудевало, јер је црква располагала са свим нужним утварама. Испред двери су стајала два велика гвоздена чирака која су била дар београдских хришћана. За оправку и обнову цркве књаз Михаило је 1862. године даровао 6000 гроша чаршијских за шта му се манастирска братија даноноћно молила.⁵⁸ Од тих средстава је израђен и иконостас. Књаз Михаило је и касније помагао манастир, а на помоћи манастиру доста се ангажовала и Томанија, супруга Јеврема Обреновића. Она је између осталог дала да се саграде нове ћелије и кула за звона. Раковица је 1864. године имала готовине 42233 гроша и 22 пара чаршијских. Нурију манастира су 1867. године чинила села Бањица (23 куће), Жарково (101 кућа), Јајинци (25 кућа), Кнежевац (50 кућа), Раковица (23 куће), Ресник (66 куће) Рушањ (53 куће) и Сремчица (63 куће) – свега 404 куће.⁵⁹

Манастир је 1887. године имао 709,24 хектара зиратне земље, највише у Србији после Студенице (1475,20 хектара). После Раковице и Студенице највише зиратне земље је имала Раваница 461,76 хектара. Од шуме, Раковица је имала 296,30 хектара, што је било сасвим просечно. На све имање манастир је 1887. године платио порез од 697 динара, што је било сасвим просечно. Од зграда, у то време, манастир Раковица је поседовао једну механу и једну воденицу са једним витлом. Капитал код управе фондова 1.

⁵⁴ АС - ВФ III – 114, Писмо митрополита Петра од 15. новембра 1839. године попечитељу правосуђа и просвешченија ЕНо1095/691.

⁵⁵ Б. Вујовић, *н. д.*, 264

⁵⁶ Јосиф Веселић, *н. д.*, 8

⁵⁷ Јосиф Веселић, *н. д.*, 8 – 9.

⁵⁸ Јосиф Веселић, *н. д.*, 9

⁵⁹ М. Ђ. Милићевић, *Манастири у Србији*, 17 – 18; Б. Вујови, *н. д.*, 265.

ноембра 1887. године износио је 5885 динара и 55 пара.⁶⁰

НАТПИСИ ИЗ МАНАСТИРА РАКОВИЦЕ

Када говоримо о натписима везаним за манастир Раковицу постоје натписи који се односе на манастир, али се данас више не налазе у манастиру (или се никад нису ни налазили у њему) и натписе који се налазе у самом манастиру. Прво ћемо обрадити натписе који се не налазе у манастиру, јер су они и најстарији. Реч је о четири руске иконе (две датиране) које се данас налазе у Галерији Матице српске у Новом Саду и ктиторском натпису у манастиру Тресије на Космају кога су обновили раковички монаси.

Четири руске иконе у Галерији Матице српске

Четири престоне иконе је раковички игуман Григорије донео из Русије 1701. године као поклон цара Петра великог манастиру Раковици. О пореклу и стилским особинама икона, као и њиховом несумњивом значају „као симбола једног новог доба и нове оријентације српског сликарства” XVIII века, опширно је писао П. Васић, који је ове иконе везао за школу Симеона Ушакова (1626 – 1686).⁶¹ Аутори ових икона нису другоразредни руски зографи, већ познати дворски иконописци.⁶²

Иконе су се налазиле све до 1737. године, на иконостасу у манастиру, када

⁶⁰ Илија Вукићевић, *Наши манастири са економског гледишта*, Весник српске цркве VIII/1895, 766 – 767

⁶¹ П. Васић, *Аутори, порекло и значај престоних икона из манастира Велике Ремете*, Зборник за друштвене науке МС бр. 28, Нови Сад 1960, 79 – 93.

⁶² И. Грабаръ, *История русского искусства*, Москва 1916, 441 – 443; Ф. И. Некрасов, *Древнее русское изобразительное искусство*, Москва 1937, 376; П. Васић, *н. ч.*, 81 – 82.

су их калуђери бежећи пред турском војском, пренели у манастир Велику Ремету. У Великој Ремети су се чувале до 1941. године, када су их усташке власти, заједно са осталим културно - историјским драгоценостима покупљеним из српских цркава у Срему, однеле у Загреб. После рата иконе су враћене и доспеле су у Галерију Матице српске.

Богородица са Христом

Темпера на дрвету, рад иконописца Леонтија Стефанова из 1687. године. На икони се налази потпис сликара који гласи:⁶³

Иконописецъ ЛевѦнтей СтефанѦ
лѦта зрчего писа сѦй стый ѡбразъ

Св. Јован Претеча

Темпера на дрвету, рад зографа Ивана Максимова из 1687. године. На икони се налази потпис сликара који гласи:⁶⁴

Зрчего писа зограф Юан Максимов

Св. Никола

Темпера на дрвету, рад зографа Спиридона Григоријева, из 1687. године. На икони се налази потпис сликара који гласи:⁶⁵

ЛѦта зрчего сѦй стый образъ писал
і конорі сес СпрѦги don ГригорѦвъ.

Три јерарха (св. Василије Велики, Григорије Богослов и Јован Златоусти)

Темпера на дрвету, рад зографа Спиридона Григоријева, из 1687. године.

⁶³ Читање Б. Вујовића, *н. д.*, 269.

⁶⁴ Читање Б. Вујовића, *н. д.*, 270.

⁶⁵ Читање Б. Вујовића, *н. д.*, 270.

На икони се налази потпис сликара који гласи:⁶⁶

Зр̄чег писал зѡграф Тихонъ
Ївановъ

Ктиторски натпис у манастиру Треси- јама

Поп Висарион је као игуман Раковице (хаџи Висарион) са братством манастира бесплатним трудом и “плаћом” обновио 1709. године храм бесплотних сила у Тресијама испод Космаја.⁶⁷

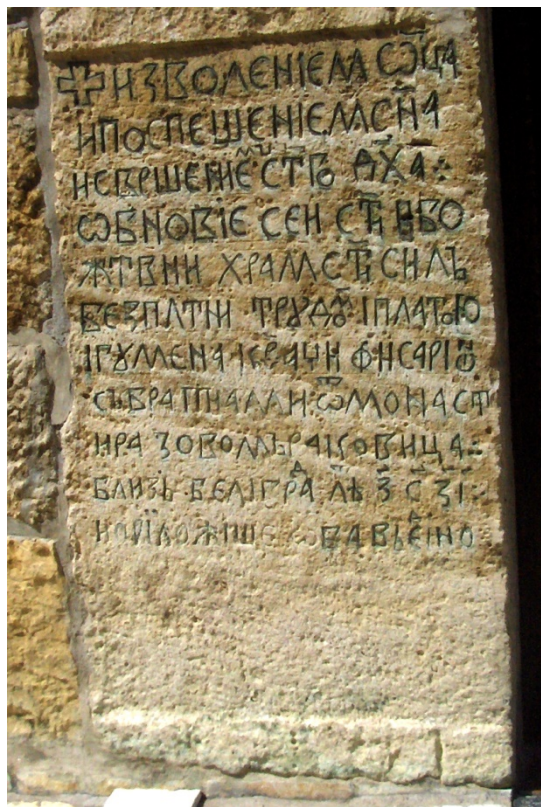
По Љ. Стојановићу текст натписа гласи:

Изволеніем ѿца и поспешеніемъ сина и свршеніемъ светаго доуха ѡбнові се сеи свети и божствни храмъ свети силъ бесплатни трѣдомъ и платою игѣмена крѣци Фисаріон(а) съ братіами ѿ манастира зовомъ Раковица, близъ Белиграда, лѣт(о) **ѡзбѡѡѡ** и пріложіше ѡбавѣдино.

Наше читање:

† Изволеніем ѿца |2| и поспешеніемъ сина |3| и свршеніемъ светѣоу дѣа † |4| ѡбновіе сеи стѣи и бо|5|жствни храмъ стѣи силъ |6| бесплатни трѣдомъ и платою |7| крѣци Фисаріон |8| съ братіами ѿ манастир|9|ира зовомъ Раковица, |10| близъ Белиграда, лѣт **ѡзбѡѡѡ** |11| и пріложіше ѡбавѣдино.

Љ. Стојановић је текст натписа преузео од М. Ђ. Милићевића,⁶⁸ уз незна-

Сл.2. – Ктиторски натпис у манастиру Тресија

Fig. 2 – Ktitor's inscription in Tresija monastery

тне измене. Милићевић га је и разрешио. Текст је лак за читање, па га дајемо у оригиналу без разрешења. Клесар је поједина слова употребљавао без икаквог правила – рецимо и, ѿ и і, или употреба ѣ, ѡу или ѣ. Зато сматрамо, да је боље оставити онако како је, пошто читање не представља проблем. Једина проблематична реч је последња **ѡбавѣдино**, коју је Милићевић растумачио као: **ѡБАДВА ВЪ ѢДИНО**, тј. оба два у једно – у значењу да су оба манастира спојена. Мислимо да је у потпуности у праву.

У манастиру Раковици имамо натписе на надгробним и спомен плочама, затим натписе на иконама и натписе на црквеним сасудама. Натписи на иконама и црквеним сасудама нам нису били доступни, па их објављујемо са читањем Б. Вујовића како их је он објавио.

зовомъ Раковица ѡ близъ Белиград лѣта зсзи ѡ и пріложіше ѡбѣдино

⁶⁶ Читање Б. Вујовића, *н. д.*, 270.

⁶⁷ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи књ. II*, Београд 1903, 2192; Др Владимир Петковић, *Преглед цркава кроз повесницу српског народа*, Београд, 1950, 278

⁶⁸ М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, Београд 1876, 66. Код Милићевића натпис гласи овако:

† изволеніем ѿца и поспешеніемъ сина и свршеніемъ светѣоу дѣа † ѡбнові се сеи стѣи и божствни храмъ стѣи силъ бесплатни трѣдомъ и платою игѣмена крѣци Фисаріон съ братіами: ѿ манастира

Надгробна плоча Тодора Обреновића сина књаза Милоша

Најстарија сачувана надгробна плоча у манастиру Раковици је плоча Тодора сина књаза Милоша.

Да је Тодор сахрањен у Раковици, писао је Милан Ђ. Милићевић⁶⁹ „Гаврило и Марија деца њихова, сарањена су у Враћевшници, а синчић Тодор укопан је у Раковици.“ Опис саме плоче дао је архимандрит Рувим:⁷⁰ „Јужно, а ближе олтару, налази се једна плоча, груба, урасла већ у траву, са које се не може прочитати ко ту почива, али се прича, да је ту сахрањено дете књаза Милоша.“ Плоча се и данас налази на месту које је навео хаџи Рувим.

То је готово необрађена, природно формирана плоча са неравном горњом површином на којој је уклесан натпис. Плоча је у облику неправилног издуженог правоугаоника, величине 62x135 cm (источна страна је нешто ужа – 50 cm). На средини западне стране налази се уклесано полукружно улегнуће, које је, највероватније, служило као база за вертикални надгробни споменик или вероватније крст. Натпис на плочи гласи:

Здѣ почиваетъ |2| рабѣ вѣио ...⁷¹ |3|
Тодорѣ преста|4|виса июлиа |5| 29 1806
лѣта

Б. Вујовић је објавио цртеж споменика и натпис, али се натпис на цртежу и натпис у тексту не подударају и не одговарају правом стању на терену. Ипак, треба нагласити, да разлике између Вујовићевих читања⁷² и наших нису суштинске природе.

Сл.3. – Надгробна плоча Тодора Обреновића

Fig.3 – Gravestone of Todor Obrenovic

Гроб Тодора Обреновића са датумом његове смрти – 29. јули 1806. године је још један доказ да је брак између Љубице и Милоша склопљен у пролеће 1804, а не јануара 1806. године. О датуму венчања је недавно детаљно писао Р. Љушић, па овде његове аргументе о 1804. години не би смо понављали, премда он у свом доказивању не користи податак о Тодоровој смрти.⁷³

⁶⁹ М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, Београд 1876, 332 нап. 2

⁷⁰ архимандрит Рувим, *Манастир Раковица*, Београд 1909, 25

⁷¹ Реч од три или четири слова нечитка. Прво слово је вероватно д.

⁷² Вујовићево читање: *Здѣ почива рабѣ вѣио Тодорѣ преста|4|виса июлиа 29 1806 лѣта*

⁷³ Р. Љушић, *Кнегиња Љубица*, Београд 2013, 35 – 42. О старијем схватању датума Милошевог и Љзбичиног венчања, заснованом на предњау у породици Вукомановић, видети у Д. Страњаковић, *Велика госпођа кнегиња Љубица*, Београд 2001, 8 – 10.

Гроб Наума Ичка

Из историјских извора знамо да је у Раковици сахрањен Петар Ичко, познати дипломата из времена Првог српског устанка. Петар Ичко је рођен око 1755. године у селу Катраница (данас Пирг) у Егејској Македонији у Грчкој. Радио је у османском дипломатском представништву у Берлину од 1797. до 1799. године, а вероватно и у Бечу. Живео је као трговац у Београду, где је око 1800. године био старешина свих трговаца. По повратку јаничара у Београд, прелази 1802. године у Земун. После 1804. године придружио се српским устаницима користећи богато трговачко и дипломатско искуство. Вођство устанка шаље Ичка на преговоре у Цариград као представника устаника. Током преговора 1806 – 07. године пошло му је за руком да са Портом склопи врло повољан тзв Ичков мир. Враћа се у Београд, где је 5. маја 1808. године отрован.⁷⁴

За утврђивање положаја Петровог гроба може да помогне надгробна плоча његовог сина Наума Ичка умрлог 9. фебруара 1828. године. Наум је био базрђанбаша (трговачки конзул)⁷⁵ и један од нају-

тицајнијих људи за време првих година владавине књаза Милоша.⁷⁶

Наумов гроб има лепо обрађену плочу од ружичастог мермера (величине

Сл.4. – Надгробна плоча Наума Ичка

Fig. 4 – Gravestone of Naum Ičko

100 x 220 cm). Натпис на плочи је нечитљив, тако да се једва може прочитати;

ЗДѢ ПОЧИВАЕТЪ ... НАУМ ИЧКО ...

старешина, представник, посредник. Турски назив за ову службу је био базрђанбаша (турске речи: базар = трг, пијаца, трговачка радња; базерџан, базрђан = трговац; базрђанбаша = трговачки старешина).

По свему, конзул (базрђанбаша) је вршио врло користан посреднички посао за трговце. У исто време, он је прибављао држави одређене таксе. Конзул је увек био кнежев човек од поверења. У Србији су тадашњи трговци дозволу за обављање посла добијали само уз сагласност Милошеву. У дозволи је писало коју врсту трговине је трговац могао да обавља (на пример трговац свињама, или трговац сољу, или бакалин, трговац на ситно...). Конзул је био тај који је проверавао да ли се роба која се извози налази на списку роба којом је трговац могао да тргује. Како је кнез Милош и сам био трговац, он је преко конзула пратио рад конкуренције. Базрђанбаше су увек били писмени људи, који су у Београду и Србији имали велики углед.

⁷⁶ Наумов зет је био, у то време чувени ећим (лекар) Тома Костић.

⁷⁴ М. Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српског народа новог доба*, Београд 1888, 186 – 189; М. Гавриловић, *Ичков мир*, Српски књижевни гласник бр. IX – 2/1903, 114; Д. Гавриловић, *Београдски магистрат у време Првог устанка*, Годишњак града Београда XIX, Београд 1972, 5 – 34; В. Торковић, *Ичко Петар*, у: Народна енциклопедија српско – хрватска словеначка књ. 2., Загреб 1927.

⁷⁵ У Србији се, у Милошево време, под конзулом подразумевао службеник који је био трговачки

Премда је надгробна плоча врло квалитетно урађена, текст који је очито врло обиман је практично нечитак. Можда би се помоћу калка могли растумачити још неки фрагменти, али целокупан текст никако. Из текста се може закључити, да је Ичко живео тачно 50 година, што значи, да је рођен негде 1777 – 78. године.

Одмах до гроба Наума Ичка, уз његову источну страну, налази се још једна надгробна плоча истог облика, величине и сличне обраде, доста пропала и поломљена на више места. Нечитак натпис и оштећења онемогућују утврђивање личности која је овде сахрањена, али сматрамо да се са великом вероватноћом ради о гробу Наумовог оца Петра Ичка.

Осврнимо се укратко и на доста распрострањено мишљење у бугарској и македонској историографији, да су Петар и Наум рођена браћа, тј. да је Петар старији брат Наумов, а не отац. По овом тумачењу Петар је рођен око 1770. а Наум око 1775. године. Из Наумове надгробне плоче видимо да је он стварно рођен у време како се узима и у нашој, а и бугарској и македонској историографији, тј. око 1775. године. Међутим, тешко је прихватити да је Петар рођен око 1770. године, јер би са неких 25 до 30 година био османски дипломатски представник у Берлину (и вероватно Бечу), са око 30 година био старешина трговаца у Београду и са око 35 година предводио српску делегацију на преговоре у Цариград. Међутим, ако је био петнаестак година старији, све се добро уклапа. Дакле, са сигурношћу можемо тврдити, да је Петар отац Наумов, а не његов старији брат.

Гроб Симке Обреновић

Симка Обреновић је била ћерка Јеврема и Томаније Обреновић. Њен гроб се налази уз сам јужни зид припрате. Има хоризонталну правоугаону плочу од ружичастог мермера (величине 105 cm x 170 cm), чији је руб украшен пластичном бордуром флоралних мотива и вертикалну плочу са крстом, рађену од истог

материјала (величине 70 cm x 180 cm). На обе плоче уклесан је исти текст:

Сл.5. – Надгробни споменик Симке Обреновић

Fig. 5 – Gravestone of Simka Obradovic

Почивајућима овде тѣлеснимъ остатцѣма [2] СИМКЕ [3] возлюбѣне кѣри Нѣговогъ сїятелства [4] Господара ЕФРЕМА ОБРЕНОВИЧА [5] супруге Г. подполковника ІОАННА ГЕРМАНИИ [6] рођене 24 – га Априлія 1818. лѣта [7] а үкоковшесе 25 – га декемврия 1837. г. [8] и малолетногъ сынчиѣ нѣногъ АДАМА [9] прескробный родительи вѣчный овай [10] споменъ положише

Симка Обреновић је 1834. године удата за Јована (Јанаћа) Германа. Била је старија сестра Милоша Обреновића, оца Милана Обреновића, књаза и краља Србије. Јоаникије – Јанаћко (Јован) Герман је био високи званичник ("високоблагородни господин подполковник кавалер Јован А. Германи"). Био је банкар, трговац и бродовласник.⁷⁷ У браку са Јованом, Симка је родила два сина: старији се звао по деди - Јефрем, а други Адам је рођен 21. августа 1837. године. Симеона Герман, рођ. Обреновић умрла је 25. децембра 1837. (по старом календару).⁷⁸

Јован (Јоаникије) Герман је имао и ванбрачну кћерку која је добила име по његовој првој жени Симеони, са Анком Константиновић рођ. Обреновић, сестром своје покојне жене (и удовицом Александра Константиновића). Анка Обреновић се 1842. године удала за Александра Константиновића са којим је имала сина Александра и ћерку Катарину. У Катарину Константиновић је био заљубљен кнез Србије Михаило Обреновић и хтео њом да се ожени. Анка је убијена заједно са Михаилом Обреновићем на Кошутњаку 1868. године, док су њена мајка Томанија и ћерка Катарина преживеле овај инцидент.⁷⁹

Гроб Јелене Петронијеве

Гроб Јелене Петронијеве налази се са јужне стране поред олтарске апсиде.

Сл.б. – Натпис на гробу Јелене Петронијеве

Fig. 6 – Inscription on grave of Jelena Petronijeva

Има хоризонталну плочу од камена, рустично обрађену, величине 64 cm x 145 cm (источна страна је нешто ужа – 49 cm), са пластичним украсима у облику бордура састављених од косих зареза и цик – цак мотива. У средини горњег дела налази се уклесан крст, уписан у круг са зракастим и биљним украсима, испод кога је правоугаона површина посебно уоквирена, на којој је уклесан натпис:

Здѣ почиваетъ рабѣъ божи |2| Елена Петро-
нијева љи |3| Ову плочу удара Анка и Јован-
ка |4| изъ Пиносаве 1845 лѣта Маѣ 13.

⁷⁷ Његова лађа названа Кнез Михаило, коју су од 1840. до 1842. градили мајстори из Цариграда у Брзој Паланци на Дунаву, могла је да се користи и у војне сврхе - на њој је било места за 18 топова. Н. Ђокић, *Историја наоружања - Бриг "Србија"*, Војска бр. 470 од 01.02. 2001, 47

⁷⁸ У дневнику Анке Обреновић пише 28. децембар. Тог дана је вероватно сахрањена. *Дневник Анке Обреновић*, Радмила Гикић Петровић, Нови Сад, 2007, 186

⁷⁹ Детаљније о овоме видети у: А. Веселиновић, Р. Љушић, *Српске династије*, Београд-Нови Сад, 2001; Р. Љушић, *Обреновићи и њихов родослов*, Горњи Милановац, 1998; Р. Љушић, *Милан Обреновић : војвода, командант и саветник Рудничке нахије*, Горњи Милановац, 1995; Р. Љушић, *Кнегиња Љубица*, Београд, 2013; С. Рајић, *Александар Обреновић, владар на прелазу векова сукобљени светови*, Београд, 2014.

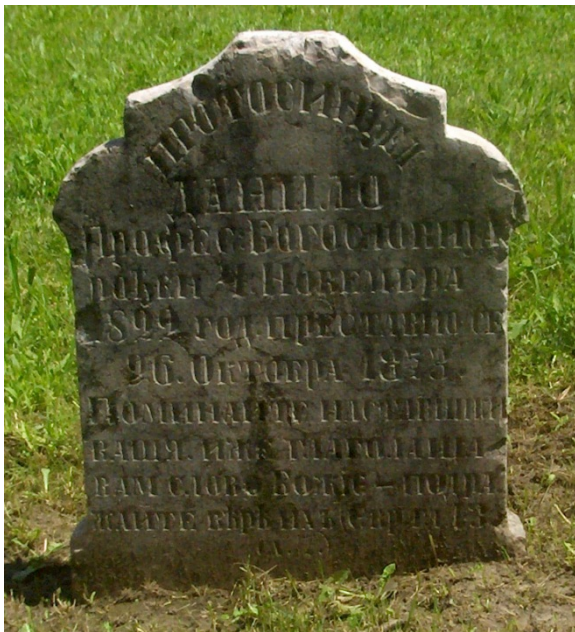
Ктиторски натпис на звонари подигнутој 1865. године

Томанија Обреновић је финасирала изградњу звонаре у манастиру Раковици. Постојао је и ктиторски натпис о томе који није сачуван али је објављен у раду Д. Кашића па га ове наводима како га је он објавио:⁸⁰

У славу Пресвете Троице ња честъ
Светаго Архангела Михаила, а за здравље
и споменъ породици својој подиже овај
споменикъ госпођа Томанија Ефр. Обрен-
овића за владе светлога княза Михаила
Обреновића Ш.

25. марта 1865. године.

Гроб протосинђела Данила

Сл.7. – Надгробни споменик протосинђела
Данила

Fig.7 – Gravestone of protosindjel Danilo

Гроб протосинђела Данила се налази у близини гроба Јелене Петронијевиће, има само вертикалну плочу, чији се горњи део некада завршавао крстом, који је одбијен. Плоча је профилисана, величине 46 cm x 70 cm. Уклесан натпис на плочи гласи:

Протосинђел ДАНИЛО профес:
Богословије рођен 4. новембра 1822. год.
и престабио се 26. октобра 1873.
Поминайте наставники ваша иже глаго-
лаша вам слово Божие – подржайте вѣрѣ
ихъ (Евр. гл. 13. ст. 7)

Данило је у протосинђела рукопо-
ложен 1858. године.⁸¹ Одмах затим је пос-
тављен за професора Богословије на којој
је предавао више предмета. Тако је рецимо
школске 1860/61. године предавао педаго-
гију, канонско право и реторику.⁸² У
Богословији ће остати до смрти 26. окто-
бра 1873. године.

⁸⁰ Д. Кашић, н. д, 49

⁸¹ АС – Митрополија Но. 915/58, Архимандрита: Гаврилу, Сави и Евгенију и Протосинђелима: Теодосију и данилу издане Грамате о новом рукоположењу и производству на степене црквене. вид. Свидетелство.

⁸² Календаръ са шематизмомъ србскога княжества за 1861. годину, Београд 1861, 64

Гроб Миленка Димитријевића

Гроб Миленка Димитријевића се налази уз јужни зид, ближе улазу у цркву. На надгробном споменику у облику плоче са крстом уклесан је натпис:

Сл.8. – Надгробни споменик Миленка Димитријевића

Fig.8 – Gravestone of Milenko Dimitrijevic

МИЛЕНКО ДИМИТРИЈЕВИЋ [2] рођен у селу Криваји [3] окр. Шабачког 1808. год. [4] † 26. јуна 1884. године [5] шеста година верно послужи [6] Дом Обреновића

На десном делу постоља налази се потпис каменоресца:

А. Турнер, Београд

Породична гробница Јеврема Обреновића

Породична гробница Јеврема Обреновића⁸³ се налази у црквеној припрати, десно од улаза. Изнад гробнице, уграђена у зид, налази се гранитна плоча (величине 255 cm x 113 cm) која се у горњем делу полукружно завршава. Горе, у кружном простору приказан је у рељефу од бронзе грб Кнежевине Србије, а испод њега су уклесани стихови и надгробни натпис са именима и годинама смрти чланова породице. Текст гласи:

Је ли тужну да Вам кућу зидам,
О, остаци, драги срцу мом!
Да ти тешке своје ране видам,
Дижућ очи Оцу небесном!
Ја – што наду топлу сагревала,
Да ћу славне оставити Вас –
Данас на ме тешка судба пала,
Те вам сенке тужан прати глас.
Тако слава на земљи пролази,
Све је машта, све у гроб силази.

За владе светлог господара МИЛАНА М. ОБРЕНОВИЋА подиже овај споменик ТОМАНИЈА ЈЕВ. ОБРЕНОВИЋА своме мужу Јеврему Т. Обреновићу рођен 1790, † 1856. у Манасији у Влашкој на Малу Госпођу; својим синовима Милошу рођ. 13 нов. 1829, † 1861. на св. Аранђела у Београду и Николи р. 17 а † 22 нов. 1824. у Шапцу; својим кћерима: Јелени и Симки, близнакињама, р. 24 апр. 1818, † 1844. у Пешти и 1837. у Београду; Анки р. 20 марта 1821, а погин. 29 маја 1868. у Топчидру; Екатерици р. 27 јулија 1828, † 1842, у септ. у Земуну, Алексији р. 23 марта 1822, † 11 маја 1826; и Љубици р. 22 окт. 1823, † 16 апр. 1824;

⁸³ О породици Јеврема Обреновића и уопште династији Обреновића детаљније видети у: А. Веселиновић, Р. Љушић, *Српске династије*, Београд-Нови Сад, 2001; Р. Љушић, *Обреновићи и њихов родослов*, Горњи Милановац, 1998; Р. Љушић, *Милан Обреновић : војвода, командант и саветник Рудничке нахије*, Горњи Милановац, 1995; Р. Љушић, *Кнегиња Љубица*, Београд, 2013; С. Рајић, *Александар Обреновић, владар на прелазу векова сукобљени светови*, Београд, 2014; А. Столић, *Краљица Драга*, Београд, 2000.

унуки Љубици р. у Земуну 1836, † 28 маја 1848; унуку Јовану рођ. 4 октобра 1837, † 4 нов. 1838.

ТОМАНИЈА Ј. ОБРЕНОВИЋКА
Рођена 1797, † 1 јуна 1881. год.

Гроб генерала Миљивоја Блазнавца

Гроб генерала Миљивоја Блазнавца министра и намесника,⁸⁴ мужа Јевремове унуке Катарине, ћерке Анке Константиновић, налази се уз северни зид припрате, с леве стране од улаза, насупрот породичне гробнице Јеврема и Томаније Обреновић, са плочом од белог мермера уграђеном у зид (величине 185 cm x 63 cm), на којој је у кружном медаљону приказан рељефни портрет Блазнавца окићен заставама и уклесан натпис:

Генерал |2| МИЛИВОЈ БЛАЗНАВАЦ |3| председник министарског савета |4| родио се 4. маја 1824. године |5| преминуо 24. марта 1873. године

Гроб Васе Чарапића

Гроб Васе Чарапића се налази напољу, поред саме цркве, уз северни зид припрате. Надгробни споменик од белог мермера подигнут је 1910. године, по нацрту архитекте Косте Јовановића. Састоји се од хоризонталне правоугаоне плоче (70 cm x 180 cm), ниског постамента (30 cm x 136 cm x 236 cm) са оградом од ливеног гвожђа и вертикалног дела споменика у облику обелиска уграђеног у зид цркве. Висина споменика је 250 cm, ширина базе обелиска 122 cm, ширина постамента 144 cm. У горњем делу обелиска исклесан је рељеф симболичног садржаја: крст, испод кога је укрштено оружје (пиштољ и јатаган) преко покиданих окова. На споменику је уклесан следећи натпис:

ВАСИ ЧАРАПИЋУ |2| Змају од Авале |3| војводи Војда Карађорђа |4|

јуначки палом |5| при заузећу Београда од Турака |6| пред зору 30 новембра 1806 године |7| Ову плочу подиже |8| ПЕТАР I |9| Краљ Србије |10| 15. августа 1910. године

Сл.9. – Надгробна плоча Васе Чарапића

Fig.9 – Gravestone of Vasa Carapic

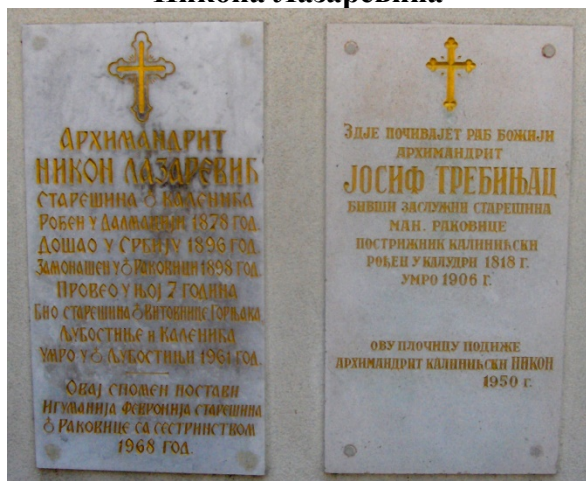
На горњем делу постамента потписали су се пројектант споменика и извођачи. У левом углу пише:

Архитекта Коста Јовановић
а у десном:

Ђура Борошић и Стеван Бига,
ликорезци и каменорезци

⁸⁴ За прве информације М. Блазнавцу видети: С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића књ. 1*, Београд 1926, 1 – 21

Гроб архимандрита Јосифа Требињца и Никона Лазаревића

Сл.10. – Надгробне плоче Јосифа Требињца и Никона Лазаревића

Fig.10 – Gravestone of Josif Trebinjac and Nikola Lazarevic

Гроб архимандрита Јосифа Требињца налази се уз северни зид цркве, у који је уграђена мермерна плоча са његовим именом и годином смрти – 1906. Сам гроб није ничим обележен. Уз ову плочу уграђена је и спомен плоча архимандрита Никона Лазаревића.

Гроб Себастијана Роша

Сл.11. – Гроб Себастијана Роша

Fig.11 – Grave of Sebastijan Ros

Гроб Себастијана Роша се налази у западном делу порте, уз сам зид. Састоји

се од хоризонталне степенасте плоче од вештачког камена (величине 215 cm x 305 cm), ограђена стубовима од црног мермера и вертикалног споменика од црвеног гранита, који се степенасто повлачи ка врху на коме се налази велики крст. Натпис на споменику гласи:

СЕБАСТИЈАН РОШ [2] инжињер [3] Храстник 1839 – 1917 Београд [4] Антонија Рош 1852 – 1940

Себастијан Рош је рођен 1839. године у Храстнику, Словенији. Студирао је технику у Грацу и Бечу. Био је Немац пореклом. Себастијан се 1881. године из Словеније преселио у српску престоницу, где је напустио католичанство и прешао у православље. Градио је мостове (и данас постоји његов мост преко Колубаре код Ваљева), путеве, куће, оградио Саборну цркву. У Србију је увео коришћење цемента и производио је прагове за пруге. Именован је за државног саветника за градњу 1890. године. Његови синови Ђорђе и Душан Рош имају врло контроверзне биографије – од ратних хероја у Првом светском рату до једних од главних представника немачког крупног капитала у Краљевини Југославији пред Други светски рат. Ђорђе је на Солунском фронту био у Српској авијацији, најпре као извиђач па затим као пилот. Између два рата био је један од најактивнијих заговорника развоја ваздухопловства, ваздушног саобраћаја и ваздухопловне индустрије. Између два светска рата и током Другог светског рата били су у одличним односима са Костом Пећанцом, нарочито Ђорђе Рош. Због тога су оба брата морала да емигрирају из земље. Душан Рош је 1971. године на свој захтев поново добио југословенско држављанство, док се Ђорђе до краја живота (1977) борио против нове власти у Југославији.

Гроб патријарха Димитрија

Гроб патријарха Димитрија се налази у северном делу порте, рађен је од гранита, скромног облика и величине. На споменику је уклесан натпис:

ДИМИТРИЈЕ [2] **архиепископ пећки, митрополит београдско-кар-** [3] **ловачки, први патријарх обновљене патријар**[4] **шије православне српске цркве** [5] **Рођен у Пжаревцу од оца Сто-** [6] **јана Павловића** [6] – **Бражанца абације** **и матере Милосаве** године [7] **1847. у** **половини месеца октобра.** [8] **Умро у** **Београду 1930. године 24. III – 7. IV.** [9]

Сл.12. – Надгробни споменик патријарха Димитрија

Fig.12 – Gravestone of patriarch Dimitrije

Спомен плоча изгинулим ратницима

Спомен плоча изгинулим ратницима 1912. и 1913. године из Кнежевца, Рушња, Ресника, Јајинаца и Раковице подигнута је 23. априла 1914. године у „знак видљивог признања и дубоког поштовања, за вечну успомену својим див јунацима, а за пример и углед потомству ...“. Плоча је уграђена у западни зид манастирске цркве десно од улаза. На њој су уклесана 36 имена погинулих ратника из споменутих села. У доњем десном углу уклесана су имена мајстора који су израдили плочу: „Рајс и Дајч, Београд“.

Сл.13. – Спомен плоча изгинулим ратницима

Fig.13 – Memorial stone of fallen warriors

Résumé

Monastère de Rakovica

Le monastère de Rakovica (en Serbe: Манастир Раковица et Manastir Rakovica) est un monastère orthodoxe serbe situé à Belgrade, la capitale de la Serbie, et dans la municipalité urbaine de Rakovica. Il relève de l'archéparchie de Belgrade-Karlovci et est dédié aux archanges Saint Michel et Saint Gabriel. En raison de son importance, il est inscrit sur la liste des monuments culturels de grande importance de la République de Serbie; le monastère et son site sont également classés parmi les biens culturels de la Ville de Belgrade.

L'église, dédiée à l'archange Saint Michel, date de la XVe. Elle est construite sur un plan tréflé et dispose de deux niches latérales servant de cœur, ainsi que d'un narthex situé à l'ouest. Sur plan stylistique, elle est rattachée aux modèles architecturaux de l'école moravienne médiévale. L'église est constituée de couches alternées de briques et de pierres, liées par un mortier de chaux; une corniche divise la façade de l'église en deux parties inégales. Un dôme, appuyé sur un tambour octogonal, s'élève au-dessus de la nef et un dôme plus petit surmonte le narthex. L'église a été modifiée dans ses parties supérieures aux XVIIIe et XIXe siècles.

La crypte abrite la tombe familiale de Jevrem et Tomanija Obrenović ainsi que celle du général Milivoje Blaznavac ; le trésor du monastère abrite des icônes, des objets en or et des livres anciens datant des XVIIIe et XIXe siècles.

En 1887 – 1888 une fontaine a été construite devant les portes du monastère; cette fontaine a été créée par l'architecte Jovan Ilkić. En 1910, un mémorial en l'honneur de Vasa Čarapić, œuvre de l'architecte Kosta J. Jovanović, a été installé à proximité du mur nord de l'église; une plaque commémorative avec les noms des soldats tués lors des guerres de 1912 et 1913 a été installée sur le mur occidental.

Deux primats de l'Église orthodoxe serbe, le patriarche Dimitrije (1846 – 1930), qui fut le premier patriarche de l'Église orthodoxe serbe réunifiée, et le patriarche Pavle (1914 – 2009) sont également inhumés dans le cimetière.

UDC:

ID:

Примљено:20.9.2015.
Прихваћено:20.12.2015.

Димитър В. Атанасов
Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей
Българска академия на науките
dimitar.atanassov@gmail.com

**ТРИ ВЪЗРОЖДЕНСКИ НАДПИСА ОТ ЦЪРКВАТА „УСПЕНИЕ НА СВЕТА БОГОРОДИЦА“ В
СУКОВСКИЯ МАНАСТИР**

THREE INSCRIPTIONS FROM SUKOVO MONASTERY (XIX c.)

Сажетак: в работата са публикувани три надписа от църквата „Успение на света Богородица“ в Суковския манастир, на които са отразени годините 1859, 1869 и 1871. Епиграфските текстове са свързани с хронологията на изграждане на храма, със стенописването му, включват имената на художника, родното му място и усилията на игумен Йоан за съграденото. Обобщено са споменати и други дарители.

Ключне речи: Суковски манастир, надписи, XIX век, самоковска художествена школа

Данашњи изглед манастира Суково/Monastery Sukovo nowadays

Село Суково се намира в Югоизточната част на Пиротската котловина на левия бряг на р. Ерма и в близост до влизането ѝ в Нишава. Селищната територия е рано обживяна, за това свидетелстват останките от Античността и Средновековието в чертите на селото и в манастира „Света Богородица“. Гръцките извори от X и XI век отбелязват Суково като част от Средецка епископия.¹ Важно е да се спомене, че поради близостта си до Via Militaris, селото е отбелязвано от пътеписци, дипломатически пратеници и други преминаващи люде. Първото споменаване на селото през османската епоха се свързва с годината 1570: то принадлежи на султански хас и има 79 нефера, 69 домакинства, трима ергени, четири

джелепкешанския регистър от 1576-1577 г., където е включено с едно домакинство.³

Сред интересните свидетелства на времето от региона на Източна Сърбия биха могли да бъдат посочени и три надписа от манастирската църква „Свето Успение Богородично“, в които се чете хронологията на строежа и изписването на храма.

Първият от тях се намира над един от входовете на основната манастирска църква. Според този над входа богоугодният градеж е завършен през 1859 г., а изрисуването на неговият интериор е приключило през 1871 г. Самият надпис буквално гласи следното:

вдовици и дава приход от 10 348 акчета. Четиридесет от къщите (бащините) ползват данъчни облекчения, предоставени срещу изпълнение на войнушки обязанности. В края на XVIII век Суково вече брой 58 домакинства, 18 неженени мъже, 4 бащини с приход от 10 248 акчета.² Селото присъства и в

Сл.1. – Ктиторски натпис о времени живописанья храма

Fig. 1 – Ktitor's inscription about the mural time in church

Храмъ Успеніе пресвѣтыа Б(огороди)цы соградиса на 1859.го [2] и зовразисе на 1871 лето

Превод: Храмът Успение на пресвета Богородица бе съграден в 1859-то и бе изписан в 1871 лето.

¹ И. Снегаров, *История на Охридската архиепископия (от основаването и до завладяването на Балканския полуостров од турците)* I, София 1995, 167-168; К. Костић, *Историја Пирота*, Пирот 1973, 12.

² О. Зиројевић, *Цариградски друм од Београда до Софије*, Зборник Историјског Музеја Србије 7 (1970), 189.

³ Ј. Ђирић, *Населъа Горњег Понишавља и Лужнице. Порекло и истраженост*, Пиротски зборник 8-9 (1979), 171.

Формулният текст дава да се разбере, че езикът на „високата“ традиция на църквата е силно повлиян от народната норма. Най-отчетливо забележимият вернакуларен елемент е колебливата норма в изписването на възвратната частица „са“, използвана тук в страдателно значение, която се появява и с фонетичен правопис, характерен за изговора на Западна България и Източна Сърбия – „се“. Същото важи и за изписването на думата „лето“, която и в трите надписа присъства в своя фонетичен образ, характерен за региона.

Надписът завършва с художествено изобразен кръст, акцентиран върху хоризонталното измерение – навярно ход, с който майсторът се стреми да компенсира непрецизното композиране на текста в четвъртитото изобразително поле.

Вторият надпис представлява автограф на майстора, изписал църковните стенописи. Практиката на личния подпис свидетелства за появата на субекта извън кръга на светите биографии на църквата и за развиващата се концепция за авторския труд като богоугодно дело. Някои автори намират в този принцип отражения на хуманизма на Ренесанса. Намира се на свода, под който минава богомолецът, влизайки през главния вход на църквата. От него става ясно, че изписването на манастирския храм е привършено през 1869 г., а заслугата за това е на художника Васил Попхристов от Самоков.

Самоковската школа възниква в края на XVIII век, а неин първи представител е зографът Христо Димитров, родом от с. Доспей.⁴ Негови наследници

⁴ Повече за Самоковската школа вж. у Н. Мавродинов, *Изкуството на Българското възраждане*, София 1957, 71-76, 189-232, 298-313 и др.; А. Василев, *Български възрожденски майстори: живописци, резбари, строители*, София 1956, 313-476; В. Свинтила, *Икони от Самоковската школа*, София 1979; А. Рошковска, *Възрожденска декоративна стенопис от самоковски зографи*, София 1982; Е. Попова, *Зографът Христо Димитров от Самоков*, София 2001; Д. Балабанов, *Самоковска школа – традиция и наследство*, София 2003 (албум); И. Гергова, *Самоковската художествена*

са синовете и внуците му – Захарий Зограф, Димитър Зограф, Станислав Доспевски, Никола Доспевски, Захарий Доспевски, Иван Доспевски. Техните творби се свързват с началните стъпки на изграждането на жанровата система на модернизиращото се българско изкуство. Тъкмо представителите на Самоковската школа въвеждат портретната живопис, автопортрета, ползват широко литографската техника – все факти, които говорят за включване на светски елементи в изкуството редом с църковните. В сферата на дърворезбата най-бележитите ѝ представители са гъркът Атанас Теладур и Стойчо Фандъков, а видни илюстратори на книги и майстори на шампи са Никола Карастоянов, Анастас Карастоянов и Георги Клинков.⁵ Школата присъства и в ювелирните изкуства – печати и пръстени създават Йованчо Антикар, дякон Йосиф, Димитър Геров и др.⁶

Надписът е ограден с кръг, който навярно следва да бъде разчетен като кръгъл медальон, а не особено сръчното разположение на текста в графическото поле свидетелства за известна дистанция от източника на модела. При очертаването на медальона не са използвани чертожни инструменти, ето защо формата му не е правилна. По всичко личи, че в Суково е рисувал далеч не най-изтъкнатият член на Самоковската художествена школа, нито представител на непосредствено близкия до образците художници кръг, а по-далечен техен арт-отглас. Буквално е написано:

школа и украсата на ръкописната книга, Проблеми на изкуството, 42-2 (2009), 42-47; Е. Генова, *Второто поколение зографи от Самоковската школа: Димитър Христов Зограф, Йоан Николов Иконописец, Костадин Петрович Валъов*, София 2012.

⁵ В. Захариев, *Самоковската гравьорска школа от XIX век*, Изкуство 7-1 (1957), 37-45.

⁶ В. Захариев, *Димитър Анастасов Геров-Антикар (1815-1904)*, Изкуство, 8-6 (1958), 29-32.

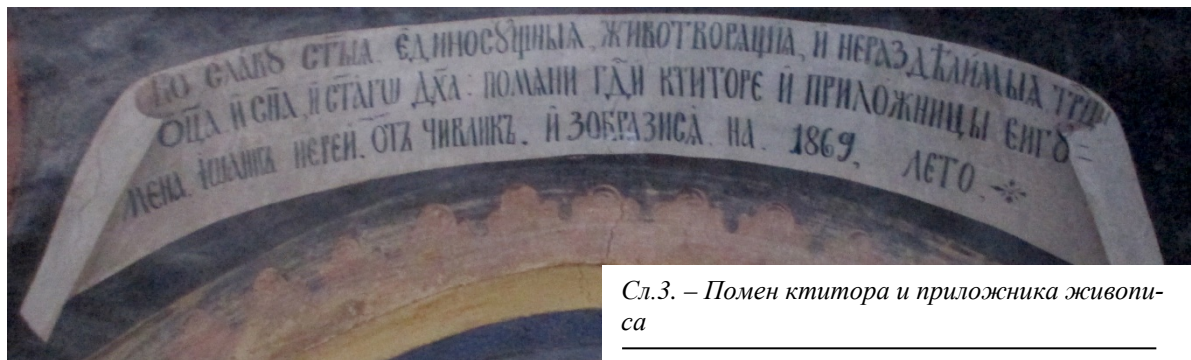
Сл.2. – Аутограф живописца Васила Попхристовова

Fig. 2 – Mural master Vasil Pophrystov autograph

Образъ писецъ |2| Василь
Попъхристовъ |3| майст(о)р отъ
Самоковъ |4| 1869 лето

Превод: Образописец Васил Попхристов, майстор от Самоков, 1869 лето.

Графиката на надписа следва традициите. Изпълнена е в полууставно писмо, само последната дума „лето“ е изписана с граждански ръкописен шрифт. Изглежда, че причината за това е неефективното усвояване на изобразителното пространство. Зад този факт може да се провидят и някои тенденции: на първо място,

Сл.3. – Помен ктитора и приложника живописца

Fig. 3 – Ktitor's and contributor's mural mention

съчетанието на светска и църковна графика свидетелства за проникване на гражданското образование в една периферна зона на Балканите след средата на XIX век; второ – видимо правилата на църковното изкуство по това време и в преходната зона между сърби и българи са вече силно ерозирали.

Над надписа се вижда стилизиран кръст, изрисуван в текстово неизползваемата част, ограничена от горната страна от дъгата на кръга. Около кръста са пос-

тавени знаци, подобни на кавички. Вероятната цел на художника е попълването изрисуване на наличното поле.

Третият надпис е разположен непосредствено над входната арка от вътрешната страна на църквата и е посветен на дарителите на храма. Изображението е сместено между няколко икони, а пространственото решение отново не е оптимално и създава усещане за претрупаност, за не особено добре планирана композиция. Това чувство се смекчава от решението на зографа да разположи надписа в поле, очертано като разгънат свитък, примирявайки по този начин острата права линия, с която завършва иконата над него, и плавния контур на входния свод от долната му страна. Споменато е и името на игумена, по чието време е завършено изобразяването на интериора – Йоан йерей от с. Чифлик.⁷ Практиката времечислението в манастирите да се води по възглавителя на обителта е позната още от средновековието. Чете се следното съдържание:

Во славѣ с(вѣ)тыа единосѣцныа животвораца и неразделимаа тр(ои)ци |2| О(т)ца и С(ы)на и С(вѣ)таго Д(оу)ха: помани Г(о)споди ктиторе и приложници еигѣ |3| мена Іваннѣ иерей отъ Чивликѣ и зобразиса на 1869 лето

⁷ Сравни със статията на И. Стаменкович от настоящия брой на „Надписи и записи“.

Превод: За слава на светата единосьцна, животворяща и неделима Троица, (на) Отца и Сина, и Светия Дух, спомний, Господи, ктиторите и спомоществателите на игумена Йоан йерей от Чифлик. Изобрази се в 1869 лето.

Графиката на надписите е характерна за Самоковската школа, а начални примери в това отношение биха могли да бъдат приведени от иконите на Христо Димитров, Захари Зограф и други по-близо или по-далечно свързани представители на този художествен център. Наблюдава се и друг детайл, характерен за тези майстори: иконните надписи в църковната сграда са с по-богато украсени букви, за разлика от свързаните с живота на храма или тези, отразяващи в кратко изречение нарисувания сюжет. За близко сравнение може да бъдат посочени двата наративни надписа на иконата „Архангел Михаил мъчи душата на богатия“ (1813 г.), изложена в Историческия музей в Самоков и по-богато украсения стил на изписване на светческите имена у иконите на Захари Зограф.

Тук стилизирания кръст следва епиграфския текст, запълвайки отчасти отворилата се изобразителна ниша след последната дума от него – отново проява на неефективност в оползотворяването на пространството. Факт, който личи далеч по-слабо в същинските художествени изяви на зографа – стенописните икони.

Правят впечатление още няколко обстоятелства: всички надписи са еднородни – въпрос, който на практика не стои през XIX век, когато различната фонетична стойност на двата ера отдавна е загубена. Налице е отново непостоянната графика на възвратната частица в края на глаголи в аорист, употребена във възвратно-страдателно значение – тук тя отново е отразена според правилата на писмения черковно-славянски език като „сѣ“. Уеднаквяването на изговора на малката носовка и постепенното ѝ фонетично приближаване към звука „е“ се засвиде-

телства още в среднобългарския период на развитието на езика.

Характерен за западнобългарските и източносръбските говори е и начинът, по който е образувано множественото число в именителен падеж на „ктитор“ – „ктиторе“. Фигура, която допълнително стабилизира идеята за силно влияние на говорната норма над писмената, в това число и над тази, употребявана за нуждите на църквата и в рамката на нейната традиция.

Автор на снимките: доцент Владимир Алексич.

Summary

The paper deals with three short fresco inscriptions from the church dedicated to *The Assumption* within the Sukovo monastery. They date from 1859, 1869 and 1871 and reveal the chronology of construction of the church, the birthplace of the fresco painter and the name of Abbot John, who founded the temple. Other benefactors are mentioned as generalized.

Key words: Sukovo monastery, inscriptions, XIX century, Samokov art school.

UDC:

ID:

Примљено: 10.10.2015.

Прихваћено: 20.12.2015.

Игор Стаменовић
 Пирот
 stigor91@yahoo.com

НАТПИСИ ИЗ МАНАСТИРА СУКОВО

Сажетак: У раду су приказани натписи из XIX века са фасаде цркве и са надгробних споменика из манастира Суково крај Пирота.

Кључне речи: Суковски манастир, надгробни натписи, монах Венијамин.

Манастир Успења Пресвете Богородице налази се у непосредној близини села Сукова, осамнаест километара источно од Пирота, на десној обали реке Јерме. Село је рано засновано, о чему сведоче археолошки налази из античког периода. Такође, Суково се помиње и у византијским изворима X и XI века као део Средачке (Софијске) епископије.¹ Данашња манастирска црква је подигнута 1859. године, али су, по свему судећи, на том месту биле присутни остаци средњовековног храма.² Објекат је триконхалан, са олтарском и двама певничким апси-

дама, док је на врху кубе кружне основе.³ Ктитори су били свештеник, а потом и монах, Јован Мадић и његов посинак Веља, у монаштву Венијамин. Цркву су 1869. године живописали самоковски мајстори.⁴

Два натписа на фасади северног зида наоса

Оба добро очувана натписа налазе се на северној фасади, испод и изнад прозора у олтарском простору. До сада нису објављивани. Натпис изнад прозора је уклесан кружно на касније узиданој плочи и гласи:

Мирча |2| Гога

Превод: Мирча, Гога.

Други натпис је смештен испод истог прозора. Уклесан је на плочи која је

¹ Ј. Ђирић, *Насеља Горњег Понишавља и Лужнице. Порекло и истраженост*, Пиротски зборник 8-9 (1979), 171.

² Манастир подигнут на месту званом Црквиште, што упућује на постојање ранијег храма. Такође, турски ферман којим је у Цариграду 1856. године дозвољена градња, помиње „поправку“ урушене цркве, премда је то могла бити и само правна формула да би се обезбедила изградња нове. в. Љ. Антић, *Манастир Свете Богородице у Сукову код Пирота*, Пирот 1978, 7-9. Изнето је и запажање да су насеље, манастир и Суковска река бележени код појединих путописаца који су пролазили Цариградским друмом. в. Ђирић, *нав. дело*, 171. У турском дефтеру из 1595. године поменут је манастир Пречиста у пиротском крају, али није сигурно да ли се може идентификовати са Богородичиним манастиром у Сукову. в. Р. Тричковић, *Манастири у околини Пирота крајем XVI века*, Зограф 12 (1981), 85.

³ Љ. Антић, *нав. дело*, 10. По архитектури има сличности са оближњим манастиром Св. Кирика и Јулите у селу Смиловци код Димитровграда, који је обновљен 1839. године на темељима старијег храма. За архитектонска решења у манастирском градитељству средњег века в. S. Mojsilović-Popović, *Secular Buildings in Medieval Serbian Monasteries. About the Medieval Standard of Living*, Зограф 16 (1985), 19-25.

⁴ Љ. Антић, *нав. дело*, 5-13. уп. прилог Д. Атанасова из овог броја НиЗ.

уграђена по завршетку храма и сведочи о времену зидања.

Сл.1. – Натпис о времену зидања храма

Fig. 1 – Inscription of the building church time

Поче се лето [2] 1857 доврши [3] се лето 1859

Превод: Поче се године 1857, заврши се године 1859.

Надгробни споменик монаха Венијамина

Венијамин, један од оснивача манастира и први суковски монах, сахра-

њен је у порти цркве 1861. године.⁵ Кости су после три године извађене из гроба, пренешене у олтар и након четрдесет дана сахрањене у гробницу са спољашње стране јужног зида наоса.⁶ На том месту је постављен надгробни споменик, окренут према западу. Због радова на новој припрати, подигнутој 2014. године, и уређења порте, измештен је на брдо изнад манастирске цркве где се и данас налази.

Споменик има облик крста, висине 140 цм и ширине 73 цм. При врху су уписана три стилизована крста изнад којих стоји ИС ХС. Доњи део натписа је оштећен и тешко читљив.

Сл.2. – Надгробни споменик монаха Венијамина

Fig. 2 – Gravestone of monk Venijamin

⁵ Изнето је да је монах Венијамин умро 1862. године. в. Љ. Антић, *нав. дело*, 17. Међутим, судећи по години на овде представљеном споменику, то се морало догодити бар годину дана раније.

⁶ Љ. Антић, *нав. дело*, 17. У пиротском крају је био распрострањен обичај, вероватно пренет са Свете Горе, да се кости покојника након неколико година ваде из гробова и носе у цркву, где су боравиле 40 дана. в. *Храм Рождества Христовог у Пироту, Стара црква 1834-2014*, Пирот 2014, 93-94 (Ж. Петровић).

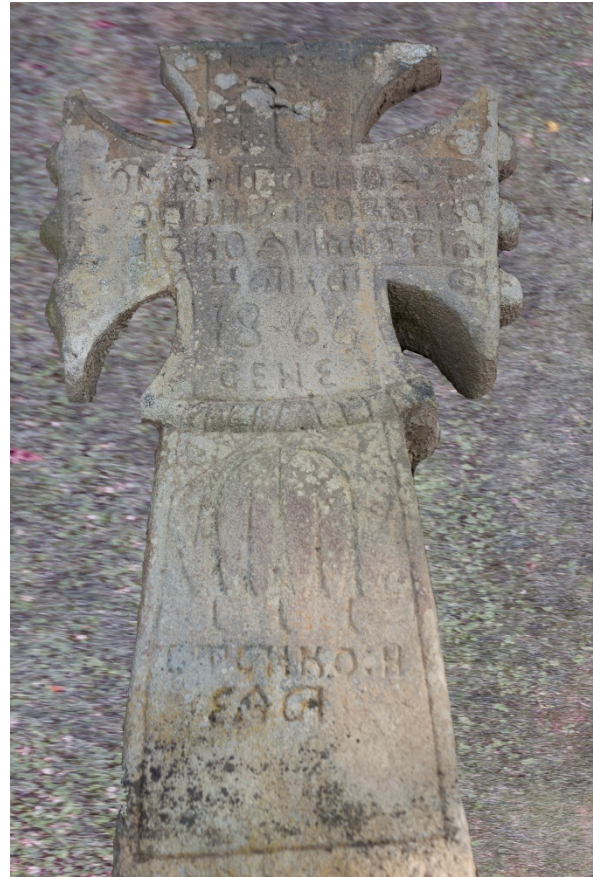
Зде[с] почиваю рава |2| Божі :
 Веніамінь м<о> |3| н<ах> Пеша Цвет |4| а
 Ріста |5| <Їова>нь |6| <Ста>на |7| <...> ека
 |8| Стамен<а> |9| <Н>ол<а> |10|
 <В>ел<а>|11| 1861.⁷

Превод: Овде почивају слуге
 Божје: Венијамин монах, Пеша, Цвета,
 Риста, Јован, Стана, <...>ека, Стамена,
 Нола, Вела. 1861. година.

Два надгробна споменика са старог манастирског гробља

Споменици су били смештени у
 порти цркве, поред јужне певнице, окре-
 нути ка западу. Данас се налазе поред
 претходно приказаног, на брду изнад
 манастира. Оба су у облику крста и добро
 су очувани, уз мања оштећења на натпису
 старијег. До сада нису приређивани за
 штампу.

Старији споменик је висок 134 цм
 и широк 66 цм. При врху су уклесани
 орнаменти блиски претходно приказаном
 крсту, а у подножју је још један украс, за
 сада, нејасне садржине.

Сл.3. – Споменик са старог манастирског
 гробља

Fig. 3 – Gravestone from ancient monastery
 graveyard

Помані Господи |2| <ус>опші
 рабовв тво |3| и <...>ивко димітріа |4| цака
 |5| 1866 |6| а[рс]ен[и]е |7| |8| Станко : Н |9|
 ела

Превод: Помени Господе уснуле
 слуге твоје <...>ивка, Димитрија, Цаку.
 1866. година. Арсеније, Станко. Неја (?)

Млађи споменик је висок 150 цм, а
 широк 63 цм. У централном делу крста је
 уклесана ликовна представа Свете Тро-
 јице, док су на горњем и десном краку
 представљени херувими. На левом краку
 постоји веће оштећење, али се назире да
 је и овде постојао уклесан лик херувима.
 У подножју споменика је натпис:

⁷ Садржај натпис је реконструисан помоћу старије
 фотографије објављене у брошури: *Манастир
 Суково - Успења Пресвете Богородице*, Суково
 2015, 9.

Сл.4. – Споменик монаха Војакима

Fig. 4 – Gravestone of monk Vojakim

Овде почива [2] тело покојног [3]
Војакима мо [4] на[ха] : спомен подиже
мат [5] и му Стамена [6] 1893.

Превод: Овде почива тело покојног
Војакима монаха. Споменик подиже матери
му Стамена. 1893. година.

Summary

Subject of this paper is the inscriptions dating from second half of nineteenth-century from Sukovo monastery near Pirot. The two of them are situated on the northern front of the church. They reveal the time frame when the monastery was build. The gravestone of the very first monk and one of the church founder and two other gravestones from the old monastery graveyard are presented, too.

Небојша Мићић
Мали Зворник
michko@tesla.rcub.bg.ac.rs

НАТПИСИ СА ГРОБЉА НА ГАЈУ У СЕЛУ БРАСИНИ

Сажетак: У атару села Брасина, које припада општини Мали Зворник, на Дрини, недавно је истражено једно старо сеоско гробље. Том приликом пронађен је врло занимљив надгробник са натписом из 1653. године. Сам налаз, као и наведено гробље, детаљно су описани у овом раду. Обзиром да је поменути натпис врло кратак, текст је допуњен описом неколико споменика и натписа из XIX века, најзанимљивијих по изгледу или садржају.

Кључне речи: Брасина, гробље, надгробни споменик, ћирилични натпис, Соко.

Брасина је село у западној Србији, на самој граници са Босном. Лежи на југозападној падини планине Гучево, простирући се од планинског гребена до обале реке Дрине, припада општини Мали Зворник. Иако се налази на простору средњовековног рударског басена олова и сребра, Брасина се не помиње под тим именом у документима Дубровачког архива¹. Први писани траг о овом селу налази се у турском дефтеру – попису влаха Зворничког санцака из 1528. године. О постојању средњовековног насеља на простору Брасине сведочиле су две велике некрополе стећака, једна на падини Просјеница у близини магистралног пута, а друга на падини брда Гај у долини потока Црквењака². На простору између

Брасине и Доње Борине откривено је пет средњовековних споменика са натписима, који су до сад више пута описани у литератури³.

Изузимајући средњовековна, у Брасини постоје три велика стара гробља из познијег периода. Једно је Ђукиновача, где су сахрањивани становници заселака Чолаковићи и Владићи. Друго је у средишњем засеоку Ријечани, а треће, које ће овде бити описано, налази се на брду Гај. Смештено је на висоравни, поред пута који брасинске засеоке Баре и Веселиновићи, преко Гаја, повезује са

било каквог старог гробља на месту жичаре. Могуће да су та два локалитета у литератури грешком помешана. Некропола поред Црквењака није никада евидентирана нити проучавана. Од ње су сачувана два велика споменика типа делтоидног стуба, добре обраде али без рељефних украса, који сада леже оборени.

³ Ове споменике је пренео у Београд Милош Милојевић још током друге половине XIX века, не оставивши никакву белешку о њиховој првобитној локацији. Како је граница између сеоских атара Борине и Брасине касније померана, остала је до данас недоумица где су се они тачно налазили. (видети: Г. Томовић, „Надгробни натписи из Подриња“, *Историјски часопис*, XXIX-XXX, Београд, 1983, 47-62), али највероватније да су били на простору између цркве и садашње школе у Доњој Борини.

¹ О суседним селима Борини и Зајачи постоје бројна сведочанства у Дубровачком архиву, почев од 1415. године (видети: М. Динић, *Прилози за историју рударства у средњовековној Србији и Босни*)

² Некропола на Просјеници до данас је потпуно уништена и од ње нема ни трага. У литератури се помиње некропола код жичаре поред магистралног пута (видети: Е. Зечевић, *Мраморје, стећци Западне Србије*, Београд 2005, 97), од које постоји један очуван споменик са украсом у виду спирале. Тај споменик заиста постоји, али старији мештани тврде да је пренет са Просјенице, а да се не сећају

боринским засеоком Батар, где се налазе црква и школа. Парцела на коме се гробље простире је компактног облика, површине 28 ари, благо нагета истоку, и са источне стране омеђена сеоским путем. Гробље деценијама није одржавано, до скоро је било обрасло густим шумским растињем и потпуно непроходно. Самоиницијативном акцијом групе ентузијаста, мештана заселака Гај, Баре и Брезаци, чији преци ту почивају, 2010. године растиње је уклоњено, а гробље очишћено. Од тада они повремено организују кошење траве, а једном годишње држе и парастос. Ови, иначе вредни људи и добри домаћини, истичу да их је посао на одржавању старог гробља зближио и навео да се међусобно још више друже. Уређењем се отворила и могућност аутору за детаљно истраживање некрополе.

У гајанском гробљу сахрањивани су припадници фамилија чија су имања и куће на самом Гају (Андрићи, Петковићи, Тимотићи, Којићи, Живановићи, Радићи, Ристићи, Деспотовићи), затим из оближњих Брезака (Аврамовићи, Јевтићи и Алексићи), као и са прилично удаљених Бара (Тадићи, Ристићи, Крстићи) и Веселиновића (Павловићи, Пантићи, Антонићи). Гробље је, сасвим сигурно, било активно током XIX и у првој половини XX века. Природно се поставило питање његове старости, односно времена када је ту почело сахрањивање. Испрва се учинило да је нешто млађе у односу на остала стара гробља на подручју Брасине и Борине. Наиме, у овом крају је уочена законитост да се увек у најстаријем језгру гробља налазе крстаче⁴ - велики споменици резани у облику крста, најчешће од сиге. У литератури постоји мишљење да су крстаче произашле из културе стећака током XVII века⁵. На Гају нема ниједног споменика у облику крста, нема изразито вели-

ких, нити споменика са рељефним украсима у виду необичних волута. Ако би се закључивало само на основу тога, могло би се рећи да је сахрањивање на овом гробљу започето најраније крајем XVIII или почетком XIX века.

Осим по типовима споменика, ово гробље и по начину развоја показује одређене разлике у односу на околне некрополе. Док су се остала ширила концентрично око старог језгра, овде је сахрањивање вршено у приближно правилним редовима правцем север - југ, тако да гробови гледају на исток. Таквих редова има 23, са просечно 20-30 гробних места у сваком реду. Током истраживања пребројано је укупно 337 надгробних обележја (остали гробови су без обележја), која су сва фотографисана, измерена и описана. Споменици су углавном типа усадника, облика правоугаоне плоче или стуба, често засвођени, од грубе па до врхунске мајсторске обраде. Од наведеног формата одступају само они случајеви где је као обележје искориштен обичан природни камен, изабраног подесног облика. Као материјал су коришћени црно-зеленкасти и жућкасти пешчар, кречњак и сига⁶. Након друге деценије XX века у ширу употребу улазе машински резани и полирани споменици од мермера.

Рељефни украси се увек састоје од различитих представа крста или композиција вишеструких крстова са бордурама. У великој већини случајева украшена је само предња страна споменика, тек неколико примерака имају украсе и на задњој, горњој, или бочним површинама. На слици 10 су приказани најзанимљивији надгробници без натписа.

Натписи су утврђени на 112 споменика, односно сваком трећем. Од тог броја 78 је из XX века, 33 из XIX века, док је један старији. Сви пронађени натписи су у највећој мери прочитани, изузимајући неколико случајева где део нат-

⁴ Овај закључак се не може без провере примењивати у другим крајевима. На пример, на Златибору су крстаче постављане током целог XIX века, а у Босни и до половине XX века

⁵ Е. Зечевић, *Мраморје, стећци Западне Србије*, 48.

⁶ Споменици од сиге су заступљени у нешто мањој мери него на осталим гробљима у околини. Планина Гучево је иначе богата у лежиштима овог материјала.

писне површине недостаје, због љуштења камена или изгубљених фрагмената поломљених споменика.

Управо поменути најстарији натпис био је повод за писање овог чланка. У нашој историографији је позната оскудица писаних извора из XVII и XVIII века, како за област Подриња, тако и за читаву Србију јужно од Саве и Дунава. Због тога је сваки натпис или запис из тог раздобља драгоцен и вредан објављивања. Споменик о коме је реч пронађен је на источној ивици гробља, односно у самој обали пута. То је необично, јер се овако стари споменици обично налазе око средишта гробља. И ово потврђује да се гробље ширило у редовима, од једног краја, а не концентрично. Постоји могућност и да није у питању прави надгробник, већ нека врста старог крајпуташа. Истина, ми данас не можемо знати када је просечен пут поред гробља, да ли му је пре три века

Сл.1. – Белег из 1653. године

Fig.1 – Mark from 1653.

била траса куда је и сада. Треба такође узети у обзир могућност да је споменик искориштен секундарно, односно пренет са неког другог места да би се обележио гроб ту где се сада налази. За овај спо-

Сл.2. – Калк белега из 1653.

Fig.2 – Kalk of mark from 1653.

тврдоће камена мајстор је крст и слова урезивао плитко, а очигледно да му је длето "бежало" по површини.

У првом реду је ћириличним цифрама записана година⁷. Знак за хиљаде (**З**=7) и знак за јединице (**А**=1) се јасно препознају. Знак за стотине се може тумачити методом елиминације. Уочљив је затворени круг, али слово **О** се не може налазити на месту стотина (резервисано је за број 70 на месту десетица). Једина могућност је да се ради о слову **Р** обрнутом као лик у огледалу, а **Р** има бројевну вредност 100. Знак на месту десетица је необичан, и једина могућност је да се ради о слову **Ѕ** (КСИ), које је преузето из грчког алфабета, те се у српској ћирилици користило искључиво за означавање броја 60. Дакле, забележена је година 7161. од стварања света, односно 1653. од Христовог рођења. Слова у другом реду се виде јасно (**С** и **Њ**) као и у трећем (**К** и поново **Њ**). Када се слогови из другог и трећег реда прочитају заједно, добија се реч **СОКО**.

Лично име Соко(л) је врло ретко, а ни у прошлим вековима није било у широј употреби. У старим манастирским поме-

⁷ Помоћ у тумачењу овог натписа пружила је археолог др Гордана Томовић

ницима јавља се само на једном месту у Пећком поменику⁸. Неизбежна асоцијација везана за реч Соко је утврђени град у средњем Подрињу, који се налази у релативној близини Брасине, око 50 км узводно Дрином. У време када је датован споменик са Гаја, Брасина и Соко су припадали истој административној јединици османлијске управе - Зворничком санџаку Босанског пашалука. Након Београдског мира 1739. године Соко улази у састав Београдског пашалука (или, правилније речено, Смедеревског санџака), док је Брасина као саставни део кнежевине Рађевине остала под влашћу Зворника. Административна област око тврђаве Соко носила је назив *Соколска нахија* и била једна од 12 нахија Београдског пашалука у време избијања Првог српског устанка 1804. године⁹. Сарадник Јована Цвијића, професор Љубомир Павловић, уврстио је Брасину и околна села у своју антропогеографску студију "Соколска нахија"¹⁰, због чега данас локални љубитељи историје, па чак и виђенији историчари, не могу да схвате да се Соколска нахија никада није простирала на ово подручје. У време док је постојала, она је била саставни део Београдског, а Јадар и Рађевина Босанског пашалука. Када су Јадар и

Рађевина прикључени Србији, 1834. године, Соколска нахија је расформирана¹¹, тако да Брасина ни онда није могла њој припасти.

Натпис са Гаја, будући да се састоји само од године и једне речи, прилично је тајанствен. Не даје никакав конкретан податак за историју овог краја, али зато оставља пуно простора хроничарској машти. Могло би се претпоставити да је овај споменик – крајпуташ подигнут некое ко је уморен у тамници града Сокола, или страдао у окршају под његовим зидинама. Можда се чак ради и о више особа, на шта наводи вишеструки крст урезан на споменику.

Остали натписи са Гаја су доста млађи, али и међу њима се може издвојити неколико од историографског значаја. Познато је да су надгробни натписи често врло користан извор за локалну и породичну историју. Када је у питању Брасина, може се слободно рећи да је тај значај већи него што је случај код других села. Од прикључења Кнежевине Србији, Брасина је била у саставу Јадарског среза Подринског округа¹². За овај срез је изгубљена пописна књига становништва и имовине из 1863. године¹³, документ који представља најважнију карику за утврђивање порекла породица и родослове. Није много боља ситуација ни са црквеним матичним књигама. Брасина и Борина су биле парохија цркве Покрова Пресвете

⁸ Ст. Новаковић: "Српски поменици XV-XVIII века", *Гласник Српског ученог друштва*, књига XLII, Београд 1875, 102

⁹ Све време трајања устанка 1804-1813. године Соко је био једина тврђава у Београдском пашалуку коју устаници нису успели да узму у своје руке, а касније је остао једно од последњих упоришта Османлија у Кнежевини Србији пре повлачења њихових пограничних гарнизона. Према споразуму кнеза Михаила са Портом, 1862. године ова тврђава је минирана и у потпуности онеспособљена за употребу. Међу шест градова чија су имена уписана на постољу споменика кнезу Михаилу у Београду, налази се и Соко. Осталих пет градова постоје и данас под тим именима, док су од Сокола остале само рушевине на неприступачној литици Соколске планине.

¹⁰ Љ. Павловић, „Соколска нахија“, *Насеља и порекло становништва*, 26, Београд 1930. Овај поступак Љубе Павловића има оправдање утолико што његов колега Боривоје Милојевић није уврстио дринска села: Брасину, Борину, Радаљ, итд, у своју студију "Рађевина и Јадар" из 1913. год.

¹¹ Одлуком Сретењске скупштине 1835. године укинута је у Србији нахијска подела и формирани су окрузи. Соколска нахија се раније састојала од Азбуковачке и Рачанске кнежевине. Азбуковачка и новоприкључене Јадарска и Рађевска кнежевине формирале су Подрински округ. Рачанска кнежевина је прикључена Ужичком округу.

¹² Иако Брасина географски припада Рађевини, и до 1834. године била је у саставу Рађевске кнежевине, ипак је припојена Јадарском срезу, док је суседна Борина остала у саставу Рађевског среза.

¹³ У попису 1863. године обухваћена су сва лица, оба пола, без обзира на године старости, по породичним задругама. Пописне књиге се чувају у Архиву Србије и већи део је сачуван. Недостају књиге за срезове: Јадарски, Колубарски, Хомољски, Звиждски, Крушевачи, Кознички, те за градове: Београд, Крагујевац, Ужице и Књажевац.

Богородице у Лозници до 1874. године. За период 1840-1875. године сачувана су само два протокола крштених ове цркве (1854-1859 и 1864-1870), неколико протокола умрлих и ниједан венчаних¹⁴. Мештани Брасине и Борине су 1874. године подигли своју богомољу, толико скромних димензија и изгледа да је ни сами нису називали црквом, већ "капелицом". Ипак, у административном погледу она је имала статус самосталне парохијске цркве, која је водила своје протоколе. Све књиге ове цркве, од оснивања до Првог светског рата, уништене су у аустроугарској најезди 1914. године! Због овакве оскудице у изворима, сваки надгробни натпис из Брасине је драгоцен. Може послужити као веза и дати неки податак за породичну историју или хронику села.

Најстарији пронађени споменик на Гају са натписом из XIX века подигнут је 1863. године. Израђен је од жутог пешчара, а сада је преломљен у доњој зони. Оштећен је такође и један део рељефа. Димензије горњег дела су 70 x 25 x 15 cm. Споменик је мајсторске обраде, засвођен, са пластично израженим рељефом (сл. 3). Рељеф приказује равнокраки крст са два мања крста на подлози, док се врх великог крста продужава у линију свода, која спирално савија. Оваква волута неодолјиво подсећа на украсе са стећака и могуће да је мајстор одатле преузео.

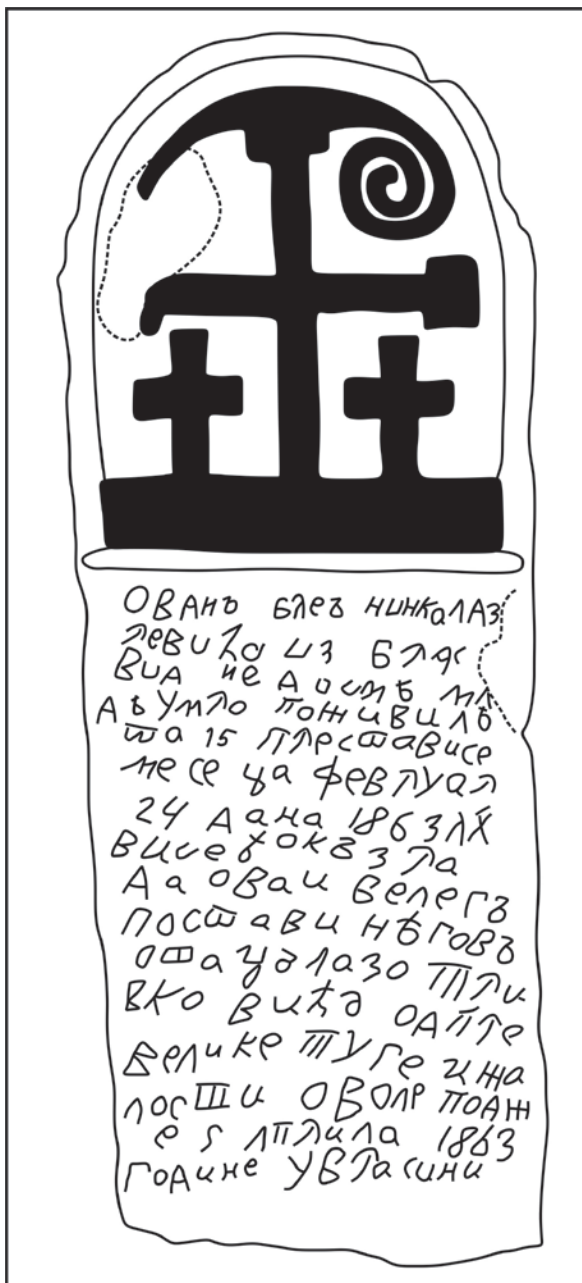
Натпис у 16 редова клесан је плитко, словима неуједначеним по величини и облику, али укупно гледано овај курзив има одређену естетску црту. Од знакова неререформисане азбуке коришћен је Ћ (ЈАТ), са својом правом гласовном вредношћу, и Ђ (дебело ЈЕР) на крају сваке речи која завршава сугласником. Натпис говори о смрти младића Нинка Лазаревића чији отац Лазо, *оболео од превелике туге и жалости*, подиже белег.

Сл.3. – Надгробник Нинка Лазаревића

Fig.3 – Gravestone of Ninko Lazarevic

¹⁴ Д. Павић, *Брасинска Ада*, Мали Зворник 2014, 23-83.

Сл.4. – Калк надгробника Нинка Лазаревића

Fig.4 – Kalk of gravestone of Ninko Lazarevic

Натпис Нинка Лазаревића не даје превише података, али одлично показује колика је била варијабилност презимена у овом делу Србије¹⁵ током XIX века. Читатоци тешко прихватају чињеницу да у средњем Подрињу скоро нису ни постојала презимена у наследном смислу, како их

¹⁵ За разлику од, на пример, ужичког краја, где су се презимена углавном усталила почетком XIX века или раније.

ми данас познајемо. Овде имамо у једном натпису помен оца (Лазо Тривковић) и сина (Нинко Лазаревић) са различитим презименима, а заправо се ради о припадницима данашње фамилије Андрића! Ова фамилија потиче од Тривка Крсмановића, који је редовно уписиван у пореским тефтерима 1831-1839. године¹⁶. Тривко је имао сина Андрију, за кога у тефтерима стоји напомена да је *слеп*, али то га очигледно није спречило да се ожени и изроди бројно потомство. Лазар је био један од Андријиних синова. Он је у Нинковом натпису потписан као Тривуновић (по деди), али на његовом надгробнику, који стоји у следећем реду одмах иза Нинковог, уписан је као Лазар Андрић. Презиме Андрић се усталило за припаднике ове фамилије која је и данас бројна, а током XIX века била је можда и најбогатија у овом крају. То се види по великом броју њихових надгробних споменика са натписима, добре обраде, из задњих деценија XIX века.

Надгробни споменик Алимпија Аврамовића потиче из 1871. године. Направљен је у виду узаног засвођеног усадника, димензија 72 x 24 x 16 цм. Израђен је од белог кречњака, а сада му је с врха открљен један невелики комад. Рељеф се састоји од крста на Голготи са два мања крста у доњим пољима, а цела композиција је оивичена зупчастом бордуром дуж свода. Рад је мајсторски, уједначене дубине и ширине реза, и оштрих ивица. Текст је у 11 редова, клесан техником „тракастог реза“¹⁷. Урезиван је доста дубоко, али очигледно без припреме и шаблона. У прва 4 реда слова су знатно ситнија и збијенија, да би се у наредним редовима раширила. Коришћена је углавном Вукова ортографија, уз изузетак употребе слова *i* за гласове *j*, односно *ij*.

¹⁶ Д. Павић, *Брасинска Ада*, 11-20.

¹⁷ Код овог начина урезивања слова длето се држи положено, паралелно са површином камена, за разлику од „косог реза“ где се длетом удара по 45 степени у односу на површину.

Сл.5. – Надгробник Алимпија Аврамовића

Fig.5 – Gravestone of Alimpije Avramovic

У знак туге и жалости незабо-
рављеном Алимпију поживио 30 г.
умро 10 марта 1871. г. овај спомен
постави брат Јово и Димитрија
Аврамовић

Алимпијев натпис почиње помало необичном фразом *у знак туге и жалости*, која се јавља и на неколико других натписа са Гаја, док на другим гробљима није уочена. Очигледно та фраза представља одлику неког локалног клесара. Даље текст говори о томе да двојица браће, Јово и Димитрије, подижу споменик трећем брату, Алимпију, који је преминуо 1871.

године у 30-тој години живота. Њихово презиме, Аврамовић, записано је без слова Р, што је очигледно грешка у клесању. Овај натпис даје врло значајне податке за расветљавање порекла три фамилије из засеока Брезаци: Јевтића, Алексића и Аврамовића, које славе исту славу (Св. Алимпија) и имања им се граниче. Најстарији предак Јевтића и Алексића, познат у породичном предању, био је Алекса Јевтић. Нису утврђене године његовог рођења и смрти, али познато је да су му се деца рађала у другој половини XIX века. Већина његових потомака су задржали презиме Јевтићи, док су се неки прозвали Алексићи. У пореским тефтерима за село Брасину од 1831. до 1839. године на подручју Гаја нема другог домаћина са именом Јевто или презименом Јевтић изузев Јевте Томића. Као једини његов син уписиван је Аврам. Аутор је претпоставио да од Аврама потичу Аврамовићи, док је Алекса био млађи Јевтин син, и због тога није забележен као пореска глава у тефтерима. Алимпијев натпис управо доказује ову претпоставку, јер се Алимпије и његов брат Јово у црквеним протоколима појављују са презименом Јевтићи (Алимпије као кум на једном крштењу 1866. године, а Јово 1870 године, када му је крштена кћер Драгиња). Дакле, будући да се јављају са презименима Јевтићи и Аврамовићи, они морају бити синови Аврама Јевтића. Од Димитрија, трећег брата који је потписан на споменику, потичу данашње куће Аврамовића у Брасини.

На сликама 4 и 5 приказан је надгробни споменик Драгутина, прерано преминулог сина свештеника Сретена Теодоровића. Израђен је од белог мермера¹⁸, димензија 42 x 23 x 6 цм. Подигнут је 1876. године и садржи натпис са обе стране. Споменик је добре обраде, а слова резана шаблонски уз потпуну примену Вукове ортографије, тако да са уметничке стране није претерано занимљив.

¹⁸ Површина споменика је потамнела и обрасла лишавјевима, а није чишћена за фотографисање

Историографска вредност овог натписа је у томе што даје име првог пароха овдашње цркве, име његове супруге (Добрија), па чак и име оца (од Зд, највероватније Здравко).

Црква Св. Пророка Илије налази се на некадашњој сеоској међи Брасине и Борине¹⁹, и заједничка је за оба села. Од настанка је увек имала по једног пароха. Писани подаци о овом храму могу се пра-

Сл.6. – Споменик свештениковог сина, предња страна

Fig.6 – Gravestone of the priest's son, front side

тити од 1893. године, са дневником проте Јована Бошковића²⁰, да би се наставило летописом јеромонаха Марка Поповића. За период постојања цркве од 1874. до

¹⁹ Граница сеоских атара се мењала у првој половини XX века, тако да је црква сада у Доњој Борини

²⁰ Свештеник Јован Бошковић дошао је 1891. у Лозницу из села Орје Луке у Бјелопавлићима у Црној Гори. Додељена му је служба у парохији боринској и брасинској 1893. године. Он је свој кратак животопис забележио на маргинама Јеванђеља које се чува у цркви у Борини.

1893. године нема никаквих извора, нити је било познато име свештеника који су у њој служили. Очигледно да је Сретен Теодоровић био први²¹. Осим сина Драгутина, на Гају нема сахрањених других припадника његове породице, па се може претпоставити да се и није дуго задржао на овој парохији.

Сл.7. – Споменик свештениковог сина, задња страна

Fig.7 - Gravestone of the priest's son, back side

Овде лежи |2| Драгутин |3| син попа Сре|4|тена Зд. Тео|5|доровића и мај|6|ке Добрије из |7| села Брасине крај предње стране и почетак задње: **поживијо 1 г|2|и 10 месеци ум|3|ро је 9. новемб|4|ра 1875**

²¹ У Брасини су и раније били настањени свештеници. Поп Јово Вукосављевић је бележен у пореским тефтерима 1831-1839. године, а његова супруга је поживела све до 1867. године, када су је убили разбојници. У другој половини XIX века живео је у Брасини свештеник Ивко Поповић, али занимљиво је да он никада није био и парох брасински. У прво време је служио у парохији доњотрешничкој, да би касније био унапређен за протонамесника Лозничке цркве.

год. |5| Спомен му |6| подигоше
ро|7|дитељи 1876. |8| године

Један надгробник из 1891. године, иако машински обрађен и шаблонски резаних слова, нарочито се истиче по свом садржају. Подигнут је младој жени која је преминула од последица порођаја, оставивши иза себе *уцвељену кћер Крестину од 8 сати*. Коришћење сати као временске одреднице у надгробним натписима веома је ретка појава, а овде има функцију наглашавања трагике самог догађаја.

Сл.8. – Предња страна споменика Марије Андрић

Fig.8 – Front side of Marija Andric's gravestone

Сл.9. – Задња страна споменика Марије Андрић

Fig.9 – Back side of Marija Andric's gravestone

Пред овим Спомени|2|ком у гробу сарањено |3| је тело упокојене |4| МАРИЈЕ |5| супруге Микаила |6| Андрића |7| из Брасине она је 24 |8| г. поживила а пресели|9|ла се у вечност 19 ју|10|на 1891. г. Остави |11| по смрти својој у|12|цвељену кћер Крестину крај предње стране и почетак задње: од 8 сати, ожа|2|лошћену Мајку, |3| мужа и браћу и |4| они јој овај споме|5|ник за вечну успо|6|мену и подигоше. |7| из радионице |8| Милоша |9| Бијуклића |10| Каменорезца из Шапца

Споменик Марије Андрић нешто је већи од осталих из тог доба, димензије су

му 80 x 36 x 13 cm. Израђен је у Шапцу, а мајстор није пропустио да на њему остави свој потпис, нарочитим китњастим словима, тако да се овај натпис може користити и као извор за хронику каменорезачког заната у Западној Србији. Није утврђено шта се касније догодило са Кристином, кћерком Микаила и Марије Андрића. Да ли је у то време беба без мајке могла одрасти и каква је била њена даља судбина. Познато је да се Микаило други пут оженио Савком Митровић из Брасине и добио децу чији потомци и данас живе на Гају.

Занимљива појава на гробљу на Гају су споменици који имају уписану само годину, без икаквог пратећег текста. Такви нису запажени ни на једном гробљу у околини. Има их укупно четири (сл. 9). Сви потичу из предзадње деценије XIX века.

Сл.10. – Споменик са натписом који се састоји само од године

Fig.10 – Gravestone with the inscription only with year

На овом гробљу је заступљена и полихромија – истицање натписа, ређе и украса, бојом. О полихромији је доста писано у литератури²². Неки аутори су сматрали искључиво плаву боју чивита за „гробљанску“²³, међутим управо на Гају се може наћи сразмерно велики број натписа истакнутих и црвеном, наранџастом, па чак и зеленом бојом. Мајстори из овог краја су очигледно располагали добрим и постојаним бојама, које се опиру киши и мразу знатно дуже од једног века (сл. 10).

Сл.11. – Примери бојених натписа са Гаја

Fig.11 – Examples of the colored inscriptions from Gaj

²² Н. Дудић: *Стара гробља и надгробни белези у Србији*, Београд 1995, 78

²³ Р. Николић, *Камена књига предака*, Београд 1979, 22-23.

Summary

Inscriptions from the cementary „Gaj“ in the village Brasina

This text presents results of a research of an old cementary named „Gaj“ in the village Brasina. Brasina is situated in the western part of Serbia, near Bosnian border on the bank of the river Drina. This village belonged to the mining basin during Middle Ages, and there were at least two necropolis of medieval tombstones known as „stećci“. From the later period (XVII-XIX st.) there were three old cemeteries, distributed in three main hamlets. Cementary „Gaj“ is one of them. This cementary wae settled by a group of villagers a few years ago, and thus made available for research.

The cementary was researched thoroughly, all tombstones were photographed, described, measured and preserved inscriptions were read. Here are given basic statistical data about the cemetery, as well as a view of several interesting inscriptions. Surely the most interesting is stone marked by the year 1653, written in cyrillic numbers, with a short inscription "SOKO". The possible association of this inscription is related to the fortress named Soko, located about 50 km upstream from Brasina. The remaining four presented inscriptions date from the second half of the XIX century and are of great importance for the local historiography.

UDC:

ID:

Примљено: 10.10.2015.

Прихваћено: 20.12.2015.

Небојша Ђокић
Београд
ndjokic05@gmail.com

КТИТОРСКИ НАТПИС У МАНАСТИРУ ВЕЛУЋЕ О ОБНОВИ 1833. ГОДИНЕ

Сажетак: У раду је објављен ктиорски натпис о обнови манастира Велуће 1833. године. Коришћењем тог натписа и неких других извора покушано је да се одговори на питање када је цркве поново постала појушча и то најпре као мирска црква а затим као манастир.

Кључне речи: манастир Велуће, Кожегин, Велика Врбница, Рибник, Филотеј Протић, Крушевица, књаз Милош.

Манастир Велуће

“Историја Велућа потпуно је мрачна” – овим речима започео је један од аутора своју студију о манастиру.¹ И пос-

¹ В. Р. Петковић, *Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа*, Београд 1950, 45

ле више од шест деценија, након тога, истраживања манастира Велуће остају још увек примамљива не само због питања од којих се обично полази у приступу једном средњовековном уметничком делу, ко је и када цркву подигао и каква је

била њена историја, ко је био ктитор сизерен у време подизања црквеног храма, већ и због тога што ни историја овог храма на почетку XIX века није расветљена. Наиме, постоје различити подаци о томе када је манастир обновљен, а има и других недоумица. У једном недавно објављеном раду² позабавили смо се средњовековном историјом манастира, а овог пута ћемо покушати да уз помоћ ктиторског натписа из 1833. године разрешимо нека питања везана за историју овог храма на почетку XIX века.

Као што знамо, након обнове, храм је посвећен Ваведењу Пресвете Богородице (21. новембра).³ О обнови манастира имамо неколико извора управо из тог времена. Најпре то је сам ктиторски натпис који гласи:

Во има |2| отца и сына и святаго |3|
дѣха аминь. Овај |4| свята монастырь |5|
зовомъ велѣе храмъ |6| в[а]веденіе
пресвятѣа Бого|7|родицы обновисе ѿ |8| год:
1833 юлія 27 дань |9| ж овомъ трѣд же
обновленю |10| настоятель еромона|11|нахъ
|12| філотіе протићъ

По ктиторском натпису манастир

је обновљен 27. јула 1833. године, на св. Пантелејмона 1833. године и то трудом настојатеља јеромонаха Филотеја Протића. На први поглед све би требало да буде јасно, међутим, постоји још неколико аутентичних извора из тог времена који дају нешто другачије податке.

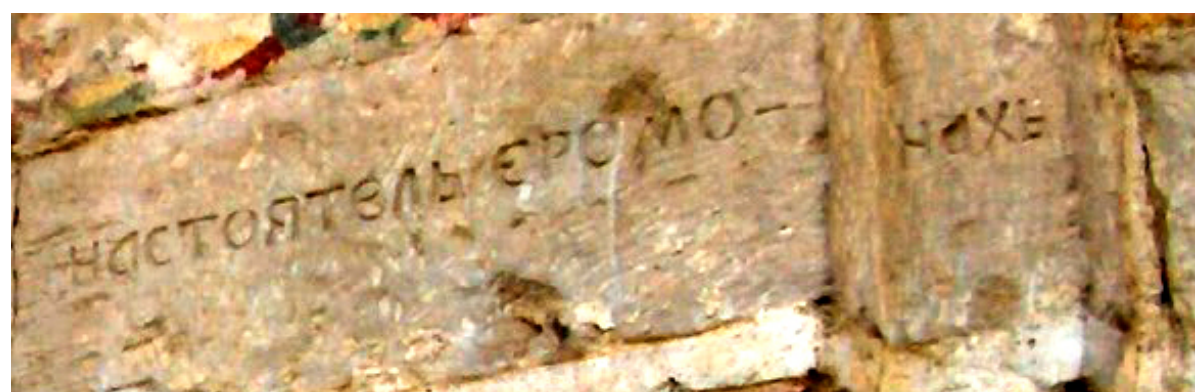
Милован Протић и член Исправничества Окружја Крушевачког Радован Поцић (?) у свом извештају о црквама и манастирима у Окружју крушевачком из 1836. године наводе да је храм цркве манастира Велућког Воведеније Пресвете Богородице. Манастир је лежао на крај села, на пријатном и “прекрасном” месту, поред њега је протицала мала речица а са обе стране на нешто већем растојању налазиле су се планине. По подацима комисије манастир је, први пут саграђен у време деспота од браће Јована и Стефана и њиховог савременика, неког епископа Максима. Обнављао га је 1819. године народ капетаније жупске. Храм је био саграђен од камена и цигле, с једним кубетом а 1836. године, у време посете комисије, био је у добром стању.⁴

² Небојша Ђокић, *Нека запажања о ликовима на живопису Велуће*, у: Власт и моћ – Властела Моравске Србије 1365 – 1402, (ур. Сениша Мишић), Крушевац 2015, 363 - 390

³ М. Ђ. Милићевић, *Манастири у Србији*, Гласник СУД књ. IV, Београд, 1867, 41

⁴ АС - ДС - II Бф1Н°30/836, Списак цркви наодећи се у Окружју Крушевачком и описаније сваке цркве понаособ и њеном состојанију 1836. године, лист 133 – 134 – число 6.

Сл.1. – Кружни ктиторски натпис на фасади цркве

Fig. 1 – Circular ktitor's inscription on the façade of the church

Као што видимо званична комисија из 1836. године даје други датум обнове који се доста разликује од датума у натпису. За решење овог проблема важно је шта је манастир поседовао те 1836. године.

Од утвари црквених манастир је поседовао: један путир, 2 звездице од којих једна посребрена, један дискос сребрни, једна кашичица сребрна, један воздух и 2 дарка од цица, 1 крст сребрни, једна петолебница, 2 чирка, 2 кадилнице, један антимиш, 2 покроба на часној трапези а 2 на проскомидији, 3 завесе на двери, 5 кандила, 3 иконе престононе, 8 малих икона, један полијелеј, 4 нелоњице и један послужавник, једно копље. Од одејаније Црквених било је: један епитрахил, један стихар, једно пафте сребрно са појасом, једне наруквице, 2 фелона - све од цица. Манастир је поседовао и књиге и то једно Еванђеље, један Апостол, један Служевник, један Осмогалник и један Пролог месеца септембра, октобра и новембра. Постојала су и 2 звона док новца није било ни у готовини ни на облигацији.⁵

Од покретног имања манастир Велуће је поседовало 30 глава оваца, 35 коза, 17 свиња, 3 стога сена, 2 бакрача, 3 вана (?) а и осталог “кућевног” посуђа је имао “прилично”. Од непокретног имања поседовао је једну кућу која је на горњем кату имала 4 собе, а на доњем кујну са собицом. Поред тога манастир је имао и једну ливаду од 10 коса и 2 ливаде по 3 косе, 2 њиве по 2 дана плуга, један виноград од 4 мотике, једну воденицу и један мали шљивак.⁶

Јасно је да манастир није могао да све ово стекне да је обновљен тек 1833. године.

По “Списку свију црква наодећих се у Окружју крушевачком високо-војне Моравско-подринске команде” од 8. фебруара 1837. године⁷ Велуће је манастир

саграђен у време деспотовине и поправљен 1830. године залагањем околног народа.

По “Списку свештенства монашког и мирског реда у целој Србији године 1836. године” у манастиру је 1836. године пребивао јеромонах Филотеј Илић кога је 3. априла 1828. године рукоположио нишки епископ Јосиф у Нишу.⁸ Јасно је да је Филотеј Илић иста личност са Филотејем Протићем настојатељем манастира и аутором ктиторског натписа из 1833. године.

Манастир Велуће је, нешто касније исте те 1837. године, за разлику од претходне две комисије, пописивала јагодинска комисија јер је Велуће била метох манастира Љубостиње. По подацима Комисије те 1837. године Велућа је била мирска црква. Овај податак никако не може да буде тачан јер је Велуће већ сасвим сигурно било манастир. Комисија из 1837. године је записала казивања старијих људи “*да су га градили у време деспота два брата Јован и Стеван и некакав у исто време владика Максим*” а “*пограђиван*” је по други пут 1830. године.⁹

Манастир Велуће је по званичном “Списку свих у Србији наодећи се манастира...,” од 31. марта 1837. године био, тада једини, манастир у окружју крушевачком.¹⁰

Манастир је имао и своју нурију коју су почетком 1837. године сачињавала следећа села: Велуће (18 кућа са 129 душа), Пасјак (6 кућа са 42 душе), Тоболци (29 кућа са 237 душа), Округлица (11

Моравско-подринске команде” од 8. фебруара 1837. године

⁸ АС - Државни Совјет - РН^о 196/837, Списак свештенства монашког и мирског реда у целој Србији године 1836. число 41. лист 57

⁹ М. Ђ. Милићевић, *Манастири у Србији*, Гласник СУД књ. IV, Београд, 1867, 40

¹⁰ АС – ДС – РН^о 196/837, “Списак свих у Србији наодећи се манастира, са назначнијем села, који кому манастиру као парохија припадају, колико кућа у ком селу, и колико душа имаде, к’ тому који су манастири без парохије и који су у мирске цркве преобраћени” од 31. марта 1837. године. лист 102

⁵ Исто.

⁶ Исто.

⁷ АС – КК XIV – 1443, “Списак свију црква наодећих се у Окружју крушевачком високо-војне

кућа са 80 душа), Бучје (23 куће са 158 душа), Јасиковица (41 кућа са 293 душа), Риђевштица (13 кућа са 107 душа), Руденица (4 кућа са 27 душа), Братиће (8 кућа са 62 душе), Ржаница (12 кућа са 139 душа), Дренча (10 кућа са 65 душа), Тржац (13 кућа са 85 душа), тј укупно 12 села са 188 кућа и 1424 душе.¹¹

Овај списак нурије је, као што ћемо даље видети, врло битан за разрешење нашег проблема – када је манастир тј црква у Велући обновљена.

Споменимо и врло интересантан податак протојереја Михаила Спиридоновића Пелеха – да је Велућа обновљена у време Првог српског устанка 1809. године.¹²

Конечно, да наведемо и да су манастирску нурију 1862. године чинила села: Братић (20 домова), Бучје (44 дома), Велуће (37 домова), Дренча (12 домова), Камењача (22 дома), Округлица (23 дома), Омашница (90 домова), Пасјак (10 домова), Ржаница (28 домова), Риђевштица (33 дома), Руденица (10 домова), Срњани (5 дома), Тоболац (49 домова), Тржак (16 домова) и Јасиковица (51 дом) – свега 450 кућа.¹³ Практично иста нурија као и 1837. године.

Шта можемо закључити из горе изложеног. Имамо податак М. Спиридоновића – Пелеха (без навођења извора) да је манастир обновљен 1809. године, затим податак комисије из 1836. године да је обнова била 1819. године, две комисије из 1837. године тврде да је обнова била 1830. године и коначно ктиторски натпис из 1833. године.

Међутим, највероватније да ни један од горњих података није у потпуности у тачан. Попис нурије из 1837. године нас наводи на други датум. Изворна грађа, недвосмислено зидање цркве у Кожетину датује у 1803. годину (у сваком слу-

чају пре ослобођења ових крајева 1806. године).¹⁴ С обзиром, да су нека села као Дренча, која се налазе у непосредној близини Кожетина, припадала врло удаљеној Велући а не оближњем Кожетину јасно је да кожетинска парохија не може да буде старија од велућске. Дакле Велућа је и 1803 – 06. године морала да буде појуща. Црква у Великој Врбници је обновљена негде средином XVIII века, а ако упоредимо њену парохију са велућском склони смо претпоставци да је Велућа била појуща чак и у то време. Од цркава у Жупи познато је и да је Дренча почетком XVIII века била мирска црква и да је, најкасније, негде крајем тог века запустела. Ни једна друга црква осим напред споменутих (Велике Врбнице, Дренче, Кожетина, Велуће) се ни у алузијама не спомиње у Жупи у XVIII и почетком XIX века. Чак ни нека брвнара.

На основу свег изнетог убеђени смо да је Велуће током целог XVIII века (а вероватно и раније) била жива црква – највероватније мирска. У супротном, током целог тог века у Жупи је постојала само једна црква – најпре Дренча а затим црква у Великој Врбници што је мало вероватно.

Такође, сви споменути датуми – 1809, 1819, 1830. и 1833. године су логични. С обзиром, на релативно добро стање у коме се налазио храм, вероватно да је Велуће обновљено 1809. године у време када је, отприлике, рађено и на Лазарици у Крушевцу и Љубостињи. Јеромонах Арсеније Стефановић, родом из Црне Реке, је 1819. године обновио манастир Љубостињу, подигао главни манастирски конак и једну воденицу. Поново је окупио око себе братство.¹⁵ Без обзира што је Љубостиња 1819. године била у Милошевој Србији а Велуће под Турцима узевши у обзир мало растојање између ова два

¹¹ Исто

¹² На жалост Пелех не даје извор за овај свој податак. Михаило Спиридоновић Пелех – протојереј, *Православни манастири епархије нишке*, (око 1938. г.), 98

¹³ М. Ђ. Милићевић, *н. д.*, 41

¹⁴ М. Стевић, Н. Ђокић, *Кожетинска црква у првој половини XIX века*, Жупски зборник 6 – 7, Александровац 2011 – 2012, 31 – 42

¹⁵ Јосиф Веселић, *Опис манастира у Србији, част I*, Београд, 1867, 94; Севастијан Путник, *Манастир Љубостиња* – Друго издање, Крушевац, 16

манастира сасвим је могуће да су те године извођени радови и на Велућу. Са друге стране, због стања у Крушевачком санџаку у то време неки већи радови 1819. године нису били могући али 1830. године јесу. С обзиром на добро стање храма 1836. године радови на обнови нису могли да буду извршени много пре те године а комисије нису могле да помешају 1830. и 1833. годину. Ктиторски натпис нам у ствари говори да је на св. Пантелејмона 1833. године Велуће из мирске цркве претворена у манастир.

Неколико речи и о првом настојатељу манастира Велуће Филотеју Протићу. Сачувана је његова надгробна плоча са натписом који гласи:

Сл.2. – Надгробна плоча Филотеја Протића

Fig. 2 – Gravestone of Filotej Protic

ОВДЕ ПОЧИВАЕТЪ : РАБЪ |2| БОЖИ :
 ЕРОМОНАХЪ |3| И НАСТОАТЕЛЪ : МА – |4| НАС-
 ТИРА : ВЕЛУЋА |5| ФІЛОТЕН ПРОТИЋЪ |6|
 ПОЖИВЕ 40 : ЛѢТЪ |7| ПРЕСТАВИСА У
 ВѢЪЧ[Н]О |8| 5 НОЕМВРА 1851 Г¹⁶ У ВЕЛУЋУ

¹⁶ Уместо г на плочи је уклесано т.

Филотеј је, по натпису на плочи, рођен 1811. године а рукоположен у Нишу 3. априла 1828. године од стране нишког епископа Јосифа.¹⁷ Премда није немогуће да буде рукоположен са 17 година мало је вероватно да буде настојатељ манастира са 22 године. Због тога сматрамо да податак о његовој дужини живота на надгробној плочи ипак није тачан и да је морао бити старији од 40 година када је умро 5. новембра 1851. године.

Summary

Founder's inscription in the monastery Veluće from 1833

Veluće Monastery was built in the XIV century. He was probably in operation throughout the XVIII century (if not before) as the Church. He probably renovated in 1809 and again in 1819. The thorough renovation was done in 1830 and the church was turned into a monastery on 27 July 1833. The first abbot of the monastery was a monk Filotej Protić (Ilić) who died on November 5, 1851.

¹⁷ АС - Државни Совјет - РН^о 196/837, Списак свештенства монашког и мирског реда у целој Србији године 1836. число 41. лист 57

UDC:

ID:

Примљено: 10.10.2015.

Прихваћено: 20.12.2015.

Игор Стаменовић
Пирот
stigor91@yahoo.com

ДВА ПОСВЕТНА КРСТА ИЗ ПИРОТСКОГ НАСЕЉА НОВА МАЛА

Сажетак: У раду су приказана два посветна крста из XIX века из пиротског насеља Нова Мала.
Кључне речи: Нова Мала, Пирот, Туштине, посветни крст

Насеље Нова Мала се налази на јужном ободу Пирота, на десној обали речице Туштине. На том месту се простирало ишчезло село које је носило име поменуто реке.¹ Под тим називом није посведочено у нама доступним историјским изворима, док се Нова Махала јавља у Тефтеру Нишавске митрополије.² Тефтер бележи приходе и расходе Нишавске, одн. пиротске, митрополије у периоду од 1834. до 1872. године.³ У непосредној близини, западно и југозападно од Туштина, постојала су села Средорек и Барје Чифлик.⁴ На месту Ђоше у Новој Мали смештена су два добро очувана посветна

крста, тзв. „оброка“. Њихов садржај до сада није тумачен.⁵

Димензије већег крста су 162x85 цм. Постављен је у правцу исток-запад. При врху је представа стилизованог крста око којег стоје две птице и написано ИС ХС НИ КА. У подножју је недовољно јасан орнамент чији се горњи део преплиће са годинама на главном натпису.

Сл.1. – Посветни крстови из насеља Нова Мала

Fig. 1 – Dedicated crosses from village Nova Mala

¹ Према казивању мештана.

² *Тефтер Нишавске митрополије*, Пирот 1976, 90, 122 (прир. И. Николић). Назив је забележен 1863. и 1870. године, што указује да је у том периоду село већ могло да промени име, поставши градска четврт, одн. махала. О термину „махала“ в. О. Зиројевић, *Турско војно уређење у Србији (1459-1683)*, Београд 1974, 298.

³ *Тефтер Нишавске митрополије*, 8 (И. Николић).

⁴ С. Бранковић, *Светилишта под отвореним небом: камена знамења и освећена стабла*, Пирот 2009, 61. Средорек бележе путописци у XVI и XVII веку. Барје Чифлик постоји и данас, а засновано је у XVIII или XIX веку. О белешкама у изворима и старости оба села в. Ј. Ђирић, *Старост насеља горњег Понишавља и Лужнице*, Пиротски зборник 7 (1975), 32; С. Велкова – М. Панајотовић, *Путописци о Пироту и пиротском крају*, Пирот 2012, 38.

⁵ Успутно су споменути у: С. Бранковић, *нав. дело*, 61. Димензије крстова су, међутим, наведене погрешно, док је садржај натписа произвољно пренет, такође са доста грешака.

Се обновленіє с(вє)таго про |2| рокъ
Іліа і с(вє)ті Георгіа і с(вє)т |3| а Парас-
кева село Тушц |4| іна т |5| іторі |6| і пріло |7|
жніці |8| малінь |9| же і велікі |10| 181XIX

Превод: Ово обновљење (крста)
светог пророка Илије и светог Георгија и
свете Параскеве (учини) село Туштина,
ктитори и приложници, мали и велики,
181XIX (?)

Сл.2. – Већи посветни крст из Нове Мале

Fig. 2 – Bigger dedicated cross from Nova Mala

Споменик представља, за сада, једини познати траг ишчезлог села Туштине. Текст упућује да је крст обновљен или подигнут на месту старијег. Тачна година подизања је, међутим, нејасна, јер је последње две цифре тешко протумачити.⁶

У истом правцу је усмерен и мањи посветни крст, димензија 138x62 цм. Судаћи према натпису, вероватно га је

⁶ У литератури је дат податак да су сељани крст подигли 1844. године, али није наведен извор на основу кога се то тврди. в. С. Бранковић, *нав. дело*, 61.

подигао локални свештеник. У врху је уписан крст око којег је уобичајен натпис ІС ХС НИ КА, док је у подножју уклесана орнаментика, слична оној са оближњег споменика. Натпис гласи:

Соборъ с(вє)таго вел |2| ико
м(Ѹ)ч[ени]къ Георгіа |3| Дімітр |4|
ерѣи |5| 1847

Превод: Сабор светог великомуче-
ника Георгија. Димитрије јереј. 1847.
година.

Сл.3. – Мањи посветни крст из Нове Мале

Fig. 3 - Smaller dedicated cross from Nova Mala

Summary: The paper deals with two 19th century stone crosses from Nova Mala, a town quarter in city of Pirot. The bigger cross represents the only available evidence of earlier village settlement Tuštine. Exact year of its construction is unknown. The other one dates from 1847 and was built by a local priest.

ЗАПИСИ/SCRIPTURES

UDC:

ID:

Примљено: 20.9.2015.
Прихваћено: 30.11.2015.

Владимир Алексић*
 Универзитет у Нишу
 Филозофски факултет
 Департман за историју
vladimir.aleksic@filfak.ni.ac.rs

ЗАПИС ПОПА МЛАДЕНА У ТЕТРАЈЕВАНЂЕЉУ ИЗ 1389 ГОДИНЕ

Сажетак: Кратак запис попа Младена је настао поводом завршетка илуминираног четвороје-ванђеља. Поред устаљених богословских исказа и истицања грешног карактера писца, владарском титулом је истакнуто политичко првенство кнеза Лазара у Србији. Иако је настао у години Косовске битке овај догађај није споменут.

Кључне речи: Поп Младен, кнез Лазар, владарска идеологија.

Key words: Priest Mladen, Duke Lazar, Rulers ideology.

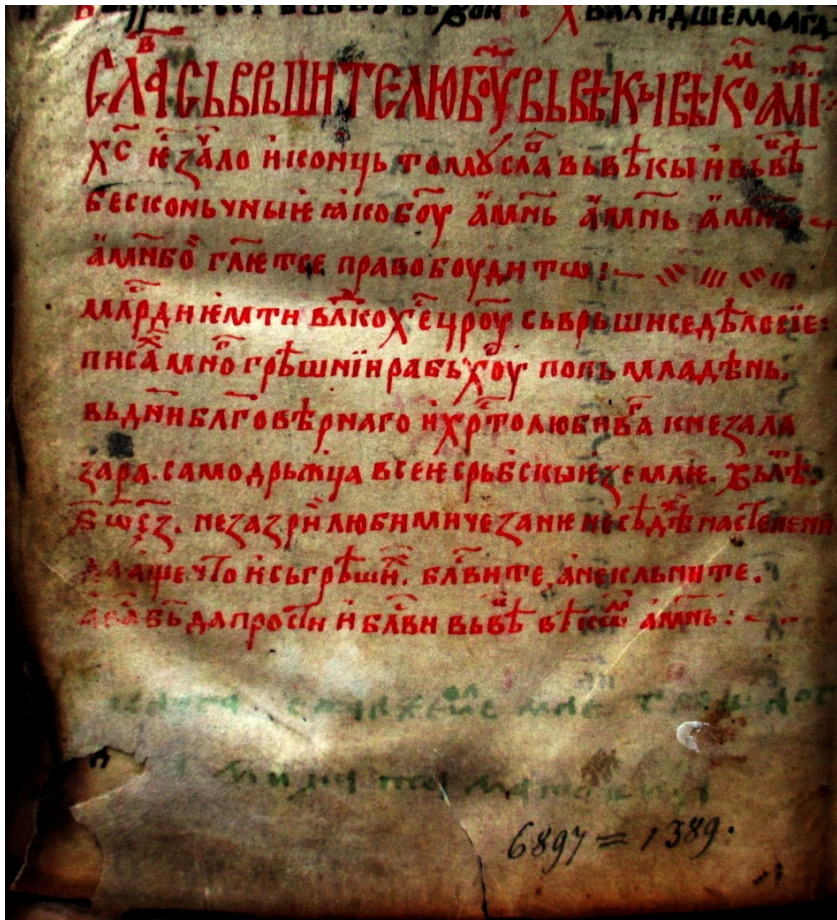
Описи рукописа: Запис се налази на страни 223^v пергаментне књиге из фонда Staatsbibliothek zu Berlin, u Ms. Slav. Wuk 7. У наставку је зеленим мастилом унета каснија, сада већ готово избледела, белешка да је рукопис био у поседу извесног Михата Матовића.¹

schland, Zeitschrift für Slawistik 5 (1960), 323, 326; М. Харисијадис, *Пергаментни рукописи Државне библиотеке у Берлину*, Зборник Матице српске за ликовне уметности 13 (1977), 184-185, 192; Е. Matthes, *о. с.*, 19.

Ранија издања: Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи II*, Београд 1903 Београд, 53, бр. 163; А. И. Яацимирсий, *Описаніе южнославянскихъ и русскихъ рукописей заграничныхъ библиотекъ*, Петроград 1921, 258; Б. Цонев, *Славянски ръкописи в Берлинската държавна библиотека*, Сборник на Българската Академия на науките, кн. 31, кл. Истор. – филос - общч. 17.1, София 1937, 23; К. Günter, *Slawische Handschriften in Deut-*

* Рад је део пројекта Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије: Насеља и становништво српских земаља у позном средњем веку (XIV-XV век), (ев. бр. 177010).

¹ Напором Миљка Велковића из Народне библиотеке Крушевац снимак је постао читкији. **Книга <стакже ме мле т[...] дог> ђ2ђ Михата Матовича** уп. Е. Matthes, *Katalog der slavischen Handschriften in Bibliotheken der Bundesrepublik Deutschland*, Wiesbaden 1990, 19.

Сл.1. – Запис попа Младена у тетра јеванђељу

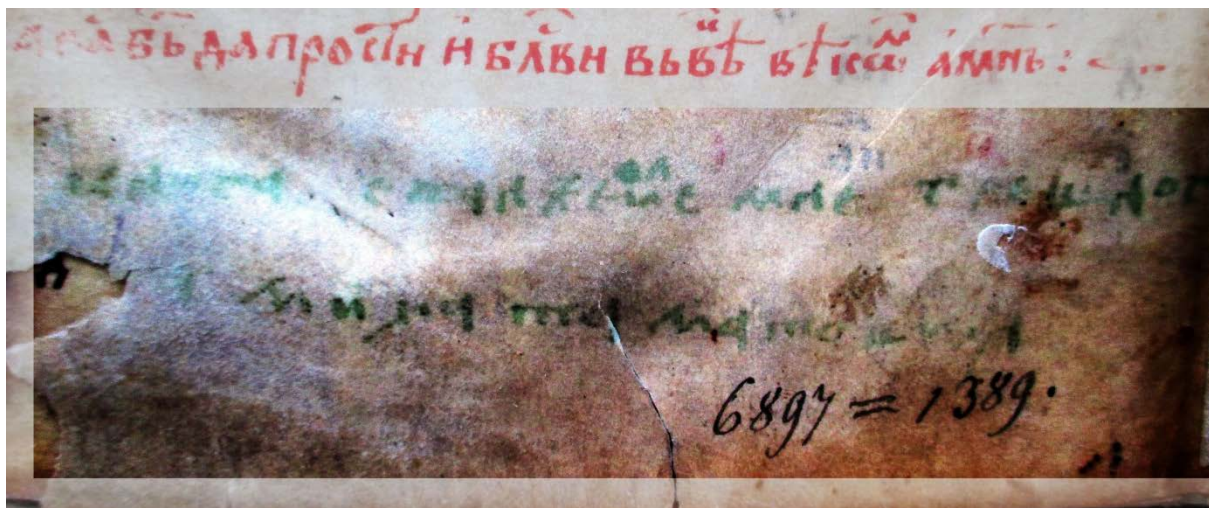
Fig. 1 – Scripture of pop Mladen in tetrajevangelje

земљѣ. Въ лѣт[ь] |9| . 5 ѿ
 с̄ 3̄ . Не зазри любимиче
 занѣ не сѣдѣх(ь) на
 степени |10| да аще что и
 съгрѣших(ь). Бл(аго)с(ло)
 вите, а не кльните. |11| Я
 вас(ь) Б(о)г(ь) да прости и
 бл(аго)с(ло)ви въ вѣк(ь)
 вѣкwm(ь). Ам(и)нь.

Превод: Хвала Богу ствараоцу у век векова. Амин. Христ је почетак и крај, њему бесконачна слава у век и векова, као и Богу. Амин. Амин. Амин. Амин ... Милосрђем твојим, Владико Христе Царе, сврши се дело ово. Писа многогрешни роб Христов поп Младен у дане благоверног и христољубивог кнеза Лазара, самодршца све српске земље. Године 1389. Не суди љумимче ако сам нешто и погрешо, јер нисам седео на... Благословите, а не куните. А вас Бог да прости и благослови у век векова. Амин.

Текст записа:

Сл(а)ва съвршителю Б(о)г(ь) въ
 вѣкѣ і вѣком(ь). Ам(и)нь. |2| Х(ри)с(тось)
 кс(ть) зач(е)ло и концъ томѣ слав(а) въ
 вѣкы и въ вѣк(ь) |3| бесконьчныѣ, тако
 Б(о)гоу. Ам(и)нь. Ам(и)нь. Ам(и)нь. |4|
 Ам(и)нь! Бо гл(аго)лкт(ь) се право боудит
 тв. |5| М(и)л(о)срдикм(ь) ти бл[а]д[и]ко
 Х(ри)с(т)е ц(а)роу съврши се дѣло сіе |6|
 Писах(ь) мног(о)грѣшнии рабъ
 Х(ри)с(т)оу попь Младѣнь |7| въ д(ь)ни
 бл(а)говѣрнаго и хр(и)столюбив(о)га кнеза
 Ла|8|зара самодрѣжца всеѣ срѣвскыѣ

Сл.2. – Белешка о власнику рукописа

Fig. 2 – Note about the manuscript owner

Коментар: Историјска вредност записа је незнатна. О личности попа Младена се не може ништа рећи, као ни о његовом друштвеном сталежу, с обзиром да је свештенички слој био социјално разнолик. Велика већина је била блиска меропсима и сокалницима, али је немали број потицао из властеоских или градских породица.² Више пажње донекле привлачи Лазарева титула. О државно-правном положају обласних господара, њиховом међусобном односу и питању наслеђа немањићких традиција дуго се води жива научна расправа. У мноштву различитих корисних закључка последњих година издвојила су се два супростављена става, с тим да је запис попа Младена у складу са бројним изворима дипломатичке и наративне природе насталим након 1378-1379. године у којима се истиче да је самодржавни кнез био носилац државног суверенитета у расцепканом Царству, а посебно да је имао потпуно првенство над Вуком Бранковићем.³ Насупрот томе,

² Д. Динић-Кнежевић, *Прилог проучавању свештенства у средњовековној Србији*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду 11-1 (1968), 27-56; М. Копривица, *Попови и протопопови српске цркве у средњем веку*, Ниш 2012, 195-234.

³ М. Благојевић, *О издаји или невери Вука Бранковића*, Зборник МС за историју 79-80 (2009), 1-42, посебно, 13-18.

зету кнеза Лазара се приписује не само истакнута, већ и готово самостална улога у склопу сложеног политичког мозаика постмаричке Србије.⁴

Summary

Short inscription was created by priest Mladen in order to commemorate the completing of the Four Gospel. Beside the common theological phrases and usual remark on the sinful character of the writer of the manuscript, it contains the rulers' title of Duke Lazar, which emphasizes his supreme political position. Although the inscription dates from 1389 the significant Battle of Kosovo was not mentioned on this occasion.

⁴ М. Шуица, *О могућој улози Вука Бранковића у Косовској бици – прилог разматрању средњовековне ратне тактике*, Споменица академика Симе Ћирковића, Београд 2011, 225-244.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ/INSTRUCTION FOR AUTHORS

Часопис објављује критичко издање записа и натписа на меком (књиге) и тврдом материјалу (фреске, натписи, епиграфски споменици) који до сада нису објављивани или су објављени на некритички начин и без фотографија. Материјал се прикупља са простора средњовековних српских земаља и са територије српског етничког простора, од антике до краја 19. века. Записи и натписи новог доба (19. век) се обрађују само ако пружају непознате податке о историјским личностима и догађајима.

Сарадници се могу обратити Редакцији за стручну и сваку другу помоћ у припреми рада. Ако нису стручни да ураде рад њихово име ће бити забележено као име проналазача натписа.

Сва права над фотодокументацијом задржавају издавачи и могу њоме слободно располагати. Она се не сме користити без њихове писане сагласности. Издаваче заступају Владимир Кривошејев и Синиша Мишић.

Обавезни делови рада:

1. Опис места налаза споменика (књига, живопис, натпис у тврдом материјалу), физичког стања споменика и степен очуваности натписа. Обавезна фотографија споменика ако није у питању запис у књизи! Ранија издања, ако их је било!
2. Фотографија натписа и његово рашчитавање!
3. Текст натписа и његов превод на савремени језик, ако је потребно. За текстове из 19. века који су на српској ћирилици не треба радити превод, евентуално објаснити неки израз који данас није јасан!
4. Коментари текста са критичким апаратом.

Фотографије се раде у високој резолуцији и јасно показују споменик у целини као и сам натпис. Обавезно су у боји!

Ако рад садржи више натписа сваки мора бити обрађен на исти начин иако су део једног чланка!

Рукописи на ћирилици се предају секретару редакције у истоветној папирној и/или електронској верзији, најкасније до 01. 10. текуће године. Комуникација са секретаром редакције и уредницима обавља се путем е-mail адресе наведене у импресуму. На исту адресу шаљу се електронске верзије радова.

Основни текст и напомене: фонт Times New Roman, кодна страна SR (Serbian Cyrillic), величина 12 (за напомене 10), проред 1.5.

Издање натписа или записа на српскословенском језику: фонт Hram Studenica, кодна страна EN (English).

Издање натписа или записа на савременом српском језику: фонт Times New Roman (проширена верзија), кодна страна SR (Serbian Cyrillic).

Издање натписа или записа на другом језику: фонт Times New Roman (проширена верзија), кодна страна EN (English) или SR (Serbian Latin).

Прва страна рада треба да садржи следеће елементе:

- **Име и презиме аутора.**

- **Назив установе аутора** (афилијација), наведен у пуном облику уз име аутора, нпр. Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју. Афилијација се исписује непосредно испод имена аутора, функција и наставно или научно звање аутора се не наводе.

– **Адреса** или **е-адреса** аутора даје се испод афилијације. На крају презимена аутора стоји ознака за напомену у виду астериска. Ако је аутора више, даје се само адреса једног, обично првог аутора.

– **Назив и број пројекта**, у оквиру ког је чланак настао наводи се на дну почетне странице чланка. На крају наслова рада стоји ознака за напомену у виду двоструког астериска. Пример текста у напомени: ** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије: *Српско средњовековно друштво у писаним изворима* (ев. бр. 177025).

– **Сажетак** (апстракт), као кратак информативан приказ садржаја чланка, обима не већег од 100 речи, који стоји између заглавља (име аутора, наслов и др.) и кључних речи, након којих следи текст чланка.

– **Кључне речи** (до 10), односно термини или фразе који најбоље описују садржај чланка за потребе индексирања и претраживања.

– **Резиме**, обима не већег од 250 речи, на крају чланка, на енглеском језику.

Текст натписа или записа

1. Редови изворника обележавају се, почевши од другог, са две усправне црте (могу се наћи у симболима фонта Times New Roman), између којих је одговарајући број: нпр. |2|.

Напомена: Редови издања (5, 10, 15, 20...) не обележавају се.

4. Предлаже се употреба великих слова у складу са данас важећим правописом.

5. Надредни знаци (акценти) се не бележе.

6. Титле се обавезно остављају код бројева.

7. Скраћенице написане са титлом разрешавају се у округлим заградама – ().

8. Скраћенице написане без титли разрешавају се у четвртастим заградама – [].

10. Оштећене празнине обележавају се трима тачкама у стреластим заградама <...>, односно реконструишу, уколико за то има могућности, у стреластим заградама.

11. Очигледне писарске грешке означавају се ускличником (!). У одређеним случајевима препоручује се коментар у напомени.

12. Оригинална интерпункција замењује се савременом, при чему реченица треба да представља логичку целину.

13. Нема потребе да се при издавању докумената користи широко *e* (€), које се понекад појављује уместо прејотованог *e* (ϰ), пошто је према позицији употребљеног широког *e* јасно каква му је гласовна вредност. Предлажемо да се уместо њега употребљава обично *e* (e).

15. Уколико је реч скраћена тако да је изостављен један (или оба) вокала који се понављају, у заграду се ставља један од њих, нпр. пр^орокъ – пр(о)рокъ, рѣ^инноє – реч(е)нноє.

16. Не треба наводити у напоменама на дну странице различита читања ранијих издавача која не мењају смисао текста (пре свега правописне разлике, испуштена, додата или удвојена слова, штампарске грешке и сл.). Препоручује се да се нотирају очигледне материјалне грешке, погрешна или другачија читања речи и реченичних делова или испуштања делова текста, којима се битно мења његов смисао.

Превод

Препоручује се да аутори доставе превод натписа или записа на савремени српски језик.

ЛЕКТОРСКЕ ПРЕПОРУКЕ

- наводнике приказивати као: „“
- полунавод (апостроф): ’
- црта: – (тастер Ctrl и минус [-] на нумеричком делу тастатуре), без размака приликом навођења страна (нпр. 123–127) и година (нпр. 1331–1355);
- цртица: - користи се само у сложеницама (нпр. српско-византијски); не треба је користити у случајевима у којима је препоручена употреба црте без размака (погрешно: 123-127, 1331-1355);
- фусноте су по хијерархији увек на последњем месту: “. ¹⁵ или “. ¹⁵ (погрешно: . ¹⁵“ или ¹⁵“);
- запета се увек куца у нормалу, сем у случајевима када је саставни део цитираног текста у курзиву;
- почетно слово имена одвајати од презимена аутора: нпр. С. М. Ћирковић или А. Веселиновић;
- код писања датума треба писати назив месеца, а не његов редни број: нпр. 31. децембар 1735, (не препоручује се: 31. 12. 1735. или 31. XII 1735);
- векови се пишу римским цифрама: нпр. XIV век, (не препоручује се: 14. век);
- бројеви већи од троцифрених пишу се са тачком између хиљаде и стотине: нпр. 6.000 (не препоручује се: 6000 или 6 000);
- скраћенице за метар, километар, центиметар, милиметар пишу се ћирилицом: м, км, цм, мм, (не препоручује се: m, km, cm, mm);

ЦИТИРАЊЕ

Монографије: Аутор (почетно слово и презиме), наслов рада (курзивом), место и година издања, цитиране странице.

Нпр: С. Мишић, *Коршићење унутрашњих вода у српским земљама средњег века*, Београд 2007, 32.

Прилози у научној периодици: Аутор (почетно слово и презиме), наслов рада (курзивом), назив часописа (скраћено уколико се налази у *Попису скраћеница*), број годишта (и свеске, уколико постоји таква нумерација), година (у округлим заградама), цитиране странице.

Нпр: М. Благојевић, *Средњовековни забел*, Историјски часопис 14-15 (1966) 1-17.

Прилози у зборницима радова и колективним публикацијама: Аутор (почетно слово и презиме), наслов рада (курзивом), наслов публикације, место и година издања, цитиране странице.

Нпр: Г. Бабић, *Владислав на ктиторском портрету у наосу Милешеве*, Милешева у историји српског народа, Београд 1987, 13–14.

Дозвољено је да се примени и начин цитирања као у *Београдском историјском гласнику*, са листом референци на крају рада.

Рецензенти

- **Др Синиша Мишић**, редовни професор, Универзитет у Београду – Филозофски факултет
- **Др Никола Самарцић**, редовни професор, Универзитет у Београду – Филозофски факултет
- **Др Радивој Радић**, редовни професор, Универзитет у Београду – Филозофски факултет
- **Др Драгиша Бојовић**, редовни професор, Универзитет у Нишу – Филозофски факултет
- **Др Татјана Суботин – Голубовић**, ванредни професор, Универзитет у Београду – Филозофски факултет
- **Др Дејан Радичевић**, доцент, Универзитет у Београду – Филозофски факултет
- **Др Сузана Рајић**, редовни професор, Универзитет у Београду – Филозофски факултет
- **Др Недељко Радосављевић**, научни саветник, Историјски институт Београд
- **Др Дејан Јечменица**, доцент, Универзитет у Београду – Филозофски факултет
- **Др Марија Копривица**, научни сарадник, Универзитет у Београду – Филозофски факултет
- **Др Снежана Божанић**, ванредни професор, Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет
- **Др Катарина Митровић**, научни сарадник, Универзитет у Београду – Филозофски факултет
- **Др Ненад Лемајић**, редовни професор, Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет
- **Др Светлана Лома**, доцент, Универзитет у Београду – Филозофски факултет
- **Др Владимир Кривошејев**, доцент, Универзитет Сингидунум Београд

**НАТПИСИ И ЗАПИСИ
INSCRIPTIONS & SCRIPTURES**

VOL. 2 (2016)

Издавачи

Центар за историјску географију и историјску демографију
Филозофског факултета Универзитета у Београду
rujiste1961@gmail.com
Народни музеј Ваљево
Музеј Срема, Сремска Митровица
Народни музеј Пожаревац
natpisizapisi@gmail.com

Лектура и коректура

Виолета Михајловић и Редакција

Компјутерска припрема за штампу

Миљко Вељковић

Штампа

.....

.....

37000 Крушевац

Тираж

300